

СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ 3-ТА НАУЧНО ПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИЯ „ПРАВА НА ДЕЦАТА“

ФОНДАЦИЯ
РАБОТИЛНИЦА
ЗА ГРАЖДАНСКИ
ИНИЦИАТИВИ

подкрепяме инициативите

Съфинансирано от
Европейския съюз

РЕДАКТОРСКИ ЕКИП

доц. Багряна Илиева
адв. Дияна Гитева

ISBN

978-619-7418-11-8

Русе
юни 2026 г.

„Този документ е създаден в рамките на проект „Младите хора в защита правата на децата“ INSP/LP/076, подкрепен от фонд INSPIRE, съфинансиран от Европейския съюз и фондация „Работилница за граждански инициативи“ (ФРГИ). Изразените възгледи и мнения са единствено на автора(ите) и не отразяват непременно тези на Европейския съюз и ФРГИ. Нито Европейският съюз, нито ФРГИ могат да бъдат държани отговорни за тях.“.

ФОНДАЦИЯ
РАБОТИЛНИЦА
ЗА ГРАЖДАНСКИ
ИНИЦИАТИВИ

подкрепяте инициативите

Съфинансирано от
Европейския съюз

**СБОРНИК С ДОКЛАДИ, ПРЕДСТАВЕНИ НА ТРЕТА
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА
ДЕТЕТО НА ТЕМА „МЕХАНИЗМИ ЗА СИГНАЛИЗИРАНЕ И
ПОДКРЕПА“**

**РЕДАКТОРСКИ ЕКИП И РЕЦЕНЗЕНТИ:
ДОЦ. БАГРЯНА ИЛИЕВА,
РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ АНГЕЛ КЪНЧЕВ
Д-Р АНТОАНЕТА МАТЕЕВА,
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ**

**© РУСЕ • 2026
ИЗДАВА: ФОНДАЦИЯ “ПРАВО НА ДЕТСТВО”
РАЗПРОСТРАНЯВА СЕ БЕЗПЛАТНО
ПРЕДПЕЧАТ И ПЕЧАТ: “ДИЗАЙНЕР БЪЛГАРИЯ” ЕООД
ISBN: 978-619-7418-11-8**

Увод

Настоящият сборник съдържа десет доклада, допуснати за участие в третата научно-практическа конференция за правата на децата на тема **„механизми за сигнализиране и подкрепа“**. Конференцията е организирана от клуб „млад педагог/социален педагог“ към русенски университет „ангел кърнчев“ и фондация „право на детство“.

Публикуваните текстове представят авторски гледни точки, анализи и предложения, свързани с правата на децата, превенцията на насилието и механизмите за сигнализиране и подкрепа. Докладите се публикуват в авторския им вид, без редакторска намеса. В част от тях са отразени препоръки, направени в процеса на рецензиране.

Сборникът е изготвен в рамките на проекта **„Младите хора в защита на правата на децата“**, който има за цел да информира и ангажира младите хора от област русе в превенцията на насилието над деца, да насърчи познаването и защитата на правата на детето и да създаде възможности за активен диалог между младежи, специалисти и институции. Научната конференция е част от дейностите по проекта, реализирани съвместно с русенския университет.

Проектът се изпълнява от фондация „Право на детство“ по договор за финансиране по фонд Inspire.

Май 2026 г.

Гр. Русе

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Диляна Гитева – юрист	АНАЛИЗ НА СЪДЕБНАТА ПРАКТИКА НА РАЙОНЕН СЪД – РУСЕ ПО ДЕЛА ОТНОСНО ДОМАШНО НАСИЛИЕ ЗА 2025г. И ПЪРВОТО ТРИМЕСЕЧИЕ НА 2026г.	4 стр
2. Александър Миланов , Клиничен социален работник в „Аджибадем Сити Клиник“ УМБАЛ „Токуда“ – София, докторант в СУ „Св. Климент Охридски“	РОЛЯТА НА КЛИНИЧНАТА СОЦИАЛНА РАБОТА ПРИ ДЕТСКА УЯЗВИМОСТ В КОНТЕКСТА НА ОНКОЛОГИЧНО ЗАБОЛЯВАНЕ НА РОДИТЕЛ	18 стр
3. г.л. ас. д-р Ина Дикова ФНОИ, СУ „Климент Охридски“	ПЕДАГОГИЧЕСКАТА СИСТЕМА НА ЯНУШ КОРЧАК: ИНСТИТУЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО	23 стр
4. Гл. ас. Диана Нинчева Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“	ХУМАННО-ОРИЕНТИРАНА, ДЕТЕ-ЦЕНТРИРАНА СВЪРЗАНОСТ МЕЖДУ СУБЕКТИТЕ В КОНТЕКСТА НА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО	30 стр
5. Гл. ас. д-р Яна Станева ФНОИ, СУ „Климент Охридски“.	ЗАЩИТА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА В ЦЕНТЪР ЗА ОБЩЕСТВЕНА ПОДКРЕПА	36 стр
6. доц. д-р Лора Радославова Русенски университет „А. Кънчев“	ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИЯТ ВАКУМ КАТО ПРЕДИКТОР ЗА ДЕВИАНТНО И ДЕЛИНКВЕНТНО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ДЕЦА В ИНСТИТУЦИОНАЛНА ГРИЖА. ИНТЕГРАТИВНА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА	41 стр
7. Проф. дн Красимира Петрова ВТУ „Св.св.Кирил и Методий“	ТРЕНИНГ ЗА УЧЕНИЦИ ОТ ГОРНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА	47 стр
8. Миглена Гайдарова Психолог ЦНСТ Русе	МОДЕЛИ И ПОДХОДИ НА ДИДАКТИЧЕСКА ПРОБЛЕМНОСТ ЗА ИНТЕГРИРАНЕ НА ПРАВОТО НА УЧЕНИЦИТЕ НА СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	52 стр
9. Д-р Бюлент Мехмед Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“	АДМИНИСТРАТИВНОПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ЗА СИГНАЛИЗИРАНЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕАКЦИЯ ПРИ ДЕТЕ В РИСК – НОРМАТИВНА УРЕДБА И ПРАКТИЧЕСКО ПРИЛОЖЕНИЕ	58 стр
10. доц. д-р Багряна Илиева Русенски университет „А. Кънчев“	ПОЗНАНИЯТА НА БЪДЕЩИТЕ ПЕДАГОЗИ ЗА КОНФЛИКТНИТЕ СИТУАЦИИ НА ДЕЦАТА В УЧИЛИЩЕ	67 стр

Анализ на съдебната практика на Районен съд – Русе по дела относно домашно насилие за 2025 г. и първото тримесечие на 2026 г.

аналитичен доклад въз основа на публикуваните съдебни актове¹
НННННН

Съдържание

Резюме	7
I. Въведение	7
II. Контекст: социален профил и значение на местната практика.....	8
III. Методология и ограничения	8
IV. Общ профил на делата и изход	9
V. Мерки за защита	9
VI. Срокове на мерките и индивидуализация.....	10
VII. Видове насилие: физическо, психическо, икономическо, контролиращо и дигитално	10
1. Физическо насилие.....	10
2. Психическо насилие.....	11
3. Икономическо насилие и имуществен контрол	11
4. Контролиращо и дигитално насилие.....	11
VIII. Децата като пострадали лица и свидетели на насилие	12
IX. Доказване и доказателствени стандарти.....	12
X. Казуси с аналитично значение	13
1. Пълни мерки при доказано насилие	13
2. Индивидуализирана защита на родител и дете	13
3. Дете като пострадало лице	13
4. Отхвърлена молба и риск от недоказване.....	13
5. Насилие над възрастни и икономическа зависимост.....	13
XI. Наказателни производства и връзка със ЗЗДН.....	14
XII. Съответствие с европейските стандарти	14
XIII. Основни тенденции	15
XIV. Препоръки.....	15
1. Към съдебната практика	15
2. Към институциите	15

¹ Настоящият анализ е изготвен в рамките на проект „Младите хора в защита правата на децата“ (INSP/LP/076), подкрепен от фонд INSPIRE от Диляна Гитева.

3. Към адвокатската и консултативната практика	16
XV. Заключение.....	16
Приложение: използвани примерни актове.....	16

Резюме

Настоящият анализ обобщава публикуваната съдебна практика на Районен съд – Русе по дела, свързани с домашно насилие, за периода 2025 г. – март 2026 г. Докладът използва като база събраните съдебни актове на Районен съд - Русе. Целта е както да се опише какви решения постановява съдът и как ги мотивира, но така и да се прецени как функционира механизмът за защита: кога се предоставя защитата, какви мерки се налагат, как се мотивират сроковете, как се доказват твърденията и доколко практиката разпознава домашното насилие като процес, а не само като единичен инцидент.

Общата картина е двупластова. От една страна, производствата по Закона за защита от домашното насилие (ЗЗДН) са основният практически инструмент за реакция. При установяване на акт на насилие съдът сравнително последователно налага класическия набор от мерки: задължаване на извършителя да се въздържа от домашно насилие, забрана за приближаване, забрана за контакт, отстраняване от общо жилище, временно определяне на местоживее на дете и, в част от случаите, насочване към специализирани програми. От друга страна, същата практика показва формализиране на защитата: сроковете често се определят без развита връзка с конкретния риск, оценката на риска рядко е самостоятелна част от мотивите, а доказателствените трудности при психическо, икономическо, контролиращо и дигитално насилие остават съществени.

Най-важният извод е, че механизмът по ЗЗДН работи като бърза съдебна защита, но не винаги работи като превенция. При физическо насилие, подкрепено с медицински документи, свидетелски показания или други външни доказателства, съдът реагира категорично. При психическо насилие, продължителен контрол, икономическа зависимост, насилие в контекста на родителски конфликт или насилие над възрастни лица подходът е по-неравномерен. В отделни решения се виждат много добри елементи: анализ на видеозаписи и електронна кореспонденция, разграничаване между конфликт за родителски права и насилие, индивидуализиране на различни срокове за майката и детето, признаване на ефекта върху децата. Тези примери обаче не са напълно систематизирани като трайна методология.

I. Въведение

Домашното насилие е нарушение на личната неприкосновеност, достойнството, семейния живот и, в тежки случаи, на правото на живот. В съдебната практика то рядко се проявява само като изолиран акт. По-често то е комбинация от физическо посегателство, заплахи, унижение, слеждане, ограничаване на личната свобода, икономически натиск, злоупотреба с родителски отношения или институционален натиск върху пострадалото лице. Затова съдебният анализ не може да се изчерпи с отговора дали става въпрос за един конкретен удар, скандал или заплаха. Важни са и въпросите дали съдът вижда модела на поведение, дали отчита риска от повторяемост и дали мерките са пригодени към конкретната динамика на насилието.

Практиката на Районен съд – Русе е показателна именно защото включва разнообразни казуси: насилие между съпрузи и бивши партньори, насилие между родители и пълнолетни деца, конфликти между роднини, дела с малолетни деца, случаи с възрастни хора, както и наказателни производства за телесни повреди, закани и неизпълнение на заповеди за защита. Този набор позволява да се проследи как един и същи съд прилага различни правни инструменти – гражданската защита по ЗЗДН и наказателноправната реакция по НК.

Докладът не оценява отделните съдебни състави, а анализира тенденции. Използваните примери са посочени с номера и дати на актовете, за да се вижда върху кои решения се основават изводите. Там, където съдебните актове са анонимизирани или съдържат съкратени факти, анализът се ограничава до публикувания текст и не прави фактически изводи извън него.

II. Контекст: социален профил и значение на местната практика

Русе е голям областен и граничен град с интензивна мобилност, смесена социално-икономическа структура и наличие на уязвими групи. Този контекст не предопределя насилието, но влияе върху достъпа до помощ. Част от пострадалите могат да бъдат в икономическа зависимост, да нямат алтернативно жилище, да са самотни родители, да зависят от общо имущество, от чужбина или от подкрепата на разширеното семейство. В такива ситуации правната защита трябва да отчита не само непосредствената опасност, но и практическата възможност пострадалото лице да се отдели от извършителя.

В някои решения тази зависимост личи ясно. В Решение № 1495/27.10.2025 г. се описва продължаващ тормоз чрез различни канали за комуникация и твърдения, че ответникът е гонел молителката от дома, като вземал личните ѝ документи и вещи. В Решение № 795/21.05.2025 г. са описани твърдения за скриване на документи, ипотечен кредит и спор за достъп до жилище, а в Решение № 59/19.01.2026 г. конфликтът между майка и пълнолетна дъщеря включва изгонване от дома, заплахи с нож, престой навън по чехли и натиск за пари. Тези примери илюстрират, че домашното насилие често се преплита с жилищна, имуществена и икономическа зависимост.

Оттук следва важен методологичен извод: когато съдът разглежда домашното насилие само като моментен физически инцидент, съществува риск да останат невидими онези форми на контрол, които поддържат зависимостта и възпират пострадалото лице да потърси помощ. Именно в този контекст оценката на риска и разпознаването на икономическото и психическото насилие са ключови.

III. Методология и ограничения

Анализът се основава на публикуваните съдебни актове на Районен съд – Русе за 2025 г. и първото тримесечие на 2026 г. Използвани са качествен анализ на мотивите, количествено обобщение на изхода на делата и видовете мерки, както и съпоставка с основни европейски стандарти за ефективна защита от домашно насилие. Количествените изводи имат ориентировъчен характер, защото зависят от обхвата на публикуваните актове и от това дали всички актове по дадено производство са включени в базата.

За целите на анализа са разграничени няколко групи актове: 1) решения по ЗЗДН, с които молбите са уважени и са постановени мерки за защита; 2) решения, с които молбите са отхвърлени или издадена заповед за незабавна защита е обезсилена; 3) актове, свързани с незабавна защита и процесуални въпроси; 4) наказателни производства, включително споразумения и освобождаване от наказателна отговорност с административна санкция; 5) казуси, при които домашното насилие се преплита с родителски права, режим на лични отношения и местоживее на деца.

Докладът не извършва самостоятелна фактическа проверка. Изрази като „установено е“, „съдът приема“ или „се описва“ се отнасят до съдържанието на съответния съдебен акт. Когато са налице само твърдения на страните, това е отбелязано. Този подход е важен, защото съдебните актове често съдържат различна степен на фактическа детайлност: някои решения възпроизвеждат подробно показания, социални доклади и доказателства, а други съдържат предимно диспозитив.

IV. Общ профил на делата и изход

Преобладаващата част от актовете са по 33ДН. Това съответства на практическата функция на закона: той осигурява бърза, сравнително достъпна и непосредствена защита, без да изисква приключило наказателно производство. Наказателните актове са по-малка част от корпуса и обикновено се отнасят до вече квалифицирани прояви – лека телесна повреда в условията на домашно насилие, закана, неизпълнение на заповед за защита или продължавано престъпление.

В публикувания корпус от съдебни решения значителна част от молбите по 33ДН са уважени. Количественото обобщение сочи приблизително 75–80% уважени молби и 20–25% отхвърлени. Тези числа трябва да се четат внимателно, но са полезни за общата картина: съдът не подхожда рестриктивно към защитата като цяло, а при достатъчна доказателствена основа налага мерки. В същото време отхвърлените молби не са изолирани и именно те показват какви доказателствени трудности могат да блокират достъпа до защита.

Пример за категорично уважаване е Решение № 305/05.03.2026 г., с което са постановени мерки по чл. 5, ал. 1, т. 1, т. 3 и т. 4 33ДН: въздържане от домашно насилие, забрана за приближаване и забрана за контакт за срок от 18 месеца. Подобна структура се наблюдава и в Решение № 1785/09.12.2025 г., Решение № 1346/25.09.2025 г., Решение № 989/23.06.2025 г., Решение № 588/17.04.2025 г. и други. В тези дела съдът приема, че има достатъчно основание да ограничи контакта и физическата близост между страните.

Обратно, в Решение № 365/15.03.2026 г. молбата е отхвърлена, а издадената заповед за незабавна защита е обезсилена. Отхвърляне се вижда и в Решение № 1851/22.12.2025 г., Решение № 1287/25.08.2025 г., Решение № 1277/18.08.2025 г., Решение № 1209/28.07.2025 г., Решение № 605/22.04.2025 г., Решение № 18/08.01.2026 г. и Решение № 8/05.01.2026 г. Тези актове са важни не защото показват „неработеща“ система, а защото очертават границите на съдебната защита при недоказаност, противоречиви доказателства или когато конфликтът е възприет като взаимен, но не и като домашно насилие в смисъла на закона. Следва обаче да се има предвид, че поради липсата на публикувани мотиви към част от решенията, с които молбите се отхвърлят, не могат да се направят категорични изводи и обобщения относно типичните причини за отхвърляне на молбите.

Все пак може да се допусне, че основният риск при отхвърлените молби е свързан с доказателствения праг. Домашното насилие често се извършва без свидетели, в дома, чрез комуникация или чрез продължителен контрол. Ако съдът изисква силна външна верификация, част от реалните случаи могат да останат без защита. От друга страна, съдът трябва да пази производството от използване като инструмент в имуществени, родителски или междуличностни конфликти. Балансът между тези две съображения е една от най-трудните задачи в практиката.

V. Мерки за защита

Най-често налаганата мярка е задължаването на извършителя да се въздържа от домашно насилие. Тя има основен декларативен и забранителен характер и почти винаги съпътства останалите мерки. Самостоятелно обаче тя рядко е достатъчна при риск от повторяемост, защото не урежда пространствената дистанция, контактите и практическата безопасност на пострадалото лице.

Втората централна мярка е забраната за приближаване. Тя обичайно включва пострадалото лице, жилището, местоработата и местата за социални контакти и отиди. В някои решения съдът конкретизира разстояние от 50 метра, а в други изброява конкретни места – например детска градина, спортен център или учебно заведение. Така в Решение № 214/17.02.2026 г. забраната за приближаване обхваща не само жилището, но и детска градина „Детелина“ и спортен център „ОНИКС“.

Забраната за контакт се прилага широко и често е формулирана разширително: телефон, електронна или обикновена поща, факс, социални медии и други средства за комуникация. Решение № 214/17.02.2026 г. е добър пример, защото изрично включва „Фейсбук“ и „Вайбър“.

Това е важно развитие: дигиталната комуникация е реална среда за тормоз и контрол, а не второстепенен елемент. Подобни формулировки се срещат и в други решения, но практиката би спечелила от още по-ясно разграничаване между забрана за контакт с пострадалото лице и допустима комуникация във връзка с дете, когато такава е необходима и безопасна.

Отстраняването от общо жилище се среща по-рядко, но има особено значение при съвместно обитаване. То е мярка, която прехвърля тежестта на отделянето върху извършителя, а не върху пострадалото лице. В Решение № 588/17.04.2025 г., Решение № 586/17.04.2025 г., Решение № 572/14.04.2025 г., Решение № 1107/10.07.2025 г., Решение № 1147/17.07.2025 г. и Решение № 59/19.01.2026 г. се вижда практическото значение на жилищния елемент. При конфликти между съпрузи, фактически партньори или роднини жилището често е основният терен на насилието.

Специализираните програми за извършители се постановяват в ограничен, но важен кръг случаи. Решение № 1887/29.12.2025 г. задължава извършителя да посещава специализирани програми за превенция от домашно насилие и лечение на агресията за срок от 18 месеца. Решение № 1880/28.12.2025 г. също предвижда програми за преодоляване на агресията и справяне с гнева. Решение № 1432/13.10.2025 г. налага програми за превенция за шест месеца. Тези мерки са важни, защото насочват производството отвъд забраната и към промяна на поведението. В публикуваните актове обаче рядко се вижда последващ контрол дали програмите реално се посещават и каква е връзката между програмата, риска и срока на останалите мерки.

VI. Срокове на мерките и индивидуализация

В практиката се наблюдава концентрация на сроковете около 12 и 18 месеца, като 18-месечният срок се използва често при по-тежки или по-комплексни случаи. Приблизително 70% от мерките са в диапазона 10–18 месеца, а около 30% – в диапазона 6–10 месеца. Тази ориентация към по-дълги срокове може да бъде оправдана, когато има продължителен тормоз, деца, висок риск или липса на критичност у извършителя. Проблемът е, че срокът не винаги се мотивира през конкретни рискови фактори.

Най-добрите примери са тези, в които срокът е индивидуализиран според адресата и целта на мярката. В Решение № 1495/27.10.2025 г. съдът постановява 18-месечни мерки в защита на майката, но 6-месечни мерки в защита на детето. Мотивът е, че детето трябва да бъде дистанцирано за определен период от травмиращото поведение на бащата, без това да води до пълно отчуждаване, а паралелно да се даде възможност въпросите за родителските права и личните отношения да бъдат решени в производство по Семейния кодекс. Това е пример за индивидуализация, която отчита едновременно безопасността и семейноправния контекст.

Друг модел се вижда в Решение № 213/17.02.2026 г., където забраната за приближаване е ограничена до часовия интервал между 20:00 и 07:30 часа. Такава мярка е по-нюансирана от пълната забрана и предполага, че съдът е преценил специфичен риск в определена част от денонощието.

В редица актове обаче срокът се посочва в диспозитива без подробна връзка с наличието на риск, повторяемост, тежест, наличие на деца, зависимост или предходни инциденти. Това не прави мерките незаконосъобразни, но ограничава аналитичната стойност на решението и затруднява развитието на предвидима практика. При домашното насилие срокът не е само технически елемент, а е част от оценката на опасността.

VII. Видове насилие: физическо, психическо, икономическо, контролиращо и дигитално

1. Физическо насилие

Физическото насилие е най-видимата и най-лесно доказуема форма. В решенията се срещат удари, душене, хващане за гушата, блъскане, ритане, стискане на ръце, заплахи с нож,

причиняване на телесни увреждания, драскотини, кръвонасядания и охлузвания. В Решение № 1781/09.12.2025 г. молителката твърди, че съпругът я е хванал за гушата и започнал да я души, а детето се разплакало. В Решение № 1495/27.10.2025 г. са обсъдени твърдения за блъскане и ритане, подкрепени с амбулаторен лист. В наказателното производство по Протокол № 65/12.03.2026 г. обвиняемата се признава за виновна, че в условията на продължавано престъпление е причинила лека телесна повреда, изразяваща се в драскотини, охлузвания и кръвонасядания.

Когато физическото насилие е подкрепено от медицински документи, свидетелски показания или полицейска намеса, съдът по-често приема, че са налице основания за защита. Това е разбираемо, но създава дисбаланс спрямо тези форми на насилие, които не оставят телесни следи. Затова добрата практика трябва да третира физическото насилие не като единствена „истинска“ форма на насилие, а като част от по-широк модел.

2. Психическо насилие

Психическото насилие се проявява чрез обиди, заплахи, унижения, постоянна комуникация, страх, преследване, засрамване, манипулация и емоционално въздействие. Съдът често го посочва наред с физическото насилие, но не винаги го анализира самостоятелно. Решение № 1495/27.10.2025 г. е изключение в положителен смисъл: съдът разглежда арогантното отношение, електронната кореспонденция, заснемането с телефон, заканите и поведението пред детето като елементи на психически тормоз. В мотивите се приема, че поведението на ответника обяснява страха и притеснението на молителката и обосновава нуждата от максимален срок на мерките спрямо нея.

В други казуси психическото насилие се третира по-трудно. Решение № 1851/22.12.2025 г. отхвърля молба за защита, в която се твърди психически тормоз чрез обиди и заплахи по телефона. Този тип дела показва защо е важно да се събират и оценяват записи, съобщения, разпечатки, свидетелски показания за поведението след комуникацията, данни за предходни сигнали и психологически последици. Психическото насилие не може да бъде доказвано само по модела на телесната повреда.

3. Икономическо насилие и имуществен контрол

Икономическото насилие е по-рядко назовано като самостоятелна форма, но фактически присъства в редица казуси. То се проявява чрез принуждаване за даване на пари, отнемане или скриване на документи и вещи, контрол върху жилище, възпрепятстване на напускането на дома, натиск чрез кредити и имущество. В Решение № 1495/27.10.2025 г. се твърди, че ответникът е гонел молителката от дома, като вземал личните ѝ документи и вещи. В Решение № 795/21.05.2025 г. се описват твърдения за скрити документи, ипотечен кредит и икономическа зависимост в общо жилище. В Решение № 59/19.01.2026 г. са описани натиск за пари, изгонване от къща, спор за съсобственост и възпрепятстване на достъпа до жилище.

От тези примери е видно, че икономическото насилие рядко стои самостоятелно. То е механизъм, който поддържа физическата и психическата уязвимост. Когато пострадалото лице няма документи, пари, достъп до жилище или контрол върху собствените си вещи, възможността да напусне насилствената среда е ограничена. Затова съдът следва да разглежда имуществените и жилищните елементи не само като „фон“ на семейния конфликт, а като потенциални средства за натиск и принуда.

4. Контролиращо и дигитално насилие

Контролът чрез комуникационни канали е видим особено в делата между бивши партньори и родители на общи деца. Съобщения, обаждания, видеозаснемане, публикуване или заплахи за публикуване, непоискани контакти и използване на детето като повод за комуникация могат да бъдат част от насилствения модел. В Решение № 1495/27.10.2025 г. тормозът е описан като продължаващ „във всички канали за комуникация“, а съдът анализира електронна кореспонденция и поведение, заснето на видео. Решение № 214/17.02.2026 г. изрично включва социалните медии и „Вайбър“ в забраната за контакт.

Тази практика трябва да бъде развивана. Дигиталният тормоз не е по-малко реален от физическото приближаване. В някои случаи именно той поддържа постоянен страх и усещане за невъзможност за откъсване от насилника. Затова заповедите за защита следва да бъдат достатъчно ясни: какъв контакт е забранен, има ли изключение за координация относно дете, през кого се осъществява такава координация и как се доказва нарушение.

VIII. Децата като пострадали лица и свидетели на насилие

Една от най-съществените теми в практиката е защитата на децата. Съдът в редица случаи разширява мерките не само спрямо пострадалия родител, но и спрямо детето. Решение № 1887/29.12.2025 г. постановява мерки в защита както на жена, така и на малолетното дете, като забранява приближаване до тях, до жилището, местоработата на майката, учебното заведение на детето и местата им за социални контакти и отдых за срок от 18 месеца. Решение № 1432/13.10.2025 г. също включва малолетно дете в защитата, забранява контакт и приближаване и постановява специализирана програма за извършителя.

В Решение № 1781/09.12.2025 г. е особено важно, че детето е присъствало при физическия конфликт и се е разплакало. Съдът разглежда семейния контекст и събраните доказателства, включително социален доклад. Подобни казуси показват, че дете, което присъства по време на актове на насилие, не е просто свидетел. То преживява насилието като психическо въздействие и може да бъде самостоятелно пострадало лице. Този подход съответства на съвременното разбиране за домашното насилие и е необходимо да бъде прилаган последователно.

Практиката включва и временно определяне на местоживеене на детето при родителя, който не е извършил насилието. Тази мярка е особено деликатна, защото се намира на границата между защитното производство и споровете по Семейния кодекс. Съдът трябва да предотврати непосредствения риск, без да превръща производството по ЗЗДН в заместващо производство за родителски права. Решение № 1495/27.10.2025 г. показва възможен балансиран подход: съдът отчита висиящото производство относно родителските права и временно ограничава контактите с детето за по-кратък срок, като обосновава това с нуждата да се избегне травматизация, но и да не се стигне до пълно отчуждаване.

В някои случаи се поставя въпросът за лични отношения в „защитена среда“ или под надзор на социален работник или психолог. Тази възможност е важна, когато пълното прекъсване на контакта не е необходимо или не е в интерес на детето, но свободният контакт би бил рисков. За да бъде ефективна, такава мярка трябва да бъде конкретна: къде се провеждат срещите, кой присъства, как се предава детето, как се реагира при нарушение, каква е ролята на социалните служби и има ли паралелна работа с извършителя.

IX. Доказване и доказателствени стандарти

Производството по ЗЗДН има ускорен и защитен характер, но това не премахва нуждата от доказване. В практиката на Районен съд – Русе се вижда напрежение между две начала: от една страна, необходимостта от бърза защита при риск; от друга – необходимостта съдът да установи, че твърденият акт е доказан. Това напрежение е особено силно при психическо, икономическо и контролиращо насилие.

В редица уважени дела съдът се основава на комбинация от декларация по ЗЗДН, свидетелски показания, медицински документи, социални доклади, полицейски данни, електронни съобщения и видеозаписи. Решение № 1495/27.10.2025 г. е добър пример за комплексна оценка: съдът обсъжда декларация, амбулаторен лист, електронна кореспонденция, видеоматериали, характеристични данни и поведението на ответника. В мотивите е изрично посочено, че декларацията е допустимо и годно доказателство за актове, които не могат да бъдат установени по друг начин, особено когато са извършени „на четири очи“. Това е важен стандарт за достъп до защита.

Отхвърлените молби показват обратната страна. Когато твърденията остават изолирани, противоречиви или не са подкрепени от други данни, съдът отказва защита и обезсилва

незабавни заповеди. Така е например в Решение № 365/15.03.2026 г. и Решение № 1851/22.12.2025 г. Подобни актове подчертават нуждата пострадалите лица да бъдат подпомагани още при първия сигнал: да пазят съобщения, да търсят медицински документи, да подават сигнали, да посочват свидетели, да описват предходни инциденти и да формулират не само последния акт, но и модела на поведение.

Съществен проблем е, че отделни решения говорят за „конфликт“ или „влошени отношения“, без винаги ясно да разграничават симетричен семеен конфликт от асиметрично насилие. При домашното насилие не всяка размяна на обиди или скандал е основание за защита, но и не всяко взаимно напрежение изключва насилие. Критичният въпрос е дали има контрол, страх, принуда, повторяемост, физическо надмощие, икономическа зависимост или използване на децата като средство за натиск.

X. Казуси с аналитично значение

1. Пълни мерки при доказано насилие

Решение № 305/05.03.2026 г. е типичен пример за постановяване на пълен защитен пакет. Съдът налага въздържане от домашно насилие, забрана за приближаване на жилището, работното място и местата за социални контакти и отдих, както и забрана за контакт чрез всички средства за комуникация. Срокът е 18 месеца. Този модел осигурява реална дистанция и яснота за полицейското изпълнение. Ограничението е, че в диспозитива не се вижда развита оценка защо именно 18 месеца са необходимият срок.

2. Индивидуализирана защита на родител и дете

Решение № 1495/27.10.2025 г. е един от най-значимите актове в корпуса. То показва как съдът може да анализира комплексен модел: предходен психически и физически тормоз, комуникационен натиск, агресивно поведение при предаване или контакт с детето, електронна кореспонденция, видео и въздействие върху детето. Съдът постановява различни срокове – 18 месеца за майката и 6 месеца за детето – и свързва тази разлика с нуждата да се съчетаят защита, възстановяване на детето и бъдещо уреждане на родителските отношения в отделно производство. Това е пример за добра индивидуализация.

3. Дете като пострадало лице

Решение № 1887/29.12.2025 г. и Решение № 1432/13.10.2025 г. показват подход, при който детето не е периферно спрямо защитата. Забраната за приближаване обхваща учебно заведение, местата за социални контакти и отдих, а в част от случаите се постановява специализирана програма за извършителя. Тези решения са важни, защото пренасят фокуса от индивидуалната защита на възрастния към семейната среда и вторичната виктимизация на детето.

4. Отхвърлена молба и риск от недоказване

Решение № 365/15.03.2026 г. и Решение № 1851/22.12.2025 г. илюстрират трудностите при недоказаност или недостатъчна доказателствена основа. От гледна точка на правото съдът не може да постанови защита без доказани предпоставки. От гледна точка на превенцията обаче възниква въпросът дали пострадалите лица получават достатъчно институционална подкрепа за събиране и представяне на доказателства, особено при телефонни заплахи, психически тормоз и повторяеми прояви без свидетели.

5. Насилие над възрастни и икономическа зависимост

Решение № 59/19.01.2026 г. е показателно за насилие в разширена семейна среда. В него се описва конфликт между майка и пълнолетна дъщеря, включващ заплахи, принуждаване за пари, изгонване от жилище и физически посегателства. Този тип казуси поставя специфични въпроси: зависимост от общо жилище, възраст, здравословно състояние, възможност за

фактическо отделяне, както и риск насилието да бъде възприето като „битов спор“, а не като домашно насилие.

XI. Наказателни производства и връзка със ЗЗДН

Наказателните актове в набора от разглеждани съдебни актове са по-малко на брой, но показват важна връзка между защитното и наказателното измерение. В Протокол № 65/12.03.2026 г. обвиняемата се признава за виновна, че в периода от 08.04.2025 г. до 02.06.2025 г., при условията на продължавано престъпление и в условията на домашно насилие, е причинила лека телесна повреда, изразяваща се в драскотини, охлузвания и кръвонасядания. Наложена е глоба при освобождаване от наказателна отговорност. Това показва, че наказателната система разпознава домашния контекст, но санкцията може да остане административна и сравнително умерена.

Протокол № 350/26.09.2025 г. съдържа споразумение по дело за закана и неизпълнение на заповед за незабавна защита, включително непредаване на дете и осуетяване на определено местоживее при майката. Този акт е особено важен, защото показва как нарушението на заповед по ЗЗДН преминава в наказателноправна плоскост. За ефективността на защитата е съществено не само заповедта да бъде издадена, но и нарушението ѝ да води до бърза, предвидима и видима реакция.

В Решение № 14/14.01.2026 г. наказателноправният фокус е върху неизпълнение на съдебен акт, като в контекста се описва агресивно поведение на син спрямо родители и искане на пари. Този тип дела са важни, защото домашното насилие над възрастни родители често се проявява чрез икономически натиск, заплахи и отказ да се спазват съдебни ограничения. Наказателната реакция тук има не само санкционна, но и превантивна функция.

Общият извод е, че връзката между ЗЗДН и НК съществува, но не е достатъчно видима като система. В гражданските решения рядко се проследява дали има наказателно производство, а в наказателните актове често липсва по-задълбочен анализ на домашния контекст отвъд правната квалификация. По-добрата институционална координация би позволила съдът, прокуратурата, полицията и социалните служби да виждат цялата история, а не отделни фрагменти.

XII. Съответствие с европейските стандарти

Европейските стандарти за защита от домашно насилие изискват ефективна, навременна и превантивна реакция. В практиката на Европейския съд по правата на човека, включително по делото *Oruz v. Turkey*, акцентът е върху задължението на държавата да реагира при реален и непосредствен риск, да оценява повторемостта и да не третира домашното насилие като частен семеен спор. Тези стандарти не изискват съдът механично да уважава всяка молба, но изискват рискът да бъде активно изследван.

Практиката на Районен съд – Русе изпълнява част от тези стандарти: заповедите са изпълними незабавно, обжалването не спира изпълнението, полицията се уведомява, в заповедите се включва предупреждение за задържане при нарушение, а мерките често са достатъчно широки, за да осигурят физическа дистанция. Това са положителни елементи.

Основният дефицит е липсата на систематична оценка на риска. В повечето решения рискът се подразбира от фактите, но не се структурира. Рядко се обсъждат въпроси като: има ли предходни инциденти; ескалира ли поведението; има ли достъп до оръжие; има ли заплахи за убийство или самоубийство; има ли преследване; има ли икономическа зависимост; има ли дете свидетел; нарушавани ли са предходни заповеди; има ли злоупотреба с алкохол или други фактори. Без такава рамка мерките могат да бъдат правилни по резултат, но недостатъчно мотивирани като превенция.

Друг дефицит е ограниченото разпознаване на насилието като процес. В част от актовете съдът разглежда последния инцидент, но не винаги реконструира цялата динамика. Това е особено важно при психическо и икономическо насилие, където „последният акт“ може да изглежда слаб, ако бъде изваден от историята на контрол и страх.

XIII. Основни тенденции

1. Доминиране на ЗЗДН като основен инструмент за защита. Системата е ориентирана предимно към бърза защита, а не към санкция. Това е практически необходимо, но поставя въпроса за връзката с наказателната реакция.
2. Стандартизиране на мерките. Най-често се налагат въздържане, забрана за приближаване и забрана за контакт. Това осигурява предвидимост, но понякога води до недостатъчна индивидуализация.
3. Честа употреба на дълги срокове, особено 18 месеца. Дългите срокове могат да бъдат оправдани, но е нужна по-ясна връзка с риска и конкретните факти.
4. Ограничено използване на систематична оценка на риска. Рискът се извежда от фактите, но рядко се формулира като отделен анализ.
5. Трудности при доказване на психическо, икономическо и дигитално насилие. Тези форми са видими в фактите, но не винаги са самостоятелно назовани и анализирани.
6. Постепенно разпознаване на децата като самостоятелно засегнати лица. В редица решения мерките се разпростират върху деца, учебни заведения и места за социални контакти.
7. Слаба институционална връзка между ЗЗДН, НК, социалните служби и полицията. Отделните актове рядко показват цялостна координирана реакция.

XIV. Препоръки

1. Към съдебната практика

8. Във всяко решение по същество да се включва кратка, но ясна оценка на риска. Тя може да бъде структурирана чрез въпроси за повторяемост, ескалация, заплахи, деца, икономическа зависимост, предходни сигнали и нарушения на заповеди.
9. Срокът на мерките да се мотивира чрез конкретни факти. При 18-месечен срок да се посочва защо е необходим максимален или продължителен период; при по-кратък срок – защо той е достатъчен.
10. Да се разграничава ясно семеен конфликт от домашно насилие. Взаимното напрежение не изключва насилие, ако има контрол, страх, принуда, физическо надмощие или зависимост.
11. Психическото, икономическото и дигиталното насилие да се анализират самостоятелно, когато фактите го налагат. Това включва съобщения, онлайн комуникация, контрол върху документи, пари, жилище и вещи.
12. При деца съдът да посочва дали детето е пострадало лице, свидетел или и двете, както и как мерките защитават неговия интерес.

2. Към институциите

13. Да се подобри обменът на информация между съда, полицията, прокуратурата и социалните служби. При наличие на предходни сигнали, заповеди или наказателни производства тази информация трябва да бъде видима за съда.
14. Да се развие практика за проследяване на специализираните програми за извършители: насочване, реално посещаване, отчетност и последици при неизпълнение.
15. Да се осигури практическа подкрепа на пострадалите при събиране на доказателства: съхраняване на електронна комуникация, медицински документи, сигнали, свидетели и документи за икономическа зависимост.
16. Да се използват социални доклади и психологическа експертиза в дела с деца, когато има данни за травматизация, конфликт при предаване на детето или риск от отчуждаване.

3. Към адвокатската и консултативната практика

17. Молбите по ЗЗДН да описват не само последния акт, но и историята на насилието: предходни инциденти, ескалация, заплахи, икономически контрол, дигитален тормоз и ефект върху децата.
18. Доказателствената стратегия да включва комбинация от декларация, свидетели, медицински документи, електронни съобщения, снимки, видео, полицейски сигнали, социални доклади и данни за предходни производства.
19. При родителски конфликти да се формулира ясно защо исканата мярка е защитна, а не опит за процесуално предимство в спор за родителски права. Това увеличава убедителността и намалява риска съдът да възприеме случая като обикновен семеен спор.

XV. Заключение

Практиката на Районен съд – Русе за 2025 г. и първото тримесечие на 2026 г. показва функциониращ, но не напълно развит механизъм за защита от домашно насилие. Съдът често предоставя реална защита и използва широк набор от мерки. При доказано физическо насилие реакцията е относително последователна. При деца, дигитален тормоз и комплексни семейни ситуации се виждат добри примери за индивидуализиран подход.

Същевременно практиката разкрива структурни ограничения. Най-същественят проблем е липсата на систематична оценка на риска. Вторият проблем е неравномерното разпознаване на психическото, икономическото и контролиращото насилие. Третият проблем е слабата видимост на връзката между ЗЗДН, наказателното производство, полицията и социалните услуги. Тези ограничения не обезсмислят защитата, но намаляват нейния превантивен ефект.

Обобщено, системата работи, но често работи формално. Има защита, но не винаги има превенция. За да се превърне съдебната защита в реално намаляване на риска, е необходимо съдът и институциите да разглеждат домашното насилие не като единичен инцидент, а като процес. Това предполага оценка на риска, по-подробна мотивировка, по-добро разпознаване на всички форми на насилие, подкрепа при доказването и координирана институционална реакция.

Приложение: използвани примерни актове

Акт	Значение за анализа
Решение № 305/05.03.2026 г.	Пълен набор от мерки: въздържане, забрана за приближаване, забрана за контакт за 18 месеца.
Решение № 214/17.02.2026 г.	Забрана за контакт, включително чрез социални медии и Вайбър; конкретизирани места за приближаване.
Решение № 213/17.02.2026 г.	Забрана за приближаване в определен часови диапазон; пример за по-нюансирана мярка.
Решение № 1887/29.12.2025 г.	Защита на жена и малолетно дете; забрана за приближаване до учебно заведение; специализирани програми.
Решение № 1880/28.12.2025 г.	16-месечни мерки и задължаване за програми за преодоляване на агресията.
Решение № 1781/09.12.2025 г.	Физическо насилие в присъствие на дете; значение на социалния доклад и детската травматизация.

Решение № 1495/27.10.2025 г.	Комплексен анализ на психически тормоз, електронна комуникация, видео, дете и различни срокове за майката и детето.
Решение № 1432/13.10.2025 г.	Защита на майка и малолетно дете; програма за извършителя.
Решение № 59/19.01.2026 г.	Насилие в разширена семейна среда; икономически натиск, изгонване и заплахи.
Решение № 365/15.03.2026 г.	Отхвърлена молба и обезсилване на заповед за незабавна защита; доказателствен риск.
Решение № 1851/22.12.2025 г.	Отхвърлена молба при твърдения за психически тормоз по телефона.
Протокол № 65/12.03.2026 г.	Наказателно производство за лека телесна повреда в условията на домашно насилие.
Протокол № 350/26.09.2025 г.	Наказателно производство за закана и неизпълнение на заповед за незабавна защита.
Решение № 14/14.01.2026 г.	Наказателноправен контекст на неизпълнение на съдебен акт и насилие спрямо родители.

РОЛЯТА НА КЛИНИЧНАТА СОЦИАЛНА РАБОТА ПРИ ДЕТСКА УЯЗВИМОСТ В КОНТЕКСТА НА ОНКОЛОГИЧНО ЗАБОЛЯВАНЕ НА РОДИТЕЛ

Александър Миланов,

Клиничен социален работник в „Аджибадем Сити Клиник“ УМБАЛ „Токуда“ – София, докторант в СУ „Св. Климент Охридски“

Тел. +359 888 27 12 83

e-mail: alex@amilanov.org

Abstract: Severe oncological illness of a parent profoundly alters the emotional climate and everyday functioning of the family. Children often remain “in the shadow” of the disease, witnessing suffering, uncertainty, and fear of loss. Clinical practice reveals manifestations such as anxiety, depressive symptoms, protest and risk-taking behavior, self-harm, as well as role inversion (parentification), where the child assumes caregiving responsibilities inappropriate to their age. Although such situations do not always lead to formal child protection reporting, they represent a significant psychosocial risk and raise the question of active safeguarding of children’s rights. This paper explores clinical social work in a university hospital as a mechanism for early identification of vulnerability, interdisciplinary coordination, and organization of support. Based on practical observations, a structured framework for intervention is proposed, aimed at ensuring psychosocial security and preserving childhood in the context of severe parental illness.

Keywords: Clinical social work; Severe oncological illness; Psychosocial risk; Children’s rights; Parental illness; Hospital-based support

ВЪВЕДЕНИЕ

Тежкото онкологично заболяване на родител е продължителна семейна криза. То засяга не само физическото състояние на пациента, но и емоционалната стабилност, ролите и ежедневието на цялото семейство. В тази ситуация детето често остава в сянката на болестта, пряко изложено на хроничен стрес, несигурност и страх, но извън основния фокус на медицинската грижа, която естествено е насочена към лечението на родителя. Проучванията показват, че децата на родители с онкологично заболяване по-често преживяват тревожност, депресивни симптоми, поведенчески затруднения, социална изолация и проблеми в училище (Alexander et al., 2023). Тези реакции не са случайни или изолирани, а част от процес на адаптация към продължителната несигурност. Особено уязвими са юношите, тъй като болестта на родителя съвпада с период, в който те изграждат своята идентичност и автономност (Migliaccio, 2024). Тежкото боледуване често води и до промяна в семейните роли. Появява се т.нар. „parentification“ – ситуация, в която детето поема грижи и отговорности, които надхвърлят възрастта му (Alexander et al., 2023). В краткосрочен план това може да изглежда като адаптация и дори като проява на зрелост. В дългосрочен план обаче подобно натоварване е свързано с риск от емоционално изтощение, чувство за вина, трудности в социалното развитие и вътрешни конфликти. При липса на подкрепяща среда тази зрялост може да се превърне в скрита форма на психосоциална уязвимост. Допълнителен риск представлява ограничената или неясна комуникация относно заболяването. Когато детето не получава честна и съобразена с възрастта информация, тревожността му нараства, а въображението често запълва празнините с по-страшни сценарии (Strandh et al., 2023). Без структурирана психосоциална подкрепа среда детето може да преживее изолация, безпомощност и самота. Въпреки наличието на научни данни за тези последици, децата на тежко боледуващи родители рядко се определят формално като „деца в риск“, тъй като липсват явни прояви на насилие или negliжиране. Това поставя важния въпрос кога онкологичното заболяване на родителите следва да се разглежда като рисков фактор, който изисква активна подкрепа и защита. Отговорът предполага преминаване от реактивен към превантивен подход.

Поставянето на детето в центъра изисква разглеждане на проблема през призмата на правата на детето. Конвенцията на ООН за правата на детето (United Nations, 1989) гарантира

правото на закрила (чл. 19), правото на развитие (чл. 6 и чл. 27) и правото на участие и изслушване (чл. 12). В контекста на онкологично боледуване на родителя тези права означават защита от хроничен стрес и емоционално пренебрегване, осигуряване на стабилна среда и достъп до подкрепа, както и право на детето да бъде информирано и включено в разговорите за болестта по подходящ начин. Съвременните тълкувания на Конвенцията подчертават, че държавата има задължение не само да реагира при явна злоупотреба, но и да предприема превантивни мерки при наличие на риск (Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 13, 2011). Продължителният стрес в семейството може да има дълготрайни последици върху емоционалното и когнитивното развитие на детето, особено ако липсват стабилни подкрепящи възрастни (National Scientific Council on the Developing Child, 2014). В този контекст клиничната социална работа в болничната среда може да се разглежда като практическо приложение на тези принципи. Чрез ранно разпознаване на уязвимостта, оценка на семейната ситуация и координация със социални и образователни услуги социалният работник се превръща в връзка между здравната система и системата за закрила на детето. Така правата на детето не остават абстрактен стандарт, а се превръщат в конкретни действия, насочени към запазване на психосоциалната сигурност и детството в условията на тежко родителско боледуване.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Психосоциален риск за децата при тежко родителско онкологично заболяване

Онкологичното заболяване на родител не е единично събитие, а продължителен процес. То постепенно променя ежедневието, ролите и усещането за сигурност в семейството. За детето това означава живот в състояние на постоянна несигурност с периоди на надежда и влошаване, болнични престои и физическо изтощение на родителя. Този хроничен стрес се различава от остра травма, защото няма ясен край и се натрупва във времето.

Изследванията показват, че продължителният семеен дистрес е свързан с по-висок риск от тревожност, депресивни симптоми и поведенчески затруднения при децата (Sieh et al., 2010). Децата на родители с онкологично заболяване по-често проявяват емоционални и поведенчески проблеми в сравнение с връстници без подобна семейна ситуация (Huizinga et al., 2005). Метанализи потвърждават, че онкологичната диагноза на родителите е свързана със значимо повишен риск от вътрешнонасочени симптоми при децата, особено тревожност и депресивност (Visser et al., 2004). Юношите са особено уязвими. В този период те изграждат идентичност и автономност, а болестта на родителя може да разклати усещането им за стабилност. Реакциите могат да включват социално отдръпване, раздразнителност или рисково поведение. Някои изследвания свързват употребата на психоактивни вещества при юноши в условия на семеен стрес с опит за емоционална регулация и намаляване на вътрешното напрежение (Compas et al., 2010).

Един от ключовите процеси в тази динамика е ролевата инверсия (parentification). Детето започва да поема функции на възрастен - организира домакинството, грижи се за болния родител или поема емоционалната подкрепа в семейството. В краткосрочен план това може да стабилизира ситуацията. В дългосрочен план обаче продължителната ролева инверсия е свързана с вътрешен дистрес, затруднена автономност и повишен риск от психологични трудности в зряла възраст (Hooper et al., 2011). Отвън подобно поведение често изглежда като зрелост и отговорност. Отвътре обаче то може да се преживява като самота и прекомерна тежест. Когато липсва подкрепяща мрежа от други възрастни, рискът се задълбочава.

Комуникацията в семейството има решаваща роля. Когато информацията за заболяването е ограничена или неясна, децата често изграждат собствени обяснения, които засилват тревожността (Kennedy & Lloyd-Williams, 2009). Липсата на възрастово съобразен разговор увеличава усещането за несигурност и изолация. Проучвания върху семейства с родителска диагноза рак показват, че откритата комуникация е свързана с по-добра психологична адаптация при децата (Thastum et al., 2009). В юношеството също така натрупаният стрес може да се изрази чрез самонараняване или други автоагресивни поведения. Те често се разглеждат като опит за справяне със силни емоции и възстановяване

на усещане за контрол (Nock, 2010). В контекста на тежко родителско боледуване тези прояви могат да бъдат част от по-широка реакция на продължителна несигурност, а не изолирана психопатология.

В моята практика работих по случаи, в които тези въпроси имат конкретни измерения. При 14-годишно момче с баща в напреднал стадий на заболяване се наблюдават отсъствия и агресивност в училище. Поведението първоначално е възприето като дисциплинарен проблем, но в контекста на семейната ситуация то е израз на страх и безсилие. При 15-годишно момче с майка в метастатичен стадий се наблюдават социално отдръпване и нарушения на съня. Няма явна външна проблематичност, но е налице вътрешен дистрес, който остава невидим без целенасочена оценка. При 16-годишно момче, чийто баща е в терминален стадий, се установява употреба на психоактивни вещества, описвана като начин „да не мисли“. Това поведение може да се разбира като опит за намаляване на тревожността, а не като морален дефицит. 13-годишно момиче, чиято майка преминава през интензивно лечение, има изяви на самонараняване. В този случай физическата болка служи като начин за изразяване на силни емоции, които трудно намират вербален израз. В друг случай 16-годишно момиче поема изцяло грижата за болната си майка при липса на подкрепяща мрежа. Макар поведението да изглежда отговорно, то поставя въпроси относно правото на развитие и психосоциална сигурност. Продължителната грижеща роля може да доведе до емоционално изтощение и социална изолация. Тези случаи показват, че онкологичното заболяване на родител функционира като структурен рисков фактор, дори когато липсват основания за формално сигнализиране към органите за закрила. Проявите могат да бъдат различни - външни или вътрешни, видими или скрити, но споделят общ контекст - продължителен психосоциален натиск, ограничени ресурси за справяне и отслабена роля на възрастния като източник на стабилност. Именно в тази зона клиничната социална работа може да се превърне в механизъм за ранна идентификация на уязвимостта и за координирана подкрепа, насочена към запазване на детското развитие в условия на тежко родителско боледуване.

Механизъм за ранна идентификация и интердисциплинарна координация в болнична среда

Онкологичното заболяване на родител е рисков фактор за детето, дори когато няма основания за формално сигнализиране към органите за закрила. Именно в тази междинна зона между медицинската грижа и социалната система възниква нуждата от ясен механизъм за ранна идентификация и подкрепа в болничната среда. Болницата често е първото място, където семейната криза става видима, и затова има потенциал да бъде и пространство за ранна превенция. Клиничната социална работа може да има проактивна роля. Вместо да се намесва само при вече настъпила криза, социалният работник може да бъде постоянна част от процеса на оценка на семейната ситуация и въздействието на заболяването върху децата. Това изисква ясна последователност от действия, която да гарантира, че детето няма да остане извън вниманието на екипа. Първата стъпка е установяване дали пациентът има непълнолетни деца и кой се грижи за тях. Включването на такъв въпрос в стандартната медицинска и социална оценка променя фокуса от индивидуално заболяване към семейна ситуация.

След това се извършва психосоциална оценка. Тя включва възрастта и развитието на детето, състоянието на родителя, наличието на подкрепяща мрежа и евентуални признаци на претоварване или поведенчески промени. Целта не е поставяне на диагноза, а разпознаване на уязвимостта и преценка дали детето разполага с достатъчно ресурси за справяне. Когато има съмнения за повишен риск, е необходима интердисциплинарна координация. Лекуващият лекар, психологът и социалният работник обсъждат случая, за да се изгради обща преценка. Така се намалява вероятността детето да остане невидимо зад медицинската картина на родителя. Подкрепата може да бъде различна според потребностите, например разговор с родителя как да общува с детето, насочване към училищен психолог, свързване със социални услуги или, при необходимост, консултация с Отдел „Закрила на детето“. Целта не е автоматично сигнализиране, а пропорционална подкрепа, съобразена с реалния риск и с възможностите на семейството. Важно е и проследяването. Онкологичното заболяване често преминава през периоди на подобрение и влошаване. Затова оценката на семейната ситуация

не може да бъде еднократна. Необходима е периодична преоценка, особено при промяна в състоянието на родителя.

ИЗВОДИ

Онкологичното родителско заболяване не е само медицински проблем, а продължителна семейна криза. Дори без формално определяне като „риск“, в практиката се наблюдават тревожност, поведенчески промени, самонараняване или преждевременно поемане на грижи. Понякога поведение, което изглежда зряло и отговорно, всъщност крие претоварване и загуба на нормално детство. Болничната среда има ключова роля, защото съчетава медицинската информация и наблюденията върху семейната динамика. Без ясна структура детето лесно може да остане извън фокуса на системата. Предложеният механизъм има за цел да създаде превантивен модел, който поставя детето в центъра на вниманието на ангажираните професионалисти и възрастни. Клиничната социална работа може да бъде връзката между здравната система и системата за закрила. В по-широк план остава въпросът доколко в България са развити ясни стандарти за работа в подобни ситуации. Липсата на формално определение за този контекст като рисков не означава, че рискът не съществува. Необходима е по-ясна рамка и устойчиви протоколи, които да превърнат превенцията в системна практика.

ЛИТЕРАТУРА

Alexander, E. S., O'Connor, M., & Halkett, G. K. B. (2023). The psychosocial effect of parental cancer: Qualitative interviews with patients' dependent children. *Children*, 10(1), 171. <https://doi.org/10.3390/children10010171>

Committee on the Rights of the Child. (2011). General Comment No. 13 (2011): The right of the child to freedom from all forms of violence (CRC/C/GC/13). United Nations. https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf

Compas, B. E., Worsham, N. L., Ey, S., & Howell, D. C. (2010). When mom or dad has cancer: Markers of psychological distress in cancer patients, spouses, and children. *Health Psychology*, 13(6), 507–515. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/7889905/>

Hooper, L. M., DeCoster, J., White, N., & Voltz, M. L. (2011). Characterizing the magnitude of the relation between self-reported childhood parentification and adult psychopathology: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 67(10), 1028-1043. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21520081/>

Huizinga, G. A., Visser, A., Zelders-Steyn, Y. E., Teule, J. A., Reijneveld, S. A., & Roodbol, P. F. (2011). Psychological impact of having a parent with cancer. *European Journal of Cancer*, 47 (Suppl. 3), S239-S246. <https://pure.rug.nl/ws/files/2514479/Huizinga2011EurJCancer.pdf>

Kennedy, V. L., & Lloyd-Williams, M. (2009). How children cope when a parent has advanced cancer. *Psycho-Oncology*, 18(8), 886-892. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19137509/>

Migliaccio, G., Petrillo, M., Abate, V., Mazzoni, O., Di Bonito, D., & Barberio, D. (2024). Impact of parental cancer on children: Differences by child's age and parent's disease stage. *Children*, 11(6), 687. <https://doi.org/10.3390/children11060687>

National Scientific Council on the Developing Child. (2014). Excessive stress disrupts the architecture of the developing brain: Working paper No. 3. Harvard University Center on the Developing Child. https://developingchild.harvard.edu/wp-content/uploads/2024/10/Stress_Disrupts_Architecture_Developing_Brain-1.pdf

Sieh, D. S., Visser-Meily, J. M. A., & Meijer, A. M. (2010). Differential outcomes of adolescents with chronically ill and healthy parents. *Journal of Child and Family Studies*, 19, 209-218. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23335841/>

United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child. Office of the High Commissioner for Human Rights. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

Visser, A., Huizinga, G. A., van der Graaf, W. T. A., Hoekstra, H. J., & Hoekstra-Weebers, J. E. H. M. (2004). The impact of parental cancer on children and the family: A review of the literature. *Cancer Treatment Reviews*, 30(8), 683-694. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15541578/>

ПЕДАГОГИЧЕСКАТА СИСТЕМА НА ЯНУШ КОРЧАК: ИНСТИТУЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО

Asst. Prof. Ina Dikova, PhD

Faculty of Educational Studies and the arts

Sofia University “St. Kliment Ohridsky”

Phone: 0899988362

E-mail: idikova@uni-sofia.bg

Abstract: *The participation of children in public life, the educational process and the institutions that protect their rights is one of the key ideas in contemporary social development. The Convention on the Rights of the Child draws its philosophical basis from Janusz Korczak's views on the child and his relations with adults. Although his principles of listening to and respecting the child's opinion are well known today, the Polish educator's system offers much deeper and more practical dimensions of protection. Korczak materializes the concept of active participation through precise institutional mechanisms: a children's parliament, a peer court, a newspaper, a mailbox, a lost and found cabinet, a notice board and radio broadcasts. These tools are not just pedagogical tools, but a guarantee of democratic governance, transparency and social inclusion that turn the protection of rights from a declaration into a reality. This analysis examines these mechanisms and affirms Korczak's role as an innovator in the field of children's rights protection.*

Keywords: *Janusz Korczak, children's rights, self-government, institutional mechanisms, child participation*

ВЪВЕДЕНИЕ

Историческо развитие на правата на детето и приносът на Януш Корчак

Развитието на идеята за правата на детето и формирането на съвременните механизми за тяхната защита се коренят в дълбоките социални и политически промени след Първата световна война — период, белязан от бедност, разрушения и масови лишения. Най-засегнати от тези процеси са децата, което налага преосмисляне на тяхното място и роля в обществото. Липсата на единни правни норми и специализирано законодателство в началото на XX век, съчетана с мащаба на военните конфликти, ускорява прехода от фрагментирани благотворителни инициативи към институционализирана и системна подкрепа.

В този исторически контекст се откроява приносът на Януш Корчак, който още преди приемането на Женевската декларация за правата на детето (1924 г.) и десетилетия преди Декларацията на Организацията на обединените нации (1959 г.) подчертава необходимостта от създаването на документ, гарантиращ правата на децата. В своето произведение „Как да обичаме детето“ (1918 г.) той формулира основополагащи идеи, като апелира за своеобразна „*Magna Charta Libertatum*“ за детето и откроява ключови принципи, сред които правото на детето на смърт, правото на детето на настояще и правото да бъде такова, каквото е (Корчак, Я., 2012). Според него подобен документ не следва да бъде просто морален апел към добрата воля на възрастните, а ясно формулирано изискване за конкретни действия — визия, която, макар и останала незавършена към момента на неговата смърт, оказва съществено влияние върху по-късните глобални инициативи.

Решаваща роля в утвърждаването на стандарти за защита на децата играе Обществото на народите, създадено с Версайския договор през 1919 г. През 1920 г. британската реформаторка Еглантайн Джеб основава Международния съюз „Save the Children“, който поставя акцент върху необходимостта от защита на всички деца, независимо от тяхната национална или религиозна принадлежност. В резултат на тези усилия през 1924 г. Обществото на народите приема Женевската декларация за правата на детето. Вдъхновена от труда на полския педагог Януш Корчак (Roldan, J., 2020), считан за „първия омбудсман за правата на детето“ (Januszewska, E., & Valeeva, R., 2016), декларацията представлява първия

международен документ, който изрично насочва вниманието към правата на децата чрез формулирането на пет основни принципа, свързани с тяхната закрила срещу различни заплахи, включително война, глад и експлоатация.

Въпреки историческото си значение, декларацията е обект на критика от страна на Корчак, който подчертава, че тя не утвърждава достатъчно ясно и категорично правата на детето. По неговите думи, „жениевските законоотворци са смесили правата и задълженията; тонът на декларацията е убеждаващ, а не изискващ“ (Корчак, Я., 2012). В противовес на това, Корчак развива по-радикална концепция, според която детето трябва да бъде разглеждано като активен субект с право на мнение, участие и уважение. Той не само теоретизира тези идеи, но и ги прилага последователно в своята педагогическа практика, превръщайки ги в реален модел за работа с деца.

След Втората световна война тези идеи получават все по-широко международно признание. През 1959 г. Организацията на обединените нации приема Декларацията за правата на детето, която разширява и конкретизира принципите, заложили в Женевската декларация. Решаващ етап в правното им утвърждаване настъпва през 1978 г., когато полското правителство, вдъхновено от живота и делото на Корчак, представя проект на Конвенция за правата на детето пред Комисията на ООН по правата на човека. Това поставя началото на десетгодишен процес на международни преговори, завършил с приемането на Конвенцията през 1989 г., която окончателно утвърждава детето като самостоятелен носител на права.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Основни институционални механизми за защита правата на детето в педагогическата система на Корчак

Формирането на Януш Корчак като хуманист и защитник на детските права е сложен процес, резултат от взаимодействието между житейския и професионалния му опит и социално-историческия контекст, в който живее. Личността му представлява синтез от няколко ключови роли, всяка от които допринася за изграждането на неговия уникален подход към правата на детето. Като син на адвокат, той възприема законите и уставите не като формални текстове, а като нормативна основа за изграждането на справедлив социален ред. Този юридически поглед му позволява по-късно да създаде своеобразна „конституция“ за своите възпитаници. Тя декларира, че всички деца трябва да имат право да бъдат обичани, право да бъдат чути, право на уважение, право на минало, настояще и бъдеще. Медицинската му подготовка и работата му като лекар го учат на обективно наблюдение и безпристрастен научен подход към нуждите на детето, докато писателският му талант развива изострено чувство за тежестта на думите, превръщайки теоретичните му възгледи в работещи институционални практики.

В ръководените от него домове — еврейския Дом за сираци (*Dom Sierot*) и полския „Наш дом“ (*Nasz Dom*) — Корчак разработва концептуална рамка на правата на детето, която последователно обвързва с конкретни механизми за тяхното практическо прилагане чрез активно участие на децата в ежедневието на институцията. Централно място в този модел заемат структурите на самоуправление, изградени върху демократични принципи, които утвърждават децата като пълноправни участници с права, съпоставими с тези на възрастните.

Сред ключовите механизми за реализиране на тази демократична организация се открояват създаването на детски парламент, развитието на системата на детските съдилища и издаването на детски вестник, който излиза в продължение на тринадесет години с тираж 50 000 броя. Наред с тях функционират и допълнителни механизми, като информационното табло, шкафът за изгубени вещи, пощенската кутия и радиопредаването, които подпомагат

изграждането на отговорност, автономност, социални умения и активно гражданско участие у децата.

По този начин Корчак създава една от най-добре организирани и демократични детски институции в Европа (Berger, S., 2006), а за да подготви децата за живота, Корчак се стреми животът в сиропиталището да бъде възможно най-реален.

Другарски съд

В своята педагогическа практика Корчак разглежда сиропиталището като миниатюрна правова държава, което предполага изграждането на цялостна правосъдна система. Той въвежда радикалната за времето си идея за институционализиране на детските права чрез въвеждането на „другарския съд“ - механизъм за справедливост и равнопоставеност, при който решенията се ръководят не от личния авторитет на възрастния, а от нормативна система, структурирана в 109 параграфа. В рамките на съда всяко дете има право да подаде жалба срещу връстник или възрастен – например при грубо поведение, неизпълнение на задължения, измама или нарушаване на установените правила. Разглеждането на случаите се основа на специално разработен съдебен кодекс, като първите 99 негови члена са насочени към насърчаване на прошка, разбиране и възстановяване на отношенията. Вместо да наказва, Корчак предпочита да предотвратява неправомерни действия. Той се стреми да насочи обвиняемото дете към разбирането на правилата, които управляват живота в общността, като му помогне да осъзнае тяхната важност и по този начин да ги уважава в бъдеще.

Процедурата е организирана така, че да минимизира субективността и да гарантира безпристрастност. Съдиите са самите деца, като всяка седмица чрез жребий се избират петима представители измежду онези, които нямат висящи дела. Позицията на Корчак ясно отразява стремежа му да замени традиционния модел, при който решенията зависят от субективната преценка на възрастния, със система, основана на обективни норми и активно участие на децата. В Дома за сираци върховенство има не личността на възпитателя, а приетият кодекс, който функционира като източник на правила, валидни за всички.

Пред съда децата и възрастните са равнопоставени, като самият Корчак нееднократно се явява като обвиняем, с което доказва, че никой не е над приетите правила. Тази практика води и до лична трансформация на възпитателя, изразена в думите му: „тези няколко съдебни дела бяха крайгълен камък на моето превъзпитание като нов ‘конституционен’ възпитател, който не обижда децата не защото не ги обича, а защото съществува институция, която ги защитава от произвола, своеволието и деспотизма на възпитателя“ (Корчак, Я., 2012). В този контекст Корчак подчертава още, че „съдът може да сложи начало на детското равноправие, да доведе до конституция, да застави възрастните да провъзгласят декларация в защита на правата на детето. Детето има право на сериозно отношение към неговите проблеми и на справедливото им разглеждане“ (пак там). И това се случва 69 години по-късно: Организацията на обединените нации приема „Конвенцията за правата на детето“.

Правото да подадеш жалба и да бъдеш изслушан има аналог в днешните институции – ученическите съвети на училището, съвета на децата към председателя на ДАЗД, омбудсман за децата и др. В много училища съществуват форми на ученическо самоуправление, които напомнят на „детския съд“ – учениците участват в решаването на конфликти и в създаването на правила.

Чрез участие в самоуправлението и съдебните процеси детето постепенно се въвежда в демократичния начин на живот и се подготвя за активно участие в обществото.

Сеймът (Детският парламент)

Сеймът в „Дома за сираци“ на Януш Корчак представлява ключов пример за практическо прилагане на детското самоуправление. Той решава широк спектър от образователни, етични и социални въпроси, като дава възможност на децата да участват в управлението на общността, упражнявайки правата си и усвоявайки демократични принципи.

Съставен от 20 избрани депутати, парламентът налага строги етични критерии за кандидатите. Тези, които са „съдени за нечестност“ от Другарския съд губят право на изборност, но тук идва ключовият механизъм – правото на реабилитация. Това предпазва детето от „вечното клеймо“ на грешката. Системата му дава възможност да изчисти името си и да си върне политическите права. Чрез създаването на орган, в който децата избират свои представители, участват активно в утвърждаването или отхвърлянето на закони и дори имат влияние върху приемането на нови възпитаници и управлението на персонала, Корчак демонстрира практическа реализация на идеята, че децата са пълноправни субекти.

Табло за обявления

Таблото за обявления функционира като механизъм за гарантиране правото на детето да получава и предава информация, като същевременно осигурява прозрачност и достъп до справедливо разглеждане на случаи в рамките на детската общност. Чрез него всяко дете придобива субективното право да инициира официална процедура и да потърси институционална защита в случаи на неправомерно или несправедливо отношение. Системата позволява на всеки член на общността да подаде жалба срещу друго дете или възрастен при установяване на нарушение на общовалидните правила. Публичното оповестяване на решенията изпълнява съществена възпитателна и превантивна функция, тъй като създава условия децата да анализират конкретни ситуации и да осмислят правните и социалните последици както от собствените си действия, така и от действията на другите.

Шкаф за изгубени вещи

Шкафът за изгубени вещи функционира като специфичен механизъм за защита на правото на собственост, като едновременно с това допринася за формиране на чувство за отговорност и уважение към чуждите притежания. Вместо да прибегва до санкции или унижителни разпити, Корчак въвежда практическо решение, което стимулира доброволното връщане на намерени вещи и изгражда етични норми на поведение. Този подход отразява уникалното разбиране на Корчак за детето и неговия ежедневен свят, където значими са не само сериозните проблеми като глад, болест или загуба на близки, но и малките предмети – тапи за шишета, камъчета, капачки, връзки, играчки, които формират личното преживяване и социалната активност на детето. Корчак учи децата да използват икономическите и социалните права, показва им логиката на търговията и печалбата. Педагогът подчертава, че пренебрегването на тези аспекти може да доведе до сериозни последици, като посочва, че високият процент на кражби при непълнолетни се дължи на липсата на изградена представа за неприкосновеността на собствеността още в ранна възраст. Така шкафът се превръща от обикновена мебел в инструмент за правно възпитание и превенция на правонарушенията.

Пощенска кутия

Пощенската кутия гарантира правото на детето да бъде чуто, дори когато се срамува или бои да говори лице в лице.

Вестник

Корчак е създател и редактор на уникалното детско списание „*Малък преглед*“, което издава заедно с децата от 1926 до 1939 г., когато избухва Втората световна война. В това

издание младите автори имат възможност да пишат за своите преживявания, да споделят истории и да изразяват мнение по различни въпроси. По този начин Корчак утвърждава правото на детето да изразява и разпространява своите мнения — основополагащ принцип, залегнал в съвременното разбиране за детските права.

Публикациите в списанието допринасят за повишаване на обществената чувствителност към проблемите на децата и насърчават тяхното активно включване в социалния живот. Корчак вярва, че децата трябва да бъдат активни участници в собствения си живот. Той ги насърчава не само да пишат, но и да анализират събития, да формират самостоятелни мнения и да подхождат критично към социалните проблеми. По този начин списанието значително допринася за развитието на аналитичното мислене, писмените умения и социалната ангажираност на децата.

Радиопредаването на Януш Корчак „Разговори на Стария доктор“: Платформа за защита на детските права

Януш Корчак е един от първите радиоводещи в Полша. През 1935 г. той започва радиопрограма за деца под псевдонима „Разговорите на Стария доктор“, която бързо се превръща в изключително популярна както сред децата, така и сред възрастните. Радиопредаването представлява важен етап в развитието на механизмите за защита правата на детето. Значението му може да се разглежда в следните стратегически направления:

1. Право на детето да изразява свободно своите възгледи. При Корчак това право се реализира като уважение към субективността – гласът на детето не само се чува, но се приема като равнопоставен в социалния живот. Чрез радиопредаването той превръща децата от пасивни слушатели в активни участници в обществения диалог, като прави техните мисли и преживявания публични и по този начин утвърждава на практика правото им на изразяване и участие.

2. Уважение към децата и насърчаване на техните права. Чрез радиопредаването си той утвърждава равнопоставеността между деца и възрастни, като придава значимост на детското мнение и извежда проблемите им на преден план. Това представлява важна стъпка в утвърждаването на правото на детето на уважение.

3. Повишаване на осведомеността и формиране на правното мислене. Радиопредаването на Корчак е насочено не само към децата, но и към родителите, учителите и обществото като цяло и повишаване на правната и моралната им отговорност към децата.

4. Възможност на детето да споделя за своите чувства и проблеми. Корчак насърчава децата да мислят самостоятелно, да изразяват своите проблеми и да търсят решения. Той разглежда споделянето на чувствата, тъгата и радостта на децата като на защита на техните емоционални права.

5. Право на детето на игра и творческо изразяване. Радиопредаването на Корчак обсъжда не само сериозни социални проблеми, но и активно подкрепя правото на детето на игра, творческа свобода и пространство за мечти.

За да се проследи приемствеността между педагогическото наследство на Корчак и съвременните правни стандарти, следващата таблица систематизира връзката между неговите институционални механизми и съответните разпоредби на Конвенцията на ООН за правата на детето:

Таблица 1. Проекции на институционалните механизми на Я. Корчак в съвременната правна рамка на правата на детето

Институционални механизми в педагогическата система на Я. Корчак	Основна защитна функция	Връзка с Конвенцията
Другарски съд	Защита от несправедливост и субективизъм; равнопоставеност пред закона.	Чл. 12 (Право на изслушване) и Чл. 37 (Защита от жестоко отношение).
Детски Сейм	Право да се създават закони и да се участва в управлението на общността.	Чл. 15 (Свобода на сдружаване и мирни събрания).
Табло за обявления	Прозрачност на решенията; публичен достъп до информация и право на инициране на процедура.	Чл. 13 (Свобода на търсене и получаване на информация).
Шкаф за изгубени вещи	Материална защита на личната собственост; формиране на отговорност към чуждото притежание.	Чл. 16 (Право на защита на личния живот и собственост).
Пощенска кутия	Гарантиране на конфиденциалност и защита на личната кореспонденция.	Чл. 12 и Чл. 16 (Защита на личната кореспонденция).
Радио и Вестник	Свобода на словото; възможност за споделяне на мнения, идеи и критика.	Чл. 13 (Свобода на изразяване), Чл. 17 (Свобода на достъп до медии) и Чл. 31 (Право на игра, културен и творчески живот).

ИЗВОДИ

От анализа на педагогическата система на Януш Корчак и разгледаните институционални механизми могат да се направят следните изводи:

1. Практическа реализация на детските права. Педагогическата система на Януш Корчак представлява уникален пример за практическо прилагане на детското самоуправление и защита на детските права чрез институционални механизми, които осигуряват защита и участие на децата в ежедневието на общността.

2. Предвестник на международни стандарти. Принципите и практическите решения на Корчак предхождат и оказват влияние върху съвременните международни стандарти за правата на детето. Както отбелязва Е. Ярош, съвременните членове от Конвенцията са своеобразно „ехо“ на социалните практики, въведени от Корчак в управляваните от него домове за сираци (Jarosz, 2018).

3. Детето като активен субект – Като дава възможност на децата да изразяват мнението си, насърчава ги да изследват своя свят и собствените си интереси, и преди всичко – като се вслушва в техните преживявания, той се утвърждава като педагог, изпреварил своето време.

4. Актуалност и въздействие – Неговите идеи и практики, разработени и приложени още преди близо век, запазват своята актуалност и днес – както в образователните институции, така и в условията на социални неравенства, бедност и военни конфликти. Участието на децата в автономни организации не е просто педагогически похват, а необходимост, която изисква

сериозно внимание и насърчаване на всички нива — от класната стая до международната политическа сцена

ЛИТЕРАТУРА

Berger, S. (2006). The children's advocate Janusz Korczak. *American Educational History Journal*, Volume 33(2), 137–142.

Jarosz, E. (2020). Children's participation idea and practice: Korczak's inspirations and contemporary faces. *Polish journal of educational studies*, Vol. I (LXXI).

Januszewska, E., & Valeeva, R. (2016). Children's Rights in Poland and Russia in the Context of Janusz Korczak's in heritage. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(3), 327-338.

Roldan, J. (2020). The birth of children's rights between the First and Second World Wars: The historical events leading up to the Convention. *Miscellanea Historico-Iuridica*, 19(1), 163-177.

Корчак, Я. (2012). Избрани педагогически съчинения. Издателство Сонм, 2012.

Конвенция за правата на детето. – ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г.

ХУМАННО-ОРИЕНТИРАНА, ДЕТЕ-ЦЕНТРИРАНА СВЪРЗАНОСТ МЕЖДУ СУБЕКТИТЕ В КОНТЕКСТА НА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО

Гл. ас. Диана Нинчева

Катедра „Социални дейности“,

Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“

Тел.: 0894 70 80 82

Email: d.nincheva@shu.bg

Abstract: *The report examines the conceptual, normative and practical dimensions of human-oriented, child-centered connectivity between subjects in the context of children's rights. An ecological understanding of children's rights is integrated to show the interdependence between child development and the institutional environment. The report concludes that effective child-centered connectivity requires normative clarity, procedural coordination, professional competence and ethical commitment, and points out that the degree of institutional synchronization and genuine child participation serves as a key indicator of system maturity and humanization of child protection policies.*

Keywords: *child rights, humane-oriented and child-centered model, prevention, intervention and support*

ВЪВЕДЕНИЕ

Понятието дете - центриран подход е сравнително ново. Изведено е в Националната стратегия за детето 2019 – 2030 година (проект) и очертава необходимостта детето и неговите най-добри интереси да бъдат поставени в центъра на политиките, програмите и услугите за децата и семействата.

Хуманно-ориентирана, дете-центрирана свързаност между субектите в контекста на правата на детето може да бъде представен като модел, който обхваща усилията които държавите полагат за развитие на адекватни с потребностите на обществото социални политики, насочени към управление, контрол, синхронизация и хармонизация на човешките (обществените) взаимоотношения и интереси, за да се постигне позитивно социално-икономическо развитие, висок жизнен стандарт и хуманно отношение към онези членове на обществото, които са в неблагоприятно икономическо положение. Този модел представлява нормативно и организационно структурирана система на взаимодействие между институционалните субекти и не се изчерпва с формално сътрудничество между институции. Предполага функционална мрежа, в която правосъдие, социална система, здравеопазване, образование и правоохранителни органи действат синхронно.

Хуманно-ориентираната и дете-центрирана свързаност между субектите отразява нагласата на институционалните системи за дълбочината на разбирането на висшия интерес на детето и гарантира реалното му участие и зачитане на правото му да бъде чуто и да участва във всички процеси на вземане на решения, пряко отнесени към промяна и подкрепа на трудната ситуация; минимизира рискът от вторична виктимизация; осигурява интегрирана, координирана и последователна подкрепа.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Нормативна архитектура на хуманно-ориентираният и дете-центриран модел на институционална свързаност се основава на международно признати стандарти за защита на правата на детето, които конституират правно задължение за държавите да изграждат координирани, мултидисциплинарни механизми за превенция, интервенция и подкрепа.

Фундаментът на тази нормативна парадигма е поставен от Конвенцията на ООН за правата на детето, която въвежда четири основни ръководни принципа:

- висш интерес на детето (чл. 3);
- недискриминация (чл. 2);

- право на живот, оцеляване и развитие (чл. 6);
- право на участие и изслушване (чл. 12). (Конвенция на ООН за правата на детето (1989)

Комитетът по правата на детето последователно подчертава, че прилагането на тези принципи предполага институционална координация и интегрирани политики, особено при случаи на насилие и участие на деца в наказателни производства.

В европейски контекст системното изискване за междуинституционален подход е развито в Конвенция на Съвета на Европа за защита на децата от сексуална експлоатация и сексуално насилие, която въвежда задължение за координация между правораздавателни, социални, здравни и образователни органи (Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Ланзаротска конвенция)чл. 10, чл. 30–35).

Системният характер на взаимодействието е допълнително конкретизиран в Директива 2012/29/ЕС, която установява изискване за индивидуална оценка на потребностите на всяко дете – жертва и за координирани услуги, насочени към предотвратяване на вторична виктимизация (Директива 2012/29/ЕС, чл. 22–24).

Правосъдието, съобразено с нуждите на децата, получава стандартизирана интерпретация в Насоките на Комитета на министрите на Съвета на Европа (2010), където изрично се подчертава принципът на институционална последователност и минимизиране на травмиращите процедури.

Национална нормативна конкретизация на дете-центрирания подход намират отражение в специалното законодателство, адаптирано към международните изисквания.

Основният системообразуващ акт е Закон за закрила на детето, който въвежда принцип на висшия интерес (чл. 3); координация между институциите; индивидуализиране на подхода; междуинституционално сътрудничество при случаи на риск.

Процесуалните гаранции при участие на деца в наказателно производство са уредени в Наказателно-процесуален кодекс, включително разпит в специално оборудвани помещения, участие на психолог и ограничаване на повторните разпити (НПК, чл. 140, чл. 223).

Интегрираният характер на социалната интервенция е нормативно установен чрез Закон за социалните услуги, който регламентира оценка на потребностите, координация с доставчиците на социални услуги, основани на мултидисциплинарен подход.

Специфична процедурна рамка на взаимодействието се съдържа в Координационния механизъм за взаимодействие при случаи на деца – жертви на насилие или в риск, който институционализира мултидисциплинарните екипи, водещата институция в лицето на Дирекция „Социално подпомагане“ / Отдел „Закрила на детето“ и принципите, които ръководят това взаимодействие. Закон за закрила на детето (ЗЗДет.) с изменения от 2020 година в чл. 36г предвижда Дирекция „Социално подпомагане“ да организира мултидисциплинарен екип, който в рамките на 24 часа от сигнала извършва оценка, разработва план за действие и работи заедно до приключване на случая на дете в риск или жертва на насилие или експлоатация. В екипа участват социален работник (водещ), представители на МВР, районната прокуратурата и общината, а при нужда – здравни, образователни и социални институции, като кметът подпомага координацията. ЗЗДет. е основен инструмент за осигуряване на мултидисциплинарна реакция при риск. Чл. 15 урежда правото на детето да бъде изслушано в производства, които засягат неговите права или интереси.

„Дете-центрираният“ подход разглежда детето като носител на права, а не като пасивен обект на въздействие от страна на възрастните. Ана Анчева и екип представят детето като „субект“ на своите права. Те посочват, че понятието „субект“ идва от психоанализата, която признава и ползва разбирането за несъзнаваното в психичното функциониране на детето.

„Измерението на несъзнаваното в психиката на детето се разкрива от всички „забравени думи, спомени, случки, фантазии или всякакви начини, чрез които детето назовава това, което го вълнува, това, което му се случва, това, което преживява, които в определен момент са „изтласкани в несъзнаваното, т.е. биват забравени“ (Банова,В., 2014).

Изследователският екип на Анчева извежда, че изключването на несъзнаваното от разбирането за психичното функциониране на детето му отнема правото да има собствени мисли и чувства, отнема му правото да се преживява като субект: „Анулира го като живо и желаещо човешко същество, което се опитва да облича в смисъл и значение това, което го вълнува“. Изключването на измерението на несъзнаваното в работата с детето рискува да го сведе до статута на обект, който се отказва да има и да проявява отношение към това, което му се случва (Анчева, А., Маринова, А., Банова, Б., Кузманова, М., Балджиева, М., 2025).

Разбирането за детето като „субект“ на своите права предполага действията на всички специалисти, работещи с деца, да се ръководят и да бъдат насочени към използването на подходи, основани на правата и на силните страни на децата, на техните семейства и на различните общности. Разбирането за детския живот и развитие като процес, структуриращ институционалното взаимодействие, позволява да бъдат идентифицирани връзки и възможности за повишаване на ефективността на интервенциите във всеки етап от живота на детето: тогава, когато то има нужда от институционална и социална подкрепа, както и при критични ситуации, които изискват незабавна и комплексна институционална реакция (Национална стратегия за детето 2019 - 2030).

В изследователската си работа по темите за защита правата на децата, значимостта на подхода поставят две от водещите НПО – Фондация ОУК и ИСПД. Конвенцията на ООН за правата на детето е фундамента върху който стъпват изследователите. Основните генерични принципи на документа дават възможност за изграждане на дете - центрираната свързаност между субектите на базата на разбирането на правата на детето и принципите на закрила.

Понятието "дете-центриран подход" се въвежда в документите на Фондация ОУК, заедно с понятието "екология на правата на детето". То допълва понятието "подход, основан на правата на детето" като разглежда детето не само като индивид, а и като континуитет, отчитайки неговото развитие във времето; отчита ролята на контекста, който може да улесни или блокира реализирането на правата на детето. Децата не живеят в изолация: те могат да бъдат част от основното и разширено семейство, учениците в училище, членовете на обществото, организация, местната общност, гражданското общество в страната. Това разбиране за децата в по-широкия контекст на социалните системи, които ги заобикалят може да бъде описано като екология на правата на детето. Тя признава многото интегрирани и контекстуални фактори, които допринасят за реализирането или липсата на реализация на правата на всяко дете чрез поставяне на детето в центъра на поредица от кръгове, представляващи факторите и системите, които влияят и са повлияни от цялостното развитие на детето. По същия начин, идеята за екологията правата на детето демонстрира как самото дете допринася в своята социална реалност, като едновременно с това, бива повлияно и обслужвано от нея, подчертавайки взаимосвързаността между детското развитие и общественото благополучие.

Съвременната научна литература подчертава, че дете-центрираният подход се свързва не само с признаването на детето като носител на права, но и с изграждането на хуманно-ориентирани форми на сътрудничество между институциите, специалистите и общността. Подобна перспектива развива в свое изследване американският психолог Ури Бронфенбренер, който поставя екологичния модел на човешкото развитие, според който развитието на детето се осъществява чрез взаимодействие между различни социални системи (семейство, училище, институции, общество), формиращи взаимосвързана среда около детето (The Ecology of Human Development.).

В контекста на правата на детето този модел се интерпретира като рамка за разбиране на необходимостта от интегрирани политики и координирани практики между субектите, ангажирани с тяхната защита и подкрепа. Така хуманно-ориентираната и дете-центрирана свързаност между различните участници – семейство, социални услуги, образователни институции, правоохранителни органи и граждански организации – се превръща в ключово условие за ефективното реализиране на принципите, заложили в Конвенцията на ООН за правата на детето.

Съвременни изследвания подчертават също значението на активното участие на детето в процесите на вземане на решения и в институционалните практики, които го засягат. Според професор Лора Лънди участието на детето следва да се разбира като структурирано пространство за изразяване на мнение, което да бъде реално чуто и взето предвид в процеса на вземане на решения. Подобна перспектива допринася за развитието на по-хуманни и отговорни форми на взаимодействие между професионалистите и институциите, като поставя детето в центъра на мрежата от социални отношения и практики, насочени към неговото благополучие (Lundy, L. 2019).

Признаване на детето като активен участник в процесите, които го засягат, като неговите преживявания и гледни точки се разглеждат като съществен елемент от професионалната интервенция поставя и Вивиан Барнс и посочва, че подобна перспектива изисква координирано и последователно взаимодействие между различните субекти, ангажирани в процеса на подкрепа, което е в основата на хуманно-ориентираната и дете-центрирана свързаност между тях (Barnes, V. 2018).

Анализите на Велина Тодорова относно развитието на политиките за правата на детето извеждат, че реализирането на правата на детето изисква не само нормативна рамка, но и изграждане на устойчиви механизми за сътрудничество между субектите, ангажирани с тяхното гарантиране и защита (Тодорова, В. 2014.).

Всички програми би трябвало да се осъществяват с децата в контекста на техните семейства и общности. Тази идея за дете-центриран подход и екология на правата на детето от една страна информира при разработването и изпълнението на програми, но от друга страна улеснява по-доброто разбиране на различните фактори, влияещи върху децата и у кого са отговорностите за това.

Дете-центрираният подход би следвало да инвестира в работа със семейства и общности, да подкрепи техния капацитет за изграждане на подкрепяща, закриляща и уважаваща среда за децата. Ролите, връзките и взаимодействията в семейната среда е необходимо да бъдат преценени за планирането на подкрепата на детето. Според Багряна Илиева „...у родителите е нужно да се наблюдава конфликтна устойчивост. Трудните ситуации между родители и деца са повод в поведението на родителите да се вижда зрелостта им в социалното взаимоотношение“ (Илиева, Б., 2025). Отразени през взаимодействието родител – специалист – дете са характеристиките, изведени през дискурса на родителите по отношение на очакваните компетенции на помагащите специалисти. Яна Станева извежда в свое изследване нагласата за приемане и неосъждане, умението за проява на добронамереност, желание за помощ и позитивна подкрепа, уважение, способността да изградят професионални доверителни взаимоотношения, в които да могат да чуват и разбират споделеното от родителите (Станева, Я., 2024).

Мисленето за ролята на средата, в която детето се развива, от своя страна поставя въпроса за оценяването на това доколко към децата се прилага подход основан на правата, насочен към правата на детето, а не към потребностите на средата.

Според друга дефиниция дете-центрираният подход, е набор от действия, намеси, методи, които, както показват изследванията „съдържат уважение към детето, изразяват зачитане на ценността му като личност и индивид с права.“

ИСДП и екип разширява разбирането за модела като посочват, че дете-центрираният подход разглежда детето не само като индивид, но отчита и ролята на контекста, който може да улесни или затрудни реализирането на правата на детето. Това разбиране за поставяне на детето в центъра в по-широкия контекст на социалните системи, които го заобикалят, демонстрира как самото дете допринася в своята социална реалност, но едновременно с това бива повлияно и обслужвано от нея.

„Установено е, че социалните работници не могат да направят оценка или да се намесят, за да защитят децата и да насърчават положителни резултати, без да се ангажират със самите деца. Това включва признаване на правата на детето, запознаване с кого са, от какво се нуждае, как се чувстват за тяхното положение и какво искат за бъдещето си.“ (Петрова – Димитрова, Н., Янкова, Д., Чомарова, М., Кръстанова, К., Ненова, К., 2021).

Хуманно-ориентираната дете центрирана свързаност между субектите поставя нуждата от осмисляне на практиките насочени към зачитане на детето като субект на права и прякото му участие при вземането на решение, в случаите когато това е възможно. В свое изследване за приемната грижа като основна алтернативна форма на семейната грижа В. Банова посочва, „...липсата на дете-центриран подход се отразява пряко върху ангажиментите на всички заинтересовани в приемната грижа“. Според нея е много важно да се насърчават всички специалисти, родители и експерти, както и децата, да изразяват мнението си, то да бъде зачитано и решенията да се взимат на базата на общия, информиран избор, а не да бъдат свеждани за изпълнение на един или друг.

Емоционалното придружаване в процесите на структуриране и разширяване на възможностите за избор и вземане на решение е част от възможната значима връзка между детето и специалистите около него. Цялостния поглед води към нуждата от взаимосвързаност на субектите, обединени от ясни принципи и последователност при изпълнение на решенията в контекста на основните принципи на управление на грижата за детето и неговото семейство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Хуманно-ориентираната и дете-центрирана свързаност между субектите придобива своята най-същностна легитимност чрез реалното гарантиране на правото на детето да участва, да изразява мнение и да бъде чуто в процеси, които го засягат. Правото на участие следва да се разбира като многокомпонентно право, което включва право на достъпна и разбираема информация; право на свободно изразяване на мнение; право мнението да бъде взето предвид съобразно възрастта и зрелостта; право на защитена и подкрепяща среда при участие в процедури.

В този смисъл дете-центрираната свързаност не може да се реализира без изграждането на институционални механизми, които осигуряват ефективна комуникация с детето. Участието не се изчерпва с изслушване, а предполага активен процес на диалог, в който детето е признато като субект на права и съавтор на решенията, които определят неговия живот.

Особено значимо е участието на детето в съдебни и административни производства. Там рискът от вторична виктимизация изисква висока степен на координация между институциите и прилагане на щадящи процедури. Гарантирането на правото на мнение в подобен контекст означава не само предоставяне на възможност за изказване, но и създаване на условия за емоционална сигурност, доверие и подкрепа. Без тези условия участието остава формално и лишено от съдържателна стойност.

Разглеждано през призмата на „екологията на правата на детето“, участието е динамичен процес, който се развива във взаимодействие със семейството, професионалистите и институционалната среда. Детето не участва в изолация – неговият глас се формира в контекста на отношения, опит и доверие. Поради това качеството на междуинституционалната свързаност пряко влияе върху степента, в която детето може да упражни правото си на мнение свободно и информирано.

Реализацията на хуманно-ориентирания модел изисква институционална култура, която уважава автономията на детето; професионална подготовка за работа с детско участие; ясни процедурни гаранции за отчитане на изразеното мнение; механизми за обратна връзка към детето относно взетите решения.

Истинският критерий за зрялост на системата за закрила не е единствено нормативната ѝ уреденост, а степента, в която детето преживява участието си като смислено, уважено и повлияло на резултата. Когато мнението на детето има реално значение при вземането на решения, институционалната свързаност се превръща в инструмент за утвърждаване на достойнството и правната субектност на детето.

В заключение, хуманно-ориентираната и дете-центрирана свързаност между субектите достига своята пълнота именно чрез гарантиране на правото на участие. Детето не следва да бъде адаптирано към институционалните процедури; напротив – процедурите следва да бъдат адаптирани към неговите потребности, възраст, разбиране и емоционално състояние. В този преход от формално изслушване към същинско участие се съдържа същността на

професионално търсене и наложителна промяна в правно - ориентираната система за закрила на детето.

ЛИТЕРАТУРА

Barnes, V. 2018. Child-Centred Social Work: Theory and Practice. London: Bloomsbury Academic. ISBN 978-1-137-60641-9.

Ilieva, B., (2025). A study of parents' knowledge about the phenomenon of family conflict. Copyrights© 2025 ISSN 1311-3321 (print), ISSN 2535-1028 (CD-ROM), ISSN 2603-4123 (on-line)

Laura Lundy. 2019. A Lexicon for Research on International Children's Rights in Troubled Times. In: Children's Rights and the Capability Approach.

Urie Bronfenbrenner. 1979. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ancheva, A.; Marinova, A.; Banova, B.; Kuzmanova, M.; Baldjieva, M. 2025. Guidelines for listening to a child with mental disorders. Sofia: Association "Child and Space", p.22. **(Оригинално заглавие:** Ancheva, A.; Маринова, А.; Банова, Б.; Кузманова, М.; Балджиева, М. 2025. Насоки за изслушване на дете с психични страдания. София: Сдружение „Дете и пространство“, стр.22).

Banova, V. 2014. The Paradoxes of Obedience – How to Listen, Talk and Play with the Child. Sofia). **(Оригинално заглавие:** Банова, В. 2014. Парадоксите на послушанието – Как да слушаме, говорим и играем с детето. София).

Todorova, V., 2014. The Rights of the Child – International Standards and National Policies. Sofia: Institute of State and Law – Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие:** Тодорова, В., 2014. Правата на детето – международни стандарти и национални политики. София: Институт за държавата и правото – БАН).

Petrova-Dimitrova, N.; Yankova, D.; Chomarova, M.; Krastanova, K.; Nenova, K. 2021. An Integrated Approach to Child Victims or Witnesses of Domestic Violence, Centered on Their Needs and Best Interests. Sofia. **(Оригинално заглавие:** Петрова-Димитрова, Н.; Янкова, Д.; Чомарова, М.; Кръстанова, К.; Ненова, К. 2021. Интегриран подход към децата жертви или свидетели на домашно насилие, центриран към техните нужди и най-добър интерес. София.).

Staneva, Ya., 2024. Resilience approach in social services. Sofia: University Publishing House "St. Kliment Ohridski", p. 157 **(Оригинално заглавие:** Станева, Я., 2024. Резилианс подход в социалните услуги. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 157).

Конвенция на ООН за правата на детето. Приета от Общото събрание на ООН на 20 ноември 1989 г. Достъпна на: <https://www.unicef.org/child-rights-convention>

Конвенция на Съвета на Европа за закрила на децата от сексуална експлоатация и сексуално насилие (Ланзаротска конвенция). Lanzarote, 25.X.2007 г. Достъпна на: <https://www.coe.int/en/web/children/lanzarote-convention>

Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления. Официален вестник на ЕС, L 315, 14.11.2012. Достъпна на: <https://eur-lex.europa.eu>

Закон за закрила на детето. Обн., ДВ, бр. 48 от 13.06.2000 г., посл. изм. и доп. (актуална редакция). Достъпен на: <https://lex.bg>

Наказателно-процесуален кодекс. Обн., ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., посл. изм. и доп. (актуална редакция). Достъпен на: <https://lex.bg>

Проект Национална стратегия за детето 2019–2030. София: Министерски съвет на Република България, 2019. Достъпна на: <https://strategy.bg>

ЗАЩИТА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА В ЦЕНТЪР ЗА ОБЩЕСТВЕНА ПОДКРЕПА

Dr. Yana Staneva, Assist. Prof.

Faculty of Educational Studies and the Arts

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Phone: 0899508860

E-mail: jpstaneva@uni-sofia.bg

***Abstract:** The present paper examines the relevance of the issue of protecting children's rights within community-based social services. A theoretical and normative review of the philosophy of children's rights is provided. An empirical study was conducted in a Community Support Center in the city of Sofia, focusing on cases of children in need of protection and the interaction with other institutions. The challenges in providing social-pedagogical support are identified, and recommendations are proposed for improving the mechanisms of multidisciplinary teamwork.*

***Keywords:** children's rights, social-pedagogical work, community support center, children at risk*

ВЪВЕДЕНИЕ

Темата за правата на детето вълнува демократичните общества и се развива с различни темпове в исторически периоди. Някои автори определят за начало при нормативното урегулиране в сферата на детските права 1874 година, когато се създава движението за подкрепа на децата в САЩ. (Chavdarova, A. & others., 2011) Други изследователи разглеждат правата на децата в най-новата история, непосредствено след Втората световна война. (Kolarova, Tz., 2004)

През 1946 година ООН създава УНИЦЕФ като организация за подкрепа на децата. След редица хуманитарни и здравни дейности Генералната асамблея на ООН провъзгласява Декларацията за правата на детето през 1959 година. В продължение на 20 години УНИЦЕФ и Световната здравна организация осъществяват програми и лобират за международна защита на правата на децата. Като следствие през 1989 година е приет от Генералната асамблея на ООН международен документ Конвенция за правата на децата, който има задължителен характер за страните, които са го ратифицирали. Той е подчинен на водещия принцип за осигуряване най-добрия интерес на детето и съдържа следните права:

- „Правото на равенство независимо от цвят, пол, религия, произход.
- Право на физическо и духовно развитие по здравословен начин.
- Право на име и националност.
- Право на храна, подслон и медицински грижи.
- Право на специални грижи, ако детето живее при трудни условия.
- Право на обич, разбиране и защита.
- Право на образование, игра и почивка.
- Право да бъде сред първите, получаващи помощ в случай на злополука.
- Право на защита срещу изоставяне, жестокост и експлоатация.
- Право да бъде възпитавано в дух на толерантност, мир и всеобщо братство.“ (Koleva, I., Legurska, M., & Tsvetanova, L.2001)

ИЗЛОЖЕНИЕ

Защитата на правата на децата в България бележи своето нормативно регулиране с два ключови акта. През 1991 година Великото народно събрание ратифицира Конвенцията за правата на детето, приета от общото събрание на ООН. С приемането на Закона за закрила на детето през 2000 година се поставят основите за изграждане на система за закрила на детето и процеса на деинституционализация.

Осмислято и въвеждането на философията за защита правата на децата в нашето демократично общество протича на различни нива. Нормативното ѝ утвърждаване се осъществява чрез създаване на органи по закрила на детето и реализиране на защитата на децата на национално и териториално ниво. Процесът на деинституционализация е свързан и със социалнопедагогическите измерения на правата на детето и практическото им реализиране. Културата по правата на децата от друга страна бележи развитие и чрез въвеждане в образователните програми.

В началото на промените в социалнопедагогическата реалност, наши университетски преподаватели и изследователи правят различен преглед, относно прилагането правата на детето. Въвеждането на Конвенцията на ООН за правата на детето в теорията и практиката у нас се разглежда като израз и на най-новата философия за детето. „Утвърждаването на новата философия за детето и детството, която го признава за равностойно човешко същество със своите специфични права, е труден и мъчителен процес на преодоляване на предразсъдъци и нагласи на подчинения статут на детето спрямо възрастните – родители, учители, „други“ – произтичащ от естествената потребност именно възрастните да създават условия за живот и развитие на децата – такива, каквито те преценят за „необходими“, „добри“ и „полezni“. (Gyurova, V., 2002) Нашата народопсихология, като характеристика дава и сега подобен нюанс на разбиране, след повече от 20 години реформа.

Авторите изследват мисията на училището и учителя за изграждане на компетентности за подкрепа правата на детето и изготвят обучителни програми за практическото реализиране. (Mincheva-Rizova, M. & Rizov, I., 2000; Gyurova, V., 2002) В съвременната реалност децата могат да бъдат запознати с техните права и чрез нови технологии. „И докато се търсят отговори на тези и много други въпроси свързани с употребата на дигиталните устройства, учениците търсят отговори на многобройните си въпроси вече с изкуствен интелект. Най-полезното приложение на изкуствения интелект са чатботовете като ChatGPT.“ (Ilieva, B., 2025)

Общотеоретичните проблеми на правата на детето се разглеждат, като значима интердисциплинарност на съвременното общество. „Тази област се оформя, като изключително значима за обществения живот не само в страните с новоразвиваща се демокрация, но и по целия свят“. (Kolarova, Tz., 2004) Правата на детето в социалнопедагогическата работа въвежда и отстоява, чрез своята теоретична концепция и практическа реализация Н. Петрова-Димитрова. „Чрез конвенцията на ООН се въвежда разбирането, че детето не е собственост на родителите си, не е безпомощно същество на волята на възрастните, и те са длъжни да приемат неговите права на човешко същество, които не могат да бъдат нарушавани. В тази конвенция става дума за правото на детето на живот, на живот в семейна среда, на възпитание, на участие и пр. И в този смисъл преди всичко за отношение на обич, уважение, зачитане на достойнството, добра грижа.“ (Petrova-Dimitrova, N., 2014)

След приемане на Закона за закрила на детето (2000) и Правилника за неговото прилагане (ЗЗД, ППЗЗД, 2002) нормативно се регулират структурите за защита правата на децата. Правителството дава старт на проект „Реформа за повишаване благосъстоянието на децата в България“. През 2006 година в рамките на проекта са разкрити първите Комплекси за социални услуги в десет областни градове в България - Бургас, Варна, Пазарджик, Пловдив, Сливен, София, Стара Загора, Русе, Търговище, Шумен. Това са първите общностни социални услуги, насочени към подкрепа на детето и семейството. Услугите се разкриват както да отговорят на определен профил на потребители с конкретни социални проблеми - Звено „Майка и бебе“, насочена подкрепа към майки в риск да изоставят децата си; Дневен център за работа с деца на улицата, за подкрепа на деца, склонявани към скитничество и просия, така и в отговор на потребностите на по-широк кръг от хора, включително и превенция на рискове и защита правата на децата – услуги на Центровете за обществена подкрепа. Утвърждаването на социалните услуги, като гарант за правата на човека и правата на детето се потвърждава и чрез приемането на Закона за социалните услуги. (Закон за социалните услуги, Обн., ДВ, бр. 24 от 22.03.2019 г., в сила от 1.07.2020 г.)

Изборът за провеждане на емпирично изследване е сред една от социалните услуги в общността с най-дълга история в съвременната социална сфера у нас. Първите центрове бяха създадени през 2006 година, като част от Комплексите за социални услуги за деца и семейства по проект на МТСП и Световната банка.

Емпиричното изследване е проведено чрез фокусирано интервю със специалисти в Център за обществена подкрепа на територията на град София с капацитет 90 места. Целта е да се проучат практиките за защита правата на децата в различните случаи на риск.

Интервюто съдържа 10 въпроса, с фокус върху професионалната намеса при работата с деца, чиито права са нарушени.

На първия въпрос „Какви са заявките за услуги/направленията, които най-често получавате?“ специалистите дават следните отговори: „По отношение на деца и родители в ситуация на родителски конфликт, отчуждение; деца участници в правни процедури; деца в риск – жертви и свидетели на насилие; деца с поведенчески проблеми; деца от алтернативна и резидентна грижа; както и техните родители, обгрижващи.“

Дейностите по застъпничество при деца, жертви на насилие, които се описват са на първо място осигуряване на интегриран подход за подкрепа и на базата на модела „Под един покрив“. Специалистите поясняват, че тези услуги все още поставят предизвикателства към тях и до голяма степен зависят от изграждането на мрежи, пътища на местно ниво за междуинституционално сътрудничество и интегрирана подкрепа за децата. Според директорът на социалната услуга благодарение на усилията на екипа от ЦОП „Зона закрила“, значително се е увеличил броят на подкрепените деца. Добавя, че за съжаление практиката показва, че не се ползва достатъчно ресурса на услугата в подкрепа на деца участници в правни процедури, особено граждански, които са най-много. „Предвид на уязвимостта на децата в тези процедури и рискът да им бъдат нарушени права, екипът от специалисти се извежда нуждата от информиране за права и придружаването за участие в процедури като водещи приоритети по тази дейност и повишаване на нивото на междуинституционално сътрудничество. Застъпването за правата, подготовка за участие в изслушване, за разпит, придружаване по време на дела, застъпване посредством специализирани оценки на потребностите, по Директива № 2012/29, ЗФКПН. Осигуряване на медицинска, здравна, психологическа помощ, юридическа помощ, застъпничество пред Съда, МВР – в досъдебните производства, сигнализиране на СРП и др. подходяща среда и овластяване на обгриждащите за познават и защитават правата на детето. Осигурена Сина стая – защитено пространство за детето, за изслушване и разпит в специализирана среда и др.“

Развиване и утвърждаване на Детски център за застъпничество и подкрепа „Зона Закрила“ е в отговор на международните насоки и препоръки на Комитета по правата на детето, работата на Съвета на Европа по отношение на въвеждането на щадящо правосъдие и щадящи социални услуги за деца жертва на насилие и свидетели на престъпление. „През годините, с развитието си практиката поставя акцент върху нуждата от процесуални гаранции за изготвянето на индивидуална оценка на нуждите като процесуално действие в съответствие с принципа на висшия интерес на детето. Усилията на експертния екип са насочени към ретравмирането на детето, жертва на престъпление, чрез комбинирането на междуинституционални усилия и прилагането на подходящи мерки за реагиране в случаите на насилие срещу дете.“ (Nincheva, D., 2021)

Дейностите по застъпничество при деца, участващи в бракоразводни дела или дела за родителски права, които описват специалистите са случаи, на родителски конфликти, отчуждение, за които се водят съдебни процедури, има редица рискове, а не е отворен случай в Отдел „Закрила на детето“. Работещите в центъра считат, че тези случаи следва да се изпращат още на ниво искова молба до съда или ако има информация за раздяла да се подкрепи семейството и децата. Също да се наблегне на превантивна общностна работа. Родителите да се информират и консултират чрез кампании, за последиците от раздялата за децата, както и от отчуждаващо поведение. Според директора на услугата: „Практиката показва, че в индивидуалните първоначални оценки на клиентите по Закона за социалните услуги се налага, да се застъпваме и да препоръчваме отваряне на случай, било то за детето или съответно за

родителя, когато е насочен само един от тях. Също така с предварителна оценка на потребностите се насочват родители за оценка на родителския капацитет, често по повод родителски конфликти. За нас това е подход, който допълнително унежнява конфликта и не подпомага идеята за активно участие и на двамата родители в живота на детето, а цели „доказване, кой е по-надежден родител.“ Обикновено очакванията са за получаване на определен документ.“

Специалистите се застъпват за правата на децата чрез лобиране за отваряне на случай, чрез изготвяне на индивидуални оценки, доклади, становища до ОЗД, Съд, МВР и др. в зависимост от случая. Защиават и правото на детето/родителя за лични контакти с неогрижващия родител или др.близки. Провеждат медиации срещи, наблюдавани срещи, контактен център и подготовка на детето/децата или родителите.

Специалистите описват дейностите по застъпничество при деца с противообществени прояви или престъпления, основно при случаите, в които е включено и посредничество, като най-често се касае за необходимост от такова пред институции, основно Отдел „Закрила на детето“, училища, Софийски районен съд, Софийска районна прокуратура, общини и други институции. Посредничеството се реализира като намеса във взаимодействието между клиента и социалната му среда, чрез улесняване на достъпа до услуги, до права и до ресурсите на общността, чрез застъпване за този достъп и чрез търсене на решения при възникнали конфликти в това взаимодействие. При насочване с първоначална оценка на потребностите от Дирекция „Социално подпомагане“, често се налага застъпничество през Отдел „Закрила на детето“, с оглед установени рискове за деца, да се отвори работа по случай и да се предприемат необходимите мерки за закрила. Работещите споделят, че за съжаление, тези случаи не се разпознават от системата за закрила и не се насочват към социална услуга. Разчита се основно на МКБППМН, където нормативната уредба е остаряла и липсва дружелюбен подход към детето. Няма разбиране, че това са деца и младежи във висок риск, за които не е отворен случай и не се предприемат мерки за закрила. Тези случаи се обхващат от специализирания екип на „Зона закрила+“ към ЦОП.

Дейностите по застъпничество при деца без родители в центъра се описват, като подкрепа за намиране на близки/роднини, за възстановяване на връзката с тях, за провеждане на срещи, изследване на възможностите за промяна на мярката за закрила и намиране на дългосрочна семейна среда. Подкрепа за подобряване на взаимоотношенията с екипа на резидентната услуга, често децата изпадат в конфликт, с някой възпитател. При проблемно поведение специалистите оказват подкрепа и застъпничество пред институции, училище, МВР, МКБППМН, съд и т.н.

Други дейности на специалистите, които те описват, като имащи отношение към защита правата на децата са лобиране за приемане в детски градини, училища. Поради определени поведенчески трудности у детето, не се прави план за подкрепа от образователната институция, а обикновено родителите са принуждавани да преместят детето в друго училище, ОДЗ, което създава още по-сериозни поведенчески трудности у детето. Съдействие пред общински администрации, когато се касае настаняване на деца извън София и прекъсване на връзката с близки и роднини.

Изведете трудности, които специалистите срещат при работата в защита правата на децата са липса на информация при децата и при родителите за възможностите за подкрепа и помощ, непознаване на техните права. Ненавременен им насочване и подкрепа.

Институции с които най-често си сътрудничат при защита правата на децата, интервюираните посочват Отдел „Закрила на детето“, като определят, че невинаги навременно се намесват, с МВР, с директорите на услугите от резидентен тип, Съда и Прокуратурата.

Представените добри практики от това сътрудничество са случаи, при които след получаване на оценка или сигнално писмо, становище от работещите в ЦОП започват определени действия, които преди това не се предприемат от другите институции. Предлагат се конкретни дейности за подкрепа, мерки за закрила, застъпват се за правото на детето да бъде изслушано, да даде мнение по конкретния казус, да бъдат гарантирани правата му, регламентирани по закон.

Трудности, които срещат при институционалното взаимодействие са липсата на единно разбиране, законови „спънки“ - различия, липса на навременно отреагиране, регистриране на даден случай, проблем. Липса на превантивни програми и дейности, липса на работещи механизми за координация и взаимодействие, разпокъсаност при работата по съвместни случаи.

ИЗВОДИ

Защитата на правата на децата в центровете за обществена подкрепа изисква навременна, координирана и мултидисциплинарна намеса. Емпиричното изследване показва, че най-сериозните затруднения произтичат от недостатъчната информираност на децата и родителите, както и от забавеното насочване към подходяща подкрепа. Съществен проблем остава непоследователното междуинституционално взаимодействие и липсата на единни механизми за координация.

Добрата практика показва, че активното застъпничество на специалистите допринася за по-пълна защита на интереса на детето и за по-ефективно прилагане на законовите мерки. Необходимо е да се развиват превантивни програми, щадящи услуги и устойчиви партньорства между социалните, образователните, здравните и правораздавателните институции.

ЛИТЕРАТУРА

Gyurova, V. (2002). *The Culture of Child Rights: A Chance and a Challenge for Teachers. Komlives-LM Publishing House, Sofia, ISBN 954-91155-1-8.*

Ilieva, B. (2025). *Attitudes Towards Using Digital Technologies as an Auxiliary Tool in Learning Preparation. Developing Strategies to Improve Socio-Pedagogical Work According to the Contemporary Generational Characteristics of Users of Social-Educational Services. 25-FPNO-01.*

Kolarova, Tz. (2004). *The Rights of the Child: Socio-Pedagogical Dimensions. St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, ISBN 954-07-1969-0.*

Koleva, I., Legurska, M., & Tsvetanova, L. (2001). *The Child's Right to Rights: Pedagogical Technologies in a Multiethnic Environment. Movement "Predtecha", Sofia, ISBN 954-90488-6-1.*

Mincheva-Rizova, M. & Rizov, I. (2000). *Models for Training on Children's Rights. Association "Participation", Varna, ISBN 954-9686-02-7.*

Nincheva, D., (2021). *Children's Center for Advocacy and Support "Protection Zone" – Innovative Practice for the Protection of Children Victims of Violence and Witnesses of Crime. Children's Rights: Sexual Abuse of Children. Published by "Right to Childhood" Foundation, Ruse, ISBN 978-619-748-08-8.*

Petrova-Dimitrova, N., (2014). *Social Pedagogy, or Pedagogy of Social Work, Publishing House "Karina – Mariana Todorova", Sofia, ISBN 978-954-315-081-6.*

Chavdarova, A. & others. (2011). *Social Protection and Child Safeguarding. Publishing House EX-PRESS, Gabrovo, ISBN 978-954-490-228-5.*

Закон за закрила на детето. Обн. в ДВ, бр. 48 от 13.06.2000г., последно изм. и допълнение в ДВ, бр. 23 от 27.02.2026г.

Закон за социалните услуги. Обн. в ДВ, бр. 24 от 22.03. 2019г., последно изм. и допълнение в ДВ, бр. 104 от 30.12.2022 г.

Конвенция за правата на детето. Приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. - ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г.

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИЯТ ВАКУУМ КАТО ПРЕДИКТОР ЗА ДЕВИАНТНО И ДЕЛИНКВЕНТНО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ДЕЦА В ИНСТИТУЦИОНАЛНА ГРИЖА

Интегративна психотерапевтична перспектива

Миглена Гайдарова
психолог към ОС на БЧК – Русе
Телефон : 0887 637735
Email: meguietrova@gmail.com

Abstract: *This report explores the existential vacuum as a predictor of deviant and delinquent behavior in children and adolescents. Defined as a state of inner emptiness and lack of meaning, the existential vacuum is associated with emotional instability, identity confusion, and increased risk of antisocial behavior. The paper highlights the role of early neglect, insecure attachment, and adverse environments in its development. From an integrative perspective, delinquent acts are viewed as maladaptive attempts to cope with inner emptiness and to establish identity and belonging. The report emphasizes the importance of meaning-centered interventions and value reconstruction as key strategies for prevention and therapeutic work.*

Keywords: *existential vacuum; deviant behavior; delinquency; adolescents; meaning in life; identity formation; attachment; emotional dysregulation; risk behavior; logotherapy; prevention; therapeutic interventions*

ВЪВЕДЕНИЕ

Децата, отглеждани в институционална среда, се намират в особено уязвимо психологическо положение, което надхвърля обичайните дефиниции за депривация. Отвъд физическото отсъствие на семейна топлина се разгръща по-дълбока екзистенциална рана: липсата на смисъл, принадлежност и субективното усещане за правото да съществуват. Австрийският психиатър и основател на логотерапията Виктор Франкъл (1963) въвежда понятието екзистенциален вакуум - вътрешна празнота, произтичаща от загубата на смисъл - което в контекста на институционализираното дете придобива особена острота, тъй като самото условие на живот е изначално лишено от индивидуализирана значимост.

Настоящият доклад изследва връзката между екзистенциалния вакуум и проявата на девиантно и делинквентно поведение при деца в институционална грижа. Изложението интегрира екзистенциална феноменология, невропсихологични данни, теория на защитните механизми и завършва с терапевтична рамка от гледна точка на интегративната психотерапия.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Институционалната грижа и психологическата депривация

Изследванията на Мери Ейнсуърт (1978) върху теорията на привързаността, последвани от мащабните наблюдения на Джон Боулби (1982), установяват, че ранната раздяла с основната фигура на привързаност нарушава, не само емоционалното развитие, но и изграждането на себеусещането като ценен субект. В институционална среда тази раздяла не е еднократна травма - тя е непрестанна, системна невъзможност за формиране на стабилни, персонализирани връзки. (Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S., 1978)

Румънските изследвания след 1989 г. (Nelson et al., 2007) предоставят убедителни данни: децата, отгледани в институции без индивидуализирана грижа, демонстрират устойчиви неврологични и поведенчески отклонения, дори след осиновяване в благоприятна среда. Тези отклонения не са просто последица от бедност - те отразяват дълбока *онтологична несигурност* (Лейнг, 1960): несигурност относно реалността на собственото съществуване.

2. Екзистенциалният вакуум: теоретична рамка

Виктор Франкъл (1963) описва екзистенциалния вакуум като широко разпространено чувство на вътрешна празнота и безсмисленост, което се проявява като апатия, nihilизъм и търсене на изпълненост чрез власт, удоволствие или агресия. При институционализираното

дете тази патология на смисъла е структурно обусловена: животът се протича в анонимно пространство, без лична история, без значим диалогичен партньор (в смисъла на Мартин Бубер, 1923), без наратив, в който детето да е главен герой. (Frankl, V.E. 1963)

Швейцарският психолог **Алфред Адлер** (1927) свързва чувството за малоценност с компенсаторни поведения - включително антисоциални. При децата в институционална среда тази малоценност е двойно кодирана: обществена (изоставен = незначим) и вътрешна (не съм обичан = не заслужавам да съществувам). Ерик Ериксън (1950) описва как провалът в етапите на *доверие срещу недоверие* и *автономия срещу срам* закрепостява детето в дефицитна идентичност, която по-късно се изразява чрез бунт, агресия или асоциално поведение (Adler, A. 1927)

3. Невропсихологичен прочит

Съвременната неврология предоставя биологичен субстрат за разбирането на тези процеси. **Бесел ван дер Колк** (2014) в своята фундаментална работа "The Body Keeps the Score" демонстрира, че хроничната травма от ранно детство реорганизира мозъчните структури по специфичен начин. При деца, преживели институционална депривация, се наблюдават (Bessel van der Kolk, 2014):

- **Хипертрофирана амигдала** - постоянна хиперактивация на реакцията "бий се или бягай", водеща до импулсивност и агресия;
- **Намалена активност на префронталния кортекс** - дефицит в изпълнителните функции, планирането и регулацията на поведението;
- **Нарушена функция на хипокампуса** - затруднено изграждане на свързан автобиографичен разказ, пряко корелиращо с разпад на идентичността;
- **Дисрегулация на НРА-оста** (хипоталамус-хипофиза-надбъбречна жлеза) - хронично повишени нива на кортизол, водещи до притъпяване на емоционалната чувствителност.

Брус Пери (Perry, B. D. (2006) въвежда концепцията за *последователна травма*: ранното пренебрежение сезира нервната система в режим на оцеляване, при който смисълът е невронален лукс. Девиантното поведение се явява от невропсихологична гледна точка не като морален избор, а като *регулаторна стратегия на свръхактивирана стресова система*.

4. Защитни механизми и вътрешният свят на институционализираното дете

Психоаналитичната традиция на Freud, A. (1936) и Klein, M. (1946) - описват защитните механизми като несъзнавани стратегии за справяне с непоносима тревожност. При децата в институции те приемат специфична форма, пряко свързана с екзистенциалния вакуум:

1. **Отцепване (splitting)** - светът е разделен на идеализиран и преследващ; липсва интегрирана амбивалентност;
2. **Проективна идентификация** - собствената "лошост" се прехвърля върху другите, а след това се потвърждава чрез провокиране на отхвърляне;
3. **Соматизация** - тялото поема неизразимата болка; болезнените симптоми заместват думите;
4. **Отричане на нуждата** - "Нямам нужда от никого" като защита срещу новото разочарование;
5. **Преживяването "Нямам право да съществувам"** - може би най-дълбокият и разрушителен защитен механизъм. Парадоксален по природа: детето интернализира изоставянето като *доказателство за собствената си незначимост*. Твърдението "Аз не съм нужен" се превръща в организиращ наратив на идентичността. Самоувреждането, рисковото поведение и агресията функционират тогава като доказателства за съществуването - *"Боля, следователно съм"*. Това е извратена

онтология на болката, в която единственото доказателство за реалност е страданието или предизвикването на реакция у другия.

Гешалт терапевтът **Фриц Пърлс** (Perls, F. (1969) описва подобен феномен като *confluence* - сливане с очакванията на средата до степен на изгубване на собствения Аз. Детето в институцията е буквално слято с институционалната анонимност - то е "едно от многото", а не уникален субект.

5. Екзистенциалният вакуум като предиктор за девиантност

Лонгитюдните изследвания на (Music, G., 2011) показват, че при деца в резидентна грижа рискът от делинквентно поведение нараства правопрпорционално на продължителността на институционализация и обратнопропорционално на наличието на поне една стабилна привързваща връзка. Липсата на смисъл не е абстрактна - тя се манифестира конкретно:

а) Агресията като екзистенциален жест: "Ако те нараня, ще докажа, че съществувам в твоя свят." Агресията е парадоксален опит за контакт - единственият познат.

б) Кражбата като присвояване на смисъл: Взимам нещо, което не е мое, за да изпитам (временно) усещане за притежание - усещането за "моето".

в) Бягствата и номадизмът: Физическото движение като метафора за търсене на смисъл - детето напуска пространство, в което не е субект, в търсене на пространство, в което може да бъде.

г) Употребата на вещества: Химичното запълване на екзистенциалната празнота, описано от Франкъл като "вакуумна тревожност" - опит да се притъпи болката от безсмислието.

Джеймс Гилиган аргументира убедително, че в основата на насилническото поведение стои не гняв, а срам - *дълбокото вътрешно убеждение, че не заслужаваши да съществуваши*. Насилието е защита срещу унищожаването на себе си. (Gilligan, J., 1996).

III. ИЗВОДИ

Анализът на представените теоретични и емпирични данни позволява да се формулират следните ключови изводи:

1. Екзистенциалният вакуум при институционализирани деца не е вторично явление, а структурна характеристика на институционалната среда, произтичаща от системната невъзможност за изграждане на смислови привързаности.
2. Невропсихологичните промени (хиперактивна амигдала, дисфункционален префронтален кортекс) биологизират екзистенциалната травма, превръщайки я в хроничен неврален паттерн, устойчив на обичайни педагогически интервенции.
3. Защитният механизъм *"нямам право да съществувам"* е централен организатор на девиантното поведение - то е опит за екзистенциално доказателство в условия на онтологична невидимост.
4. Превенцията на делинквентното поведение изисква не само поведенчески интервенции, но и смислова реконструкция на себеусещането - работа на дълбочина, отвъд симптомния слой.
5. Ефективната терапевтична работа с тази група деца трябва да е интегративна по природа - съчетаваща телесно-ориентирани, релационни и смислови подходи.

IV. ТЕРАПЕВТИЧНА РАМКА: ИНТЕГРАТИВНА ПСИХОТЕРАПИЯ

Интегративната психотерапия (Erskine, R. G., & Moursund, J. P., 1988). не е еkleктичен микс от техники, а последователна метатеория, интегрираща инсайтите на различни школи спрямо нуждите на клиента. За работата с институционализирани деца, носещи белезите на екзистенциалния вакуум, предлагам следната четиристепенна рамка:

Стъпка 1: Стабилизация и телесна безопасност

Преди всякаква смислова работа е необходимо тялото да бъде регулирано. В духа на *соматичната терапия на Питър Левин* (Levine, P.A., 1997) и *сензомоторната психотерапия на Пат Огдън* (Orden, &..2006), работата започва с изграждане на капацитет за самонаблюдение на телесните усещания, разграничаване на безопасни и застрашаващи стимули, и регулация на хиперактивирания нервна система. Целта е изграждане на *прозорец на толерантност* (Siegel, 1999) - неврален коридор, в който е възможна осъзнатост без реакции на борба-бягство-замръзване/блокиране.

Стъпка 2: Релационна реконструкция

На основата на транзакционния анализ на **Ерик Бърн** (1961) и *обектните отношения на Доналд Уиникът* (1965), терапевтът се позиционира като *достатъчно добрата майка* - константна, надеждна, ненаказваща фигура. Централната задача тук е директно адресиране на преживяването *"нямам право да съществувам"*. Чрез техниката на *потвърждаващото огледало (mirroring)* терапевтът системно и последователно отразява уникалността, ценността и правото на присъствие на детето. Не похвала - а *свидетелстване*: "Виждам те. Ти съществуваш. Твоето присъствие има значение." (Berne, E. (1961), Winnicott, D. W., 1965).

Стъпка 3: Наративна реконструкция и смислово творчество

В духа на *наративната терапия на Майкъл Уайт и Дейвид Епстън* (1990) и логотерапевтичните принципи на Франкъл, тази фаза работи за изграждане на кохерентен автобиографичен разказ. Детето е поканено да не бъде *случай в досие*, а автор на собствената си история. Техниките включват: биографично разказване, арт-терапевтично себеизразяване, писане на писма до миналото/бъдещото Аз, ритуали за отбелязване на лични постижения. Целта е трансформация на *"нямам история"* в *"аз съм тази история"* (White, M., & Epston, D., 1990).

Стъпка 4: Екзистенциална интеграция и социална принадлежност

Финалната фаза интегрира инсайтите на хуманистичната психология на Маслоу (1943) и екзистенциалния анализ на Алфред Лангле (2003) - ученик на Франкъл, развил четирите фундаментални мотивации: да можеш да съществуваш, животът да е стойностен, да имаш право да бъдеш себе си, и да се отдаваш на смисъла. Груповите форми на работа (терапевтични общности, реер-групи) са особено подходящи на този етап: чрез *споделянето съществуване* детето открива, че принадлежи - не защото е безупречно, а защото е живо и тук и сега. (Maslow, A. H., 1943), Längle, A., 2003).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Екзистенциалният вакуум при децата в институционална грижа не е метафора – той е жива реалност, вписана в нервната система, в защитните стратегии и в поведението. Девиантността и делинквентността не следва да бъдат разглеждани като морален провал, а като израз на дълбока вътрешна липса – отчаян опит за екзистенциално потвърждение и видимост. В този смисъл ефективният терапевтичен отговор изисква не толкова контрол и

санкция, колкото присъствие – устойчиво, последователно и автентично свидетелстване за съществуването на детето, което възстановява базисното му усещане за стойност и право на живот.

В педагогически план този процес намира своето естествено продължение чрез прилагането на проблемно базираното обучение като съвременна и ефективна образователна технология. Чрез поставянето на тийнеджърите в реални, социално значими ситуации, се активират процесите на осмисляне на правата, не само като абстрактни категории, а като практически приложими механизми в ежедневието. Анализът на проблемни казуси стимулира развитието на критическо мислене, аргументация и способност за вземане на информирани решения, като същевременно подпомага демократизацията на училищната и институционална среда.

Особено значим е приносът на дидактическата проблемност в области като дигиталната комуникация, медийната грамотност и етиката на публичното говорене – ключови компетентности в съвременното общество. Чрез работа по подобни казуси учениците изграждат умения за разпознаване на дезинформация, проверка на факти и отговорно поведение в онлайн среда.

В по-широк контекст проблемното обучение създава условия подрастващите да „развиват чувствителност към проявите на нетолерантност и несправедливости“ (Ilieva, B., G. Atanasova, 2024) и да изградят устойчива гражданска идентичност, основана на участие, уважение и демократични ценности. Така педагогическата практика се превръща не просто в средство за предаване на знания, а в пространство за възстановяване на смисъла, принадлежността и личностната стойност – особено значими за деца, преживели ранна емоционална депривация.

В този интегративен хоризонт терапевтичното и педагогическото въздействие се срещат в обща цел – създаване на среда, в която детето не просто функционира, а започва да съществува пълноценно, разпознавайки себе си като значима и действаща част от социалния свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Adler, A. (1927). *Understanding Human Nature*. New York: Greenberg.
- Ainsworth, M. D. S. (1978). *Patterns of attachment*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*; Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss*, Vol. 1: Attachment. Basic Books.)
- Bessel van der Kolk, (2014). *The Body Keeps the Score*.
- Berne, E. (1961). *Transactional Analysis in Psychotherapy: A Systematic Individual and Social Psychiatry*. New York: Grove Press.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss*, Vol. 1: Attachment. Basic Books.
- Erskine, R. G., & Moursund, J. P. (1988). *Integrative Psychotherapy in Action*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Ilieva, B., G. Atanasova, (2024). Enhancing Future Teachers' Professional Competencies Through Children's Rights Education. TEM Journal. Volume 13, Issue 1, pages 247-253, ISSN 2217-8309, DOI: 10.18421/TEM131-25, February 2024. TEM Journal – Volume 13 / Number 1 / 2024. 247
- Frankl, V. E. (1963). *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*. Boston, MA: Beacon Press Washington Square Press.
- Freud, A. (1936). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Hogarth Press.
- Gilligan, J. (1996). *Violence: Reflections on a National Epidemic*. New York: Vintage Books.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110.

- Laing, R. D. (1960). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*.
- Langle, A. (2003). The search for meaning in life and the fundamental existential motivations. *Existential Analysis*, 14(1), 34–48.
- Levine, P. A. (1997). *Waking the tiger: Healing trauma*. North Atlantic Books.
- van der Kolk, B. A. (2014). Тялото помни [The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma]. Изток-Запад.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Matanova, V. (2019). Привързаност – там и тогава, тук и сега. Academicabooks.
- Music, G. (2011). *Nurturing Natures: Attachment and Children's Emotional, Sociocultural and Brain Development*. Hove, UK: Psychology Press.
- Nelson et al., (2007). Проектът Bucharest Early Intervention Project
- Ogden, P., Minton, K., & Pain, C. (2006). *Trauma and the Body: A Sensorimotor Approach to Psychotherapy*. New York: W. W. Norton.
- Perls, F. (1969). *Gestalt Therapy Verbatim*. Lafayette, CA: Real People Press.
- Perry, B. D. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children. In N. B. Webb (Ed.), *Working with Traumatized Youth in Child Welfare* (pp. 27–52). New York: Guilford Press.
- Tweedy, R. (Ed.). (2015). Раздвоеният терапевт, The Divided Therapist: Hemispheric Differences and Contemporary Psychotherapy. Academicabooks.
- Winnicott, D. W. (1965). *The Maturation Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development*. London: Hogarth Press.
- White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. W. W. Norton.

ТРЕНИНГ ЗА УЧЕНИЦИ ОТ ГОРНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Проф. дн Красимира Петрова
Философски факултет, катедра „Психология“
ВТУ „Св.св.Кирил и Методий“
Телефон: 0889216881
E-mail: kraska_vt@abv.bg

Abstract: The aim of this paper is to present the design of a one-day training for high school students in the subject “Civic Education,” focusing on human rights.

Keywords: civic education, rights, prejudice, training

ВЪВЕДЕНИЕ

Тренингът е удачна форма за даване на знания, формиране на умения и компетентости в учебната дисциплина „Гражданско образование“ в горна училищна възраст. Той е активна форма на взаимодействие между тейнеджъри и ученици, която позволява ангажираното им включване в сравнително трудна, но значима за тях социална проблематика. Изборът на тази интерактивна методика позволява осъзнаване на нормативно зададените права и отговорности на децата в ГУВ като граждани на Р България, на ЕС и на света, като познанията им се изграждат чрез игрови техники, чрез постепенно въвеждане в трудна за осмисляне нормативна материя, чрез контрол върху обучението и развитието на личността. Тренингът се възприема интуитивно, ненасилствено и е привлекателна методика, която напълно съответства на възрастовите им особености, на потребността им да се възприемат като част от света на възрастните, да интернализират знанията и уменията си като граждани. (Петрова, Кр. 2009)

ИЗЛОЖЕНИЕ

Личността не се формира единствено в рамките на непосредственото си обкръжение от близки и роднини. В социалната среда присъстват и множество други индивиди, които, макар и да не са в пряк контакт с нея, оказват съществено влияние върху процесите на социализация, възпитание и обучение. Взаимодействието с тези социални актьори предполага съобразяване с установени поведенчески модели. Това води до необходимостта от спазване както на формално регламентирани, така и на неформални социални норми. Нарушаването им обикновено предизвиква различни по характер санкции, налагани от обществото, включително и такива, които не са изрично кодифицирани, но въпреки това оказват значимо въздействие върху личността.

Осъзнаването на човешките права е неразривно свързано с разбирането на съответните задължения и отговорности. В този контекст основните категории права включват граждански и политически права, както и социални, икономически и културни права, наред с правото на участие в различни форми на сдружаване, включително профсъюзни и други организации с правителствен или неправителствен характер.

Съществен елемент от социалното развитие на индивида представляват правилата, регулиращи членството в различни социални групи. Всяка група, независимо от своята специфика, изгражда собствена система от норми и изисквания, формирани чрез взаимодействието между нейните членове. От тях се очаква да ги спазват, а новоприетите членове да се адаптират към вече установените стандарти на поведение. Груповите норми в значителна степен се основават на по-широките обществени правила и засягат както поведенческите, така и емоционалните аспекти на приемането или отхвърлянето им. Наред с това те притежават и когнитивно измерение, свързано с процесите на осъзнаване и интернализация.

При формирането на груповите правила важна роля играе стремежът на членовете към отличимост и оригиналност спрямо други социални групи. Въпреки това, дори най-

иновативните норми обикновено се базират на вече съществуващи модели, които биват адаптирани и преработени в съответствие със спецификата на новата група.

Създаването на вътрешногрупови правила може да се разглежда като израз на колективна креативност, тъй като те са насочени към удовлетворяване на потребностите на членовете и към поддържане на усещането за принадлежност и единство. Именно тяхното спазване допринася за конструирането на груповата идентичност.

От друга страна, отклоненията от установените норми, както и опитите за тяхната промяна от страна на отделни индивиди, често водят до налагането на санкции от страна на групата. Тези санкции имат не само наказателен, но и коригиращ и социализиращ ефект - както върху нарушителя, така и върху останалите членове, които чрез наблюдение на последиците формират по-ясна представа за допустимото поведение.

Предлага се подробно разработен тренинг (Претрова, Кр. 2014):

ЦЕЛ НА ТРЕНИНГА – Осъзнаване на децата и младежите от СУПЦ като граждани.

ЗАДАЧИ:

- 1. Даване на знания за основните права и отговорности в обществото;*
- 2. Формиране на умения за интерпретиране на законите, правилниците, правилата, нормите.*
- 3. Формиране на умения за отстояване на правата на личността като гражданин на света.*
- 4. Развиване на компетентности, свързани с правата на човека.*

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ГРУПАТА: Включват се юноши и девойки в ГУВ, изявили желание за включване в тренинга – не повече от 15 души.

МЯСТО НА ПРОВЕЖДАНЕ: Кабинет на педагогическия съветник в училище.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 6 астрономически часа.

КЛЮЧОВИ ПОНЯТИЯ: права, задължения, гражданин, нормативна база, отговорности и др.

ХОД НА ТРЕНИНГА:

9.00 – 9.30 – Загряване на групата за работа. Всеки човек от групата отива при този, с когото най-малко е общувал и го разпитва за неговия любим предмет и историята към този предмет. След това отговаря на неговите въпроси. При връщането в голямата група, всеки презентира другия по възможност по-изчерпателно.

9.30 – 10.15 - Изработване на групови правила за съвместна работа. Поставя се задача да групата да си изготви правила за работа, които се записват на дъската и се съблюдават през цялото време на работа, независимо от дните или часовете на работа. При нарушаване, се санкционира нарушителят. Правилата не са веднъж завинаги дадени и подлежат на промяна, ако групата прецени, че такава е наложителна. Работи се в малка група, а се прави презентация и окончателно приемане на правилата в голяма група. Записват се и се оставят на дъската /флипчарт/.

10.15 – 10.45 – Презентация от страна на водещия – кои са институциите, които се занимават с правата на човека. Раздават се брошури и листовки с тяхната дейност, телефони и т.н.

10.45 – 11.00 – почивка.

11.00 – 12.00 – Документът. Раздава се и се работи в малки групи.

Преход към демокрация

Симулация

1. Ситуацията:

Единствените оцелели човешки същества във война между Земята и извънземните, са хората, присъстващи в тази стая. Извънземната сила е вече отблъсната и сега предстои задачата да се продължи съществуването на останалите хора. Има достатъчно вода, храна, гориво, подслон. Подготвя се зимния сезон. От старото законодателство е оцелял

един документ, наречен "Документ", който е с неизвестен произход и съдържа много идеи за законодателство.

2. Задачи на групата:

Групата Ви е създала правителство и вече имате конституция. Независимо от това, хората са притеснени за своите права и за правата на техните деца. Те искат по някакъв начин защита от правителството. Вие сте избрани да участвате в групата, която ще определи кои правила от "Документа" ще станат Ваши и ще Ви осигурят защита. Те трябва да бъдат фундаментални за демокрацията.

3. Вашата задача:

- Всяка група трябва да избере пет права, които да са най-значими за осигуряване на демокрацията;

- Обяснете защо сте избрали точно тях и се защитете.

3. Документа:

Член 1: Всички хора имат свобода на словото и свобода на печата и им е позволено свободно да я изповядват без намесата на правителството.

Член 2: Всички хора имат свобода на словото и свобода на печата и правителството няма да ограничава /нарушава тези свободи.

Член 3: Всички хора имат право на свободно сдружаване и асоцииране.

Член 4: Нито един войник в мирно време или по време на война не може да бъде разквартируван в която и да е къща без съгласието на собственика.

Член 5 : Всеки има право на приличен стандарт на живот и здравеопазване.

Член 6: Всички хора имат правото да бъдат защитени от безпричинни обиски и конфискации от страна на правителството.

Член 7: Всеки има право на почивка или отмора, включително работно време в разумни граници и периодични платени отпуски.

Член 8: Никой не може да бъде накаран насила да свидетелства сам срещу себе си.

Член 9: Никой не може да бъде изправен пред съд без право на адвокат и правото на честен публичен съд, включително правото на презумпция за невинност до доказване на вина. Всеки има право да се срещне със своя обвинител.

Член 10: Всеки има право на безплатно основно образование.

Член 11: Никой човек не може да бъде подлаган на мъчения и жестокости, нечовешко отношение или да се иска от него непосилно висока гаранция.

Член 12: Никой човек не бива да бъде подложен на произволен арест /задържане/, затвор или заточение.

Член 13: Всеки има правота да притежава собственост сам или в съдружие с други.

Член 14: Всеки има право да участва в правителството посредством свободно избрани представители.

Член 15: Никой не може да бъде държан в робство.

Член 16: Всеки има право на националност. Никой не може да бъде лишен от своята националност или да му бъде отказано правота да промени своята националност.

Член 17: Всеки има правото да притежава автомобил.

Следват обобщения и изводи от съвместната работа.

12.00 – 12.30 – На основата на опита, който имат и на лекциите, презентациите и обучението по гражданско образование, да се опитат да преценят кои техни права могат да бъдат нарушени и защо смятат, че това е възможно.

12.30 – 12.45 – почивка.

12.45 – 13.00 – Презентация за дискриминационното отношение и групов дискусия в следните направления – какво поражда дискриминационното отношение:

- Външния вид – присмиваме се на облекло, мода, собствен стил на обличане и заблудата, че ние сме по-добре облечени от тях, по-подходящо;

- *Културата и традициите – не ги познаваме, но ги отричаме, защото ни се струват неуместни или защото не познаваме корените на тези традиции;*
- *Език – не го разбираме и затова не ни харесва или се дразним, че когато се говори на непознат език, може би говорят нещо лошо или подигравателно за нас;*
- *Религиозната принадлежност – струва ни се, че дори и да изповядват нашата религия, не го правят добре, защото са ние сме по-религиозни;*
- *Различните убеждения и/или обичаи – не се стараем да ги изучим, а ги отхвърляме.*

13.00 – 14.00 – „Експресен влак“ - На всеки участник се предоставя списък. Водещият поставя въпроса: „С кои от тези хора най-малко бихте искали да пътувате в едно купе?“. От учениците се иска да определят три лица, които са най-малко предпочитани и да направят три най-предпочитани избора.

След това участниците се разделят по групи от по трима човека. Всяка група представлява купе. Те заемат и по този начин места в класната стая. Целта е да се направи ранжировка по списъка по такъв начин, че да се определи четвъртия спътник. След това групата се събира заедно и обсъжда различните избори на групите.

Списък:

- *ромка*
  - *явен хомосексуалист*
  - *млад човек, болен от СПИН*
  - *небрежно облечена жена с малко дете*
  - *любопитен влах, който непрекъснато ви прави комплименти*
  - *човек от село с голям пращен чувал и работни дрехи*
  - *африкански студент (чернокож)*
  - *бивш затворник*
  - *мюсюлманка с традиционно облекло*
  - *полицай*
  - *тийнейджър с вид на наркоман, с оцветена коса, множество татуировки, обици, гривни и ланци;*
  - *човек с увреждане в инвалидна количка;*
  - *китаец, който е извадил странна храна със силни подправки;*
  - *човек, говорещ неразбираем език*
  - *последовател на религиозно течение „кришна“*
  - *престарял свещеник*
- Следва презентирание в голяма група и фронтална дискусия.*

14.00-14.15 – Почивка.

14.15-14.30 - Водещият предлага да се коментира следното изказване:

„Права на малцинствата

Първо те дойдоха за евреите и аз не се намесих, защото не бях евреин.

След това дойдоха за комунистите и аз не се намесих, защото не бях комунист.

След това дойдоха за синдикалистите и аз не се намесих, защото не бях синдикалист.

Накрая дойдоха за мен и нямаше кой да се намеси, за да ме защити.“

Пастор Нимьолер (преследван от нацистите)

Следва групова дискусия.

14.30 – 15.00 – Пожелания.

Всеки участник написва на отделен лист по едно пожелание адресирано към останалите членове на групата като цяло. След това пожеланията се прочитат от груповия лидер, като участниците се стремят да познаят авторите им. В края на играта участникът

с най-оригиналното пожелание се обявява за победител. Целта на играта е да се затвърди формирана вече сплотеност на групата и развитие на позитивно мислене.

ИЗВОДИ

След провеждането на водещият си права анализ на груповата работа и изводи, които най-общо са насочени към това, че въвеждането на по-сложна проблематика изисква и по-„разчупен“ начин за постигането на обучителните, възпитателните и развиващите цели.

ЛИТЕРАТУРА

Petrova, Kr. (2009) Self-help assistance /group work workshop/, Veliko Tarnovo. **(Оригинално заглавие: Петрова, Кр. (2009) Помощ за самопомощ /практикум по групова работа/, Велико Търново).**

Petrova, Kr. (2014) Social-psychological training: theory, methodology, practice. Veliko Tarnovo. **(Оригинално заглавие: Петрова, Кр. (2014) Социално-психологичен тренинг: теория, методика, практика. Велико Търново)**

MODELS AND APPROACHES OF DIDACTIC PROBLEMATICS FOR INTEGRATING STUDENTS' RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION IN THE EDUCATIONAL PROCESS²

Assoc. Prof. Lora Mihaylova Radoslavova, PhD

Department of Pedagogy,
University of Ruse “Angel Kanchev”
Tel.: 082 888 219
E-mail: lradoslavova@uni-ruse.bg

Abstract: *The report examines the pedagogical technology- didactic problematic as a fundamental educational paradigm for the formation and development of knowledge and skills, regarding students' rights to expression. The presented problem situations are developed with a focus on their application in the modern educational process, by giving specific guidance to pedagogical specialists for application in school system.*

Keywords: *Didactic Problematics, Problem Based Learning, Children's Rights, Problem-Based Learning Models.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Технологиите на обучение в съвременната образователна практика извеждат на преден план „интегриране на съвкупност от компетентности, методи, процеси, комбинация от човешки ресурси и изкуствени ресурси и организирани начини за целенасочено проектиране, използване, управление и оценка на преподаването и ученето, обединени от тяхното взаимодействие и търсени резултати.” (Радев, Пл., 2018:112). „Класификацията на образователните технологии може да бъде извършена по редица признаци: продуктивни-репродуктивни, интерактивни-директивни,...групови-общокласни, дистанционно-кореспондентни-лице в лице”. (Радев, Пл., 2005:395).

Една от класификациите на училищните педагогически технологии според ориентацията на личностните структури е технологията на саморазвитието и самоуправлението на личността. (Петров, П. Р., П. Д. Петров, 2017:34). При систематизацията на технологиите на обучение важно място заема проблемно базираната образователна технология.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Посочената технология на обучение се отличава с богато многообразие от наименования. Тя може да се срещне като “проблемно обучение”, “учене чрез решаване на проблеми”, “проблемно базирано обучение”, “проблемно ориентирано обучение”, проблемно ситуационно обучение”, “дидактическа проблемност” и др.

„На базата на функционалистката и особено на конструктивистката парадигми се е основавало и продължава да се основава съществуването на редица реформаторски училища по цял свят, които предлагат нетрадиционни модели на процесите на възпитание и обучение, в които съществено място заема ученето чрез решаване на проблеми. Засилването на проблемността в обучението, проблемно-развиващият тип обучение е един от актуалните въпроси на съвременната дидактика. Проблемно базираното обучение е все по-неразделна част от реформиращите се образователни системи по целия свят. Въпреки, че няма общоприета дефиниция на ПБО в литературата, същността му може да се обобщи като използване на „реалния свят” чрез проблем или ситуация в ученето. То е процес на търсене на

---

² Модели и подходи на дидактическа проблемност за интегриране на правото на учениците на свобода на изразяване в образователния процес.

отговори от учащите се, чрез който те трупат опит и се развиват предимно в когнитивната и афективната сфери.”³ (Атанасова, Н.)

Последователността на дидактическата проблемност е „ създаване на проблемна ситуация, издигане на хипотеза за нейното решение, събиране на данни по посока на доказване на хипотезата, съотнасяне на данни по посока на целта, изводи и заключение. „ (Делибалтова, В. и кол., 2012:293).

Целта на настоящата разработка е да се предложат примерни проблемни ситуации за интегриране в образователния процес, чрез реализиране на правото на учениците за изразяване.

Дидактически модел на първа проблемна ситуация.

Описание на проблемната ситуация:

„В социалните мрежи се появява публикация от ученик, който критикува училищното ръководство за „несправедливи правила“. Публикацията е иронична, придружена със снимка на училището и надпис: „Училището не ни чува — време е да говорим по-силно.“

Реакции: част от учителите смятат, че това подронва авторитета на институцията; ученици подкрепят автора; директорът обмисля санкция.

Централен проблем: Представява ли публикацията упражняване на право на свободно изразяване или нарушение на училищните правила?

Методология на приложение:

1. Изследователски въпроси:

- Какво представлява свободата на изразяване в правния смисъл?
- Къде се намира границата между критика и обида?
- Как училищният правилник регулира поведението в социалните мрежи?
- Какви са етичните аспекти на публичното говорене?

2. Организация на учебния процес: Учениците работят в четири групи с различни роли:

- Ученически съвет – защитава правото на мнение.
- Учители – акцентират върху реда и институционалния авторитет.
- Правозащитни експерти – анализират казуса през правни норми.
- Медиатори – търсят балансирано решение.

3. Дейности:

- анализ на правни текстове;
- интерпретация на ситуацията;
- дебат „Съд на идеите“;
- формулиране на препоръки за училищната политика;
- индивидуална рефлексия.

4. Анализ и очаквани резултати: Развити компетентности: правна грамотност; критическо мислене; умения за аргументация; етично поведение онлайн; разбиране на демократичните процеси.

³ [Nina statia.pdf](#), Николинка Александрова Атанасова. ПРОБЛЕМНО БАЗИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ В УЧИЛИЩЕ – АРХАИЗЪМ ИЛИ ИНОВАЦИЯ., Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”.

5. Педагогически ефекти: Учениците осмислят правата си не като абстракция, а като част от ежедневието; формира се култура на диалог и уважение; училището се позиционира като демократична общност, а не като йерархична структура.

6. Дискусия: Проблемно-базираният подход позволява на учениците да преживеят сложността на правните дилеми. Ситуацията показва, че свободата на изразяване не е абсолютна, но и че институциите трябва да толерират критика, когато тя е в рамките на закона и етичните норми. Този модел може да бъде разширен към теми като дигитални права, кибертормоз, медийна грамотност и гражданско участие.

Дидактически модел на втора проблемна ситуация.

Описание на проблемната ситуация:

„Ученик от 12. клас, председател на ученическия съвет, публикува в Instagram видео, в което критикува училищното ръководство за „липса на прозрачност“ при разпределянето на бюджета за извънкласни дейности. Видеото съдържа: факти, които не са официално потвърдени; критични коментари към директора; призив към учениците да „поемат инициативата“ и да организират „гражданско действие“ пред училището; хаштаг: #УчилищетоЕНаше. Публикацията става вирусна. Местни медии я разпространяват. Родители и учители реагират остро. Директорът свиква извънреден педагогически съвет и обмисля дисциплинарна мярка.

Усложняващи фактори:

- Част от информацията във видеото е непълна или неточна.
- Учениците планират протест без разрешение.
- Видеото е заснето в училище, по време на учебно време.
- В коментарите под публикацията се появяват обидни изказвания от други ученици.

Централен проблем. *Къде се намира границата между свободата на изразяване, правото на гражданско участие и отговорността за разпространение на информация в училищна среда?*

Методология на приложение. Аналитични направления (за 11.–12. клас)

Правен анализ. Учениците изследват:

- Конституция на Република България;
- Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО);
- Училищен правилник;
- Конвенция за правата на детето;
- Европейска конвенция за правата на човека;
- Практика на Европейския съд по правата на човека.

Ключови въпроси:

- Има ли право ученикът да критикува училищното ръководство?
- Допустимо ли е разпространение на непотвърдена информация?
- Какво е „гражданско действие“ в училищен контекст?
- Кога училището може да ограничи изразяването?

Етичен анализ:

- Разлика между критика и манипулация.
- Отговорност при публично говорене.
- Етика на лидерството (ученически съвет).
- Етика на дигиталното поведение.

Социален анализ:

- Ролята на социалните мрежи в ученическите общности.
- Влияние върху училищния климат.
- Рискове от поляризация и дезинформация.

Дейности:

Етап 1: Проблематизация. Учениците гледат видеото (симулирано) и получават медийните реакции.

Етап 2: Разследване. Групите работят по направления:

- правна рамка;
- проверка на фактите;
- анализ на училищния правилник;
- етични стандарти;
- възможни форми на гражданско участие.

Етап 3: Дебат. Формат: „Граждански форум“. Групи:

1. Ученически съвет
2. Училищно ръководство
3. Правозащитни експерти
4. Журналисти
5. Медиатори

Етап 4: Формулиране на решение. Учениците предлагат:

- правила за дигитално поведение;
- механизъм за прозрачност в училището;
- етични стандарти за ученическия съвет;
- процедури за гражданско участие.

Етап 5: Рефлексия. Теми:

- Какво означава да бъдеш граждански активен?
- Какво е отговорно лидерство?
- Какво научих за свободата на изразяване?

Очаквани резултати. Учениците: разбират сложността на гражданските права; могат да анализират правни документи; развиват медийна грамотност; осъзнават разликата между активизъм и безотговорно поведение; формират умения за демократичен диалог.

Дидактически модел на трета проблемна ситуация.

Описание на проблемната ситуация:

„Ученик от 12. клас публикува в TikTok кратко видео, в което изразява мнение относно новите правила за използване на мобилни телефони в училище. Видеото съдържа: ясно формулирана критика към правилата; аргументи защо според него те ограничават автономията на учениците; призив към съучениците да споделят мнението си; хаштаг: **#ГласътНаУчениците**. Видеото е спокойно, без обиди, без агресивен тон. Въпреки това част от учителите смятат, че подобни публикации подкопават авторитета на училището; директорът твърди, че „вътрешни въпроси не се изнасят публично“; учениците масово подкрепят видеото и започват да публикуват свои мнения.“

Централен проблем: *Има ли ученикът право публично да изразява мнение за училищни правила? И докъде се простира това право?*

Правна рамка (за анализ от учениците).

Конституция на Република България. Чл. 39: всеки има право да изразява мнение. Ограничения: защита на правата на другите, национална сигурност, обществен ред.

Конвенция за правата на детето. Чл. 12: правото на детето да бъде чуто. Чл. 13: свобода на изразяване.

Закон за предучилищното и училищното образование. Ученикът има право да изразява мнение по въпроси, които го засягат. Училището е длъжно да създава условия за участие.

Училищен правилник. Често съдържа разпоредби за поведение онлайн, но не може да отменя конституционни права.

Аналитични въпроси (насочени към правото на мнение).

Правни въпроси:

- Може ли училището да ограничи публичното изразяване на мнение?
- Кога критиката е защитено право?
- Има ли значение, че видеото е публикувано извън училище?
- Какво означава „обществен ред“ в училищен контекст?

Етични въпроси:

- Какво е отговорно изразяване на мнение?
- Има ли морално задължение да се говори уважително?
- Какво е ролята на ученика като граждански субект?

Граждански въпроси:

- Как училището може да насърчава свободното изразяване?
- Какви механизми за участие съществуват?
- Какво е значението на публичния дебат за училищната общност?
-

Методология и приложение – фокус върху правото на мнение.

Етап 1: Среща с проблема. Учениците гледат видеото (симулирано) и анализират реакциите.

Етап 2: Разследване. Групи по роли:

1. Ученикът – защитава правото си да изразява мнение.
2. Училищно ръководство – аргументира нуждата от ред и институционален авторитет.
3. Правозащитни експерти – анализират правната рамка.
4. Медиатори – търсят балансирано решение.

Етап 3: Дебат „Гласът на учениците“. Фокусът е върху:

- правото на мнение;
- границите на това право;
- ролята на училището като демократична институция.

Етап 4: Формулиране на препоръки. Учениците създават:

- етични правила за изразяване на мнение онлайн;
- предложения за включване на учениците в процеса на вземане на решения;
- механизъм за обратна връзка между ученици и ръководство.

Етап 5: Рефлексия. Теми:

- Какво означава да бъдеш чуто?
- Какво е значението на свободата на изразяване за демокрацията?
- Какво научих за собствената си гражданска позиция?

Очаквани резултати. Учениците: разбират правото си да изразяват мнение като основно гражданско право; могат да разграничават критика от нарушение; осъзнават, че училището е пространство за демократичен диалог; развиват умения за аргументация и участие; формират уважително, но уверено гражданско поведение.

Проблемната ситуация показва, че свободата на изразяване е не просто юридическа норма, а основа на демократичната култура в училище. Когато учениците се учат да изразяват мнение аргументирано, уважително и отговорно, училището се превръща в истинска гражданска общност.

ИЗВОДИ

Проблемно базираното обучение, разгледано през трите представени ситуации, се утвърждава като ефективна педагогическа технология за развитие на граждански, правни и социални компетентности у учениците. То позволява интензифициране на процесите на осмисляне на правата на учениците освен като теоретични конструкции и като реални механизми, които функционират в ежедневието им.

Трите проблемни ситуации биха способствали за развитие на критическо мислене, аргументация и умения за анализ, както и за подпомагане на демократизацията на училищната среда. Примерните теми на дидактическа проблемност са с фокус върху формиране и разжитие на умения, свързани с дигитална комуникация, медийна грамотност и етичните аспекти на публичното говорене — области, които са критично важни в съвременната информационна среда. Анализирайки посояените проблемни ситуации, учениците развиват умения за проверка на факти, за отговорно онлайн поведение и за разпознаване на дезинформация.

В по-широк план проблемното обучение създава условия учениците да „намерят своето място в мултикултурното общество“ (Илиева, 2022:94) и да изградят устойчива гражданска идентичност, основана на участие, уважение и демократични ценности. Дидактическата проблемност като педагогическа технология е способстваща за подготвяне на учениците за справяне с реални предизвикателства на съвременното общество и за придобиване на ключови граждански и демократични компетентности в учениците.

ЛИТЕРАТУРА

Delibaltova, V. et al. Technologies and Strategies of Learning. In: Pedagogy., ISBN: 978-954-07-3407-1, p. 293, Sofia, 2012. (**Оригинално заглавие:** Делибалтова, В. и кол. Технологии и стратегии на обучение. В: Педагогика., ISBN: 978-954-07-3407-1, стр. 293, Сф., 2012.).

Ilieva, B. (2022). KNOWLEDGE OF CHILDREN'S RIGHTS THROUGH THE EYES OF STUDENT TEACHERS. Proceedings of University of Rousse “Angel Kanchev”, p. 94, ISSN: 2603-4123 (on-line), Ruse, 2022.

Nikolinka Aleksandrova Atanasova. PROBLEM BASED LEARNING IN SCHOOL – ARCHAISM OR INNOVATION. (**Оригинално заглавие:** Николинка Александрова Атанасова. ПРОБЛЕМНО БАЗИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ В УЧИЛИЩЕ – АРХАИЗЪМ ИЛИ ИНОВАЦИЯ. Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”). Nina statia.pdf

Petrov, P. R., P. D. Petrov. Innovative Educational Technologies and Interactive Teaching Methods. Theoretical and Applied Aspects. ISBN: 978-619-160-762-4, p. 34, Sofia, 2017. (**Оригинално заглавие:** Петров, П. Р., П. Д. Петров. Иновационни образователни технологии и интерактивни методи на обучение. Теоретични и приложни аспекти. ISBN: 978-619-160-762-4, стр. 34, Сф., 2017.).

Radev, Pl. General School Didactics., ISBN: 954-423-336-9, p. 395, Pl., 2005. (**Оригинално заглавие:** Радев, Пл. Общо училищна дидактика., ISBN: 954-423-336-9, Стр. 395, Пл., 2005.).

Radev, Pl. Innovations in School Education. ISBN: 978-619-236-043-6, p. 112, Pl., 2018. (**Оригинално заглавие:** Радев, Пл. Иновации в училищното образование. ISBN: 978-619-236-043-6, стр. 112, Пл., 2018.).

ADMINISTRATIVE MECHANISMS FOR SIGNALING AND INSTITUTIONAL REACTION TO CHILDREN AT RISK – REGULATIONS AND PRACTICAL APPLICATION

Ch. Assist. Prof. Byulent Mehmed, PhD

Faculty of Education

University of Shumen „Konstantin Preslavsky“,

Phone: 0882826240

E-mail: b.mehmed@shu.bg

Abstract: *This report examines the administrative-legal mechanisms for reporting and institutional response to a child at risk in the context of the operation of the regulatory framework and its practical application. The analysis covers international legal standards, the law of the Low Union and national legislation, with an emphasis on the recognition of risk, the obligation to report and the follow-up actions of the competent authorities. Particular attention is paid to the role of the Child Protection Act, the Protection from Domestic Violence Act, the Family Code, the Criminal Code and the Social Services Act as mutually complementary protection mechanisms.*

The report examines case management as a dynamic process involving assessment, planning, coordination and follow-up carried out by a multidisciplinary team. On this basis, the main challenges in practice are identified, related to the formalization of procedures, insufficient coordination between countries and the lack of effective feedback on the implementation of the action plan.

In conclusion, the need to introduce sustainable mechanisms for institutional coordination, based on regulatory accountability, information exchange and an active role of the leading case of a social worker, is formulated, in order to guarantee real and timely protection in the best interest of the child.

Keywords: *child at risk; child protection; reporting; case management; best interest of the child.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Закрилата на детето представлява едно от най-чувствителните и приоритетни направления на съвременната правна и социална политика, в което се пресичат принципите на правото, социалната справедливост и институционалната отговорност на държавата. В този контекст защитата на децата от риск и насилие се утвърждава като фундаментално задължение на публичната власт, произтичащо както от международноправните стандарти, така и от националната нормативна уредба, която поставя в центъра висшия интерес на детето (чл. 3, § 1 от Конвенцията на ООН за правата на детето).

Съществен елемент от системата за закрила на детето са административноправните механизми за сигнализиране, чрез които се осигурява възможност за своевременно идентифициране на риск и активиране на институционалната намеса. Сигналът изпълнява ролята на входна точка към системата за закрила, като чрез него се поставя началото на административен процес, насочен към проверка на обстоятелствата, оценка на риска и предприемане на мерки за защита. В този смисъл задължението за сигнализиране представлява правен инструмент за задействане на цялостен механизъм за защита на детето (чл. 7, ал. 1 от Закона за закрила на детето).

Нормативната уредба в областта на закрилата на детето изгражда комплексна система от взаимосвързани правни режими, които включват административноправни, гражданскоправни, семейноправни и наказателноправни средства за защита. Тази система обхваща както превантивни, така и реактивни механизми, насочени към предотвратяване, ограничаване и преодоляване на риска за детето (чл. 19 от Конвенцията на ООН за правата на детето; чл. 1, ал. 2 от Закона за закрила на детето).

Особеност на разглежданата правна материя е, че сигнализирането не представлява самостоятелен и изолиран акт, а начален етап от по-широк административноправен процес, в

който участват множество институции с различни правомощия и функции. След подаване на сигнал се активира система от действия, включваща проверка, оценка на случая, координация между компетентните органи и прилагане на конкретни мерки за закрила, съобразени с най-добрия интерес на детето (чл. 4 от Закона за закрила на детето).

В този процес централна роля има дирекция „Социално подпомагане“, която координира управлението на случая, но ефективността на системата зависи от съгласуваните действия на редица други институции, включително органите на Министерството на вътрешните работи, съдебната власт, образователните и здравните институции. Именно чрез това институционално взаимодействие се реализира практическото приложение на нормативната уредба и се осигурява комплексен подход към защитата на детето.

Въпреки съществуването на развита нормативна рамка, практическото прилагане на механизмите за сигнализиране и последващата институционална реакция поставят редица въпроси, свързани с тяхната ефективност, своевременност и координация. Налице е необходимост от задълбочен анализ на начина, по който тези механизми функционират в реална среда, както и от оценка на способността им да осигурят реална и устойчива защита на децата в риск.

Настоящият доклад има за цел да изследва административноправните механизми за сигнализиране и институционалната реакция при дете в риск, като анализира тяхната нормативна уредба и разглежда практическото им приложение. В този смисъл се търси отговор на въпроса доколко съществуващата система осигурява ефективна връзка между подаването на сигнал и реализирането на конкретни действия за защита, както и какви са основните предизвикателства пред нейното функциониране.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Закрилата на детето при риск е уредена в рамките на комплексна и многостепенна правна система, която обхваща международноправни стандарти, правото на Европейския съюз и националното законодателство, като същевременно предвижда конкретни административни и институционални механизми за практическо реализиране на защитата. Характерна особеност на тази уредба е, че тя не се изчерпва с формулиране на принципи и задължения, а създава цялостен процес на действие, включващ сигнализиране, проверка, оценка и прилагане на мерки за закрила.

В основата на нормативната рамка стои Конвенцията на ООН за правата на детето, която задължава държавата да поставя висшия интерес на детето като водещ принцип при всички действия, които го засягат (чл. 3, § 1), както и да предприема ефективни мерки за защита от всички форми на насилие, злоупотреба и пренебрегване (чл. 19). Тези разпоредби създават задължение за нормативно уреждане и за изграждане на ефективни механизми за ранно идентифициране на риск и навременна намеса. В този смисъл международноправният стандарт предполага съществуването на система, в която сигнализирането и институционалната реакция са взаимно обвързани елементи от защитата. Европейската конвенция за правата на човека допълва този стандарт чрез въвеждане на забрана за нечовешко и унижително третиране (чл. 3) и гарантиране на правото на личен и семеен живот (чл. 8), като в практиката това задължава държавата да предприема активни действия за защита на децата от насилие, включително чрез ефективни административни механизми и координирана институционална намеса.

Правото на Европейския съюз доразвива тези принципи чрез конкретни изисквания към държавите членки за изграждане на достъпни и ефективни механизми за защита на жертвите. Директива 2012/29/ЕС изисква осигуряване на достъп до подкрепа и защита още от първия контакт с компетентните органи (чл. 8 и чл. 10), което предполага наличие на функциониращи механизми за сигнализиране и незабавна реакция. Директива 2011/93/ЕС въвежда задължение за ранно идентифициране на случаи на насилие над деца и предприемане на своевременни действия, а Директива 2011/36/ЕС акцентира върху защитата на деца като особено уязвима група в контекста на трафика на хора.

На национално равнище Законът за закрила на детето изгражда основната рамка на системата, като въвежда понятието „дете в риск“ (§ 1, т. 11 от Допълнителните разпоредби) и определя задължението за сигнализиране като основен механизъм за активиране на защитата (чл. 7, ал. 1). Законодателят не ограничава това задължение само до институциите, а го разпростира върху всички лица, като по този начин създава широка мрежа за ранно идентифициране на риск. В допълнение, за лицата, упражняващи професии, свързани с работа с деца, се въвежда засилен режим на отговорност, при който позоваването на професионална тайна е недопустимо (чл. 7, ал. 2).

В националното законодателство детето се разпознава като субект на закрила чрез няколко взаимосвързани нормативни режима, които, макар и различни по своя характер, изграждат обща система за идентифициране на риска и за предприемане на последващи защитни мерки. В центъра на тази система стои Законът за закрила на детето, който дава най-широката материалноправна рамка на понятието „дете в риск“. Съгласно § 1, т. 11 от Допълнителните разпоредби за дете в риск се счита не само дете, което вече е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или друго нехуманно и унизително отношение, но и дете, за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие, както и дете, останало без родителска грижа или изложено на риск от отпадане от училище. Именно в тази легална дефиниция законодателят концентрира няколко основни групи рискове – риск от насилие, риск от занемаряване и липса на грижа, риск за развитието и риск от социално изключване чрез отпадане от образователната система. По този начин Законът за закрила на детето изпълнява ролята на общ нормативен филтър, през който се преценява кога е налице необходимост от намеса и закрила.

Съществено значение има и разпоредбата на чл. 11, ал. 2 от Закона за закрила на детето, която прогласява правото на всяко дете на закрила срещу нарушаващите неговото достойнство методи на възпитание, физическо, психическо или друго насилие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси. Тази норма не само утвърждава детето като носител на самостоятелно право на защита, но и поставя критерий за разпознаване на риск в самата семейна и възпитателна среда. В този смисъл рискът не се свежда до крайни прояви на посегателство, а обхваща и онези модели на отношение, които трайно накърняват личността и достойнството на детето.

Законът за защита от домашното насилие конкретизира една от най-значимите групи рискове – тези, които произтичат от семейната и приравнената на нея среда. Съгласно чл. 2, ал. 1 домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо или икономическо насилие, както и опитът за такова, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени в родствена, семейна или друга законово призната близка връзка. Особено важна за детската закрила е разпоредбата на чл. 2, ал. 2, съгласно която за психическо насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие. По този начин законът изрично признава, че детето е в риск не само когато е пряк обект на насилие, но и когато е свидетел на насилствено поведение в домашната среда. Това значително разширява разбирането за риск и създава основание за ранна намеса още при установяване на застрашаваща семейна динамика. Като защитен механизъм този закон предвижда съдебни мерки за защита, включително отстраняване на извършителя от общото жилище, забрана за приближаване, временно определяне на местоживеенето на детето и заповед за незабавна защита, когато е налице непосредствена опасност.

Семейният кодекс също разпознава детето като възможен адресат на риск, макар и чрез по-различен нормативен подход. Разпоредбата на чл. 125, ал. 2 забранява на родителя да използва насилие и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето. Тук рискът е разпознат през призмата на родителското поведение и неговите граници, а защитата се проявява чрез възможността за ограничаване или лишаване от родителски права при застрашаване на личността, сигурността и развитието на детето. Така Семейният кодекс въвежда вътрешносемейна превенция срещу злоупотребата с родителска власт и се явява особено важен инструмент при случаи, в които рискът произтича именно от лицата, които по право следва да осигуряват грижа и безопасност.

Наказателният кодекс разпознава детето като особено уязвим пострадал в хипотезите на престъпни посегателства срещу неговата телесна, психическа и полова неприкосновеност. В този смисъл той очертава онези рискове, които законодателят е преценил като престъпни форми на увреждане или застрашаване. Сред тях са причиняването на телесни повреди по чл. 128–131 НК, при които малолетието или непълнолетието на пострадалия, както и извършването на деянието в условията на домашно насилие, функционират като квалифициращи обстоятелства. Това показва, че наказателното право не просто санкционира вредоносния резултат, а отчита по-високата обществена опасност, когато жертвата е дете или когато насилието е част от трайна домашна среда на принуда и страх.

Същевременно Наказателният кодекс разпознава и други специфични рискови ситуации за детето – противозаконно лишаване от свобода, принуда, закана, изтезаване на малолетно или непълнолетно лице под грижи по чл. 187 НК, както и различните престъпления против половата неприкосновеност по чл. 149, чл. 151 и чл. 152 НК. В тези състави рискът се проявява в различни форми: риск от физическо и психическо увреждане, риск от сексуална травма, риск от подчинение, зависимост и експлоатация, риск от трайно разстройство на развитието. Особено показателен е и съставът на трафика на хора по чл. 159а НК, в който ненавършването на 18 години е изрично предвидено като квалифициращ елемент. Това означава, че законодателят възприема детето като самостоятелна рискова група в контекста на експлоатацията, принудителния труд, просията, сексуалната злоупотреба и принудителното подчинение.

Не по-малко важно е, че наказателноправната защита обхваща и случаите на пасивно застрашаване чрез неполагане на грижи. Разпоредбата на чл. 182, ал. 1 НК инкриминира оставянето на лице под родителски грижи или настойничество без надзор и достатъчна грижа, когато с това се създава опасност за неговото физическо, душевно или морално развитие. Тук рискът не произтича от активна агресия, а от бездействие и дефицит на родителска отговорност. Именно затова тази норма има важно място в общата картина на закрилата, тъй като показва, че държавата разпознава като рисково не само насилието в тесен смисъл, но и системното negliжиране, занемаряване и отсъствие на достатъчна грижа.

В своята съвкупност тези нормативни актове показват, че детето се разпознава като „дете в риск“ не в един-единствен законов контекст, а в широка система от правни режими, които адресират различни източници на опасност – семейна среда, насилие, експлоатация, липса на грижи, ограничаване на права, риск за развитието, сексуално посегателство, трафик и социално изключване. Същевременно всеки от тези актове предлага различен по характер защитен механизъм – административна закрила, съдебна защита, ограничаване на родителски права, полицейска намеса или наказателноправна санкция. Именно в тази нормативна многопластовост се проявява и логиката на системата: детето е разпознато като носител на право на закрила, а рискът – като юридически факт, който задейства различни, но взаимодопълващи се форми на държавна защита.

Сигнализирането при дете в риск представлява юридически факт, който поставя началото на административно производство по закрила. Неговата правна същност се изразява в задължението за уведомяване на компетентните органи при наличие на съмнение за риск, като по този начин се осигурява възможност за ранна намеса и предотвратяване на неблагоприятни последици. Характерна особеност на сигнализирането е неговият превантивен характер, тъй като то се задейства не само при настъпила вреда, но и при наличие на риск, съобразно широкото съдържание на понятието „дете в риск“. В този смисъл сигналът изпълнява функцията на механизъм за ранно идентифициране и активиране на системата за закрила.

Особено важно е, че нормативната уредба не се ограничава до подаването на сигнал, а предвижда последващи административни действия, които се реализират в рамките на дирекция „Социално подпомагане“. След постъпване на сигнал се извършва незабавна проверка, която при наличие на непосредствен риск следва да започне и завърши в рамките на 24 часа, а в останалите случаи – в кратък срок не по-дълъг от 10 дни, като се цели установяване

на фактическата обстановка и преценка на необходимостта от намеса. Тази процедура е насочена към превръщане на сигнала от информационен акт в правно значим елемент от административния процес.

След подаване на сигнал се развива последователен административен процес, който включва проверка, оценка на риска, откриване на случай и прилагане на мерки за закрила. Първоначалната проверка има за цел да установи фактическата обстановка и да определи наличието и степента на риск. Въз основа на събраната информация се извършва оценка на риска, която служи като основание за вземане на решение относно необходимите действия. При установяване на риск се открива случай и се разработва план за действие, включващ конкретни мерки, срокове и отговорни институции. Съществен елемент от управлението на случая е координацията между различните органи, както и последващото наблюдение, чрез което се проследява ефективността на предприетите мерки и се гарантира устойчивост на постигнатите резултати. Управлението на случай при дете в риск следва да се разглежда не като еднократно административно действие, а като динамичен и последователен процес, който осигурява връзка, координация и непрекъснатост на предприеманите мерки за закрила. В този смисъл то представлява организационна рамка, чрез която се интегрират действията на различни институции, насочени към постигане на устойчив резултат в интерес на детето

Управлението на случая се реализира чрез последователни и взаимосвързани етапи – от регистрирането и проверката на сигнала до оценката, планирането, изпълнението, периодичния преглед и затварянето на случая. Тази последователност има за цел да осигури системност, проследимост и съобразяване на всяка интервенция с конкретните потребности на детето. Ключов елемент в този процес е оценката на случая, която надхвърля механичното събиране на информация и представлява резултат от задълбочен анализ и интерпретация на данните за детето, неговото развитие, семейната среда, родителския капацитет и социалния контекст. Именно чрез тази оценка се определят както нуждите на детето, така и степента на риск, което от своя страна обуславя интензивността и характера на предприеманите мерки.

В рамките на този процес се извършва оценка на риска и при необходимост се създава мултидисциплинарен екип, включващ представители на различни институции (чл. 36г от Закона за закрила на детето). Екипът разработва план за действие, който определя конкретните мерки за закрила, сроковете за тяхното изпълнение и отговорните институции. По този начин нормативната уредба създава механизъм за координирана институционална реакция, която надхвърля рамките на една единствена административна структура.

Въз основа на оценката се разработва план за действие, който представлява основният инструмент за управление на случая. Той систематизира целите, мерките за закрила, конкретните дейности, сроковете за изпълнение и отговорните институции, като обхваща периода от преодоляване на непосредствения риск до осигуряване на стабилна и сигурна среда за развитие на детето. Планът има не само организационна, но и координационна функция, тъй като създава обща рамка за съвместна работа на всички участници в процеса.

Особено значение има фактът, че изпълнението на плана не се осъществява еднократно, а чрез постоянен процес на координация, наблюдение и контрол. Това се реализира чрез екипни срещи, обмен на информация между институциите, директна работа с детето и семейството, както и чрез периодично отчитане на постигнатите резултати. Методическите изисквания предвиждат всяка институция, ангажирана с конкретна дейност, да представя информация за извършените действия и постигнатите ефекти, което е предпоставка за актуализиране на оценката и адаптиране на плана за действие.

Институционалната реакция при дете в риск се реализира чрез съвместната дейност на различни органи, които действат в рамките на своите правомощия. Дирекция „Социално подпомагане“ има водеща роля в управлението на случая, като извършва оценка, планира мерки и координира действията на останалите институции. Закрилата на детето се реализира чрез прилагане на конкретни мерки, предвидени в закона (чл. 4 от Закона за закрила на детето), които могат да включват подкрепа в семейна среда, настаняване извън семейството или други интервенции, съобразени с конкретния риск. Дирекция „Социално подпомагане“ има и правомощие да предприема спешни мерки по административен ред, включително настаняване на детето извън семейството (чл. 27).

Органите на Министерството на вътрешните работи осигуряват незабавна защита чрез прилагане на полицейска закрила (чл. 38–40 от Закона за закрила на детето). Тези мерки имат за цел незабавното извеждане на детето от опасна среда и осигуряване на неговата безопасност. Съдът осъществява съдебна защита чрез налагане на мерки по Закона за защита от домашното насилие (чл. 5 и чл. 18, ал. 1) и чрез решения, свързани с родителските права (чл. 131–132 от Семейния кодекс). В този контекст съдът играе ключова роля като орган, който осигурява бърза и ефективна защита при наличие на висок риск, включително когато детето е свидетел на насилие (чл. 2, ал. 2 от Закона за защита от домашното насилие). Прокуратурата и органите на досъдебното производство се намесват при наличие на данни за престъпление, като се активира наказателноправната защита чрез разпоредбите на Наказателния кодекс, които предвиждат санкции за различни форми на насилие спрямо деца (чл. 131, ал. 1, т. 5а и свързаните разпоредби).

Образователните и здравните институции изпълняват ключова роля в ранното идентифициране на риск и предоставянето на информация, необходима за оценка и предприемане на мерки. Именно чрез това институционално взаимодействие се реализира практическото приложение на нормативната уредба и се осигурява комплексен подход към защитата на детето.

Периодичният преглед на случая представлява съществен етап от управлението, при който се анализира степента на изпълнение на заложените цели, настъпилите промени и необходимостта от корекции в предприетите мерки. В рамките на този преглед всяка отговорна институция следва да докладва резултатите от своята дейност, като по този начин се осигурява цялостна и актуална картина на развитието на случая.

Именно чрез тази цикличност – оценка, планиране, изпълнение, преглед и актуализация – управлението на случая се превръща в ефективен инструмент за защита, който гарантира не само навременна реакция, но и устойчивост на постигнатите резултати.

Закрилата на детето се реализира чрез съчетаване на различни правни механизми, които действат в зависимост от конкретния случай. Административноправната защита се осъществява чрез мерките по Закона за закрила на детето (чл. 4 и чл. 27), които позволяват незабавна намеса при риск. Гражданскоправната защита се реализира чрез мерките по Закона за защита от домашното насилие (чл. 5 и чл. 18), а семейноправната – чрез ограничения върху родителските права (чл. 125, ал. 2 и чл. 131–132 от Семейния кодекс). Наказателноправната защита се осигурява чрез разпоредбите на Наказателния кодекс, които предвиждат санкции за престъпления спрямо деца (чл. 131, ал. 1, т. 5а). Тези механизми действат едновременно и осигуряват многостепенна защита, насочена към гарантиране на сигурността и развитието на детето.

В този контекст следва да се отчете и значението на Закона за социалните услуги, който допълва системата за закрила на детето чрез осигуряване на конкретни инструменти за подкрепа в ситуации на риск, насилие и криза. Макар да не съдържа самостоятелна легална дефиниция на „дете в риск“, този закон има съществено значение за практическата реализация на защитата, тъй като урежда достъпа до социални услуги като непосредствена и последваща форма на подкрепа. Особено показателна е разпоредбата на чл. 104, ал. 1, която предвижда, че не се заплаща ползването на финансирани от държавния бюджет социални услуги в редица хипотези, пряко свързани със закрилата на деца и семейства в риск. Сред тях са подкрепата за формиране на родителски умения, консултирането и подкрепата на родители по въпросите на ранното детско развитие, превенцията на изоставянето на деца и подкрепата за реинтеграция по реда на Закона за закрила на детето, както и спешното осигуряване на подкрепа в случай на кризисна ситуация. Наред с това законът изрично включва подкрепата и осигуряването на подслон на лица, пострадали от домашно насилие, което е особено важно и в контекста на закрилата на дете, когато рискът произтича от семейната среда.

Съществен практически принос на Закона за социалните услуги е и правилото на чл. 79, ал. 4, съгласно което поредността на вписване не се прилага в случаите на нужда от спешна подкрепа на лица в кризисна ситуация, на лица, пострадали от домашно насилие, и на жертви на трафик. Това означава, че достъпът до кризисни центрове и до необходимите социални услуги се осъществява приоритетно, без прилагане на обичайните механизми на изчакване. В контекста на детската закрила тази разпоредба има особено значение, тъй като осигурява възможност за незабавно насочване към подкрепа и подслон в ситуации, в които забавянето би довело до задълбочаване на риска или до повторна виктимизация. По този начин Законът за социалните услуги действа като нормативен мост между установяването на риска и реалното предоставяне на закрила чрез услуги, насочени към стабилизиране на детето и неговата среда.

Въпреки нормативната яснота и структурираност на системата, практическото ѝ функциониране разкрива редица предизвикателства. На първо място се откроява рискът от формализиране на процеса, при който подаването на сигнал и извършването на последващи действия се възприемат като самоцелно изпълнение на нормативно задължение, с риск да не се постигне реален защитен резултат. На следващо място следва да се отчете недостатъчната координация между институциите, която може да доведе до забавяне, дублиране на действия или до непълно обхващане на риска. Не по-малко съществено е и влиянието на ограничения административен капацитет, свързан с човешки ресурс, натовареност и различно равнище на професионална подготовка. Наред с това съществуват и социални бариери пред сигнализирането, свързани със страх, недоверие към институциите или неразбиране на правното задължение за уведомяване. Всички тези фактори обуславят необходимостта системата да бъде оценявана не само по нормативната си завършеност, но и по реалната си способност да осигурява навременна, координирана и устойчива защита.

ИЗВОДИ

Административноправните механизми за сигнализиране и институционална реакция при дете в риск представляват основополагащ елемент от системата за закрила на детето, чрез който се осигурява преходът от установяването на риск към реализирането на конкретни действия за защита. Нормативната уредба в тази област изгражда последователна и многостепенна система, която съчетава международни стандарти, европейски изисквания и национални правни решения, насочени към гарантиране на правата и интересите на детето.

Анализът показва, че сигнализирането е уредено като универсално задължение, което се активира още при съмнение за риск (чл. 7, ал. 1 от Закона за закрила на детето) и изпълнява функцията на начален етап от цялостен административноправен процес. Този процес включва последователни действия по проверка, оценка на риска, координация между институциите и прилагане на мерки за закрила, като в него участват различни органи с ясно разпределени правомощия.

Системата за закрила на детето се характеризира с комплексен характер, който обхваща административноправни, гражданскоправни, семейноправни и наказателноправни механизми за защита. В този контекст ефективността на сигнализирането не може да бъде разглеждана изолирано, а следва да се оценява в неразривна връзка с институционалната реакция и с практическото прилагане на предвидените в закона мерки.

Най-същественото предизвикателство се проявява в процеса на координация между участниците в мултидисциплинарния екип. В практиката често се наблюдава ситуация, при която планът за действие се изготвя съвместно, но впоследствие всяка институция работи самостоятелно по възложените ѝ дейности, без да осигурява своевременна и системна обратна връзка относно предприетите мерки, постигнатите резултати и настъпилите промени в случая. Това води до фрагментиране на интервенцията и до загуба на цялостния поглед върху развитието на детето.

В този смисъл ефективността на системата за закрила на детето не може да бъде гарантирана единствено чрез наличие на план и разпределение на отговорности, а изисква изграждане на устойчив механизъм за координация, основан на регулярна отчетност, обмен на информация и съвместна оценка на резултатите. Само при наличие на такава интегрирана комуникация може да се постигне реална защита, съобразена с динамиката на случая и с най-добрия интерес на детето.

Като основна насока за усъвършенстване на системата следва да се въведе задължителен механизъм за периодично информиране от страна на всички институции, ангажирани с изпълнението на плана за действие, към водещия случая социален работник и дирекция „Социално подпомагане“. Този механизъм следва да включва предоставяне на информация относно предприетите действия, постигнатите резултати, установените факти и обстоятелства, както и професионална преценка за необходимостта от последваща подкрепа.

Необходимо е също така да се регламентира по-ясно провеждането на регулярни екипни срещи, в рамките на които да се осъществява съвместен анализ на случая, оценка на напредъка и при необходимост – актуализиране на плана за действие. По този начин ще се преодолее рискът от формално изпълнение на задълженията и ще се осигури реална координация между участниците в процеса.

В допълнение следва да се засили ролята на водещия случая социален работник като централен координатор, който не само разпределя дейности, но и активно проследява тяхното изпълнение, изисква информация и иницира корективни действия при отклонения от поставените цели.

На следващо място е необходимо да се предприемат мерки за укрепване на административния капацитет на социалните служби и останалите институции, ангажирани със закрилата на детето, включително чрез осигуряване на достатъчен човешки ресурс и повишаване на професионалната квалификация на специалистите. Особено значение има развитието на умения за разпознаване на ранните признаци на риск и ефективна работа в мултидисциплинарна среда.

Необходимо е също така да се насърчи активното участие на обществото чрез повишаване на информираността относно задължението за сигнализиране (чл. 7, ал. 1 от Закона за закрила на детето) и изграждане на доверие в институциите. Това би допринесло за преодоляване на социалните бариери и за по-ефективно идентифициране на случаите на риск.

Не на последно място, следва да се популяризират добрите практики, които да подпомогнат практическото прилагане на нормативната уредба и да намалят риска от формализиране на процеса, като насочат вниманието към постигането на реални резултати в защитата на детето.

ЛИТЕРАТУРА

Директива 2011/36/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 5 април 2011 година, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX:32011L0036>

Директива 2011/93/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 13 декември 2011 година, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=celex:32011L0093>

Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj?locale=bg>

Закон за закрила на детето, Обн., ДВ, [бр. 48](#) от 13.06.2000 г., изм. бр. 23 от 27.02.2026 г.

Закон за защита от домашното насилие, Обн., ДВ, [бр. 27](#) от 29.03.2005 г., изм. бр. 69 от 11.08.2023 г.

Закон за социалните услуги, обн. ДВ, бр. 24 от 22.03.2019 г., в сила от 01.07.2020 г., изм. и доп., бр. 31 от 11.04.2025 г.

Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_bul

Конвенцията за правата на детето, приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. - ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г.

Наказателен кодекс, обн., ДВ, [бр. 26](#) от 2.04.1968 г., в сила от 1.05.1968 г. изм., бр. 32 от 1.04.2026 г.

Семеен кодекс, обн., ДВ, [бр. 47](#) от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г., бр. 115 от 30.12.2025 г., в сила от 30.12.2025 г.

ПОЗНАНИЯ НА БЪДЕЩИТЕ ПЕДАГОЗИ ЗА КОНФЛИКТНИТЕ СИТУАЦИИ НА ДЕЦАТА В УЧИЛИЩЕ

Assoc. Prof. Bagryana Ilieva, PhD

Department of Pedagogy,

University of Ruse “Angel Kanchev”

Tel.: 082 888 219

E-mail: bilieva@uni-ruse.bg

Abstract: *What prompted my intention to write this material is to establish the knowledge of future teacher students about conflict and conflict situations in children of primary school age. Information was collected from students majoring in PNUP and NUPCHE, and the analysis of the collected information aims to establish the awareness of future teachers with the phenomenon of conflict, whether they have the skills to recognize, prevent, and in the event of a registered conflict - to manage it.*

Keywords: *Conflict, conflict situations, student-future educators,*

ВЪВЕДЕНИЕ

Конфликтите и конфликтните ситуации са съществували още в древността между цивилизации, култури, прослойки и класи, и др., та чак до наши дни. Съвременното ни общество изобилства от конфликти, а те се наблюдават между деца, деца и родители, в семействата между партньорите, в колективи и групи, дори сме свидетели на институционални конфликти, политическите системи и държави.

От историческите изследвания установяваме, конфликтът винаги е бил деструктивен, поради разнообразните възгледи от съществуващата политическа и икономическа ситуация. Новото, което се наблюдава през XXI век е, че освен в негативна светлина, конфликтът може да бъде и ресурс. В последните години все повече се налага мнението, че конфликтът е “система от отношения”, “процес на развитие на взаимодействието” (Димитров, Д. В., 1999), а това развитие се дължи на установени различия в интереси, ценности и дейности.

Конфликтът е „специфично средство, използвано при създаване на условия за саморазвитие на човека, в ситуациите на включването му в интелектуалните системи и образователни институти (детска градина, училище, университет, система за повишаване на квалификацията и преквалификация” (Хасан, Б. И., П. А. Сергоманов, 2003). Разглежда се като елемент в процеса на обучение и е средство за изграждане на мислене, въображение, общуване с връстници и педагози.

Според Уницеф „броят на сигналите през 2024 г. са 2452, като тези данни показват двойно повече сигнали спрямо 2023 г., когато са регистрирани 1191“. Данните показват „тревожни тенденции, свързани с психическото и физическото насилие“, а анализите свидетелстват, че „най-често се търси подкрепа по въпроси, свързани с трудности в междуличностните взаимоотношения, социалната изолация, липсата на комуникация с родителите, тревожност, хранителни разстройства, конфликти в училищна среда, както и ситуации, свързани с онлайн кражба на самоличност (Национална мрежа за децата, 2025, стр.60)

Голямата трудност при анализ на конфликтните ситуации произтича от факта, че е невъзможно да се установят причините, моментите на зараждане, начинът и формата на протичане и се изискват големи усилия при описване процесът на управлението. Практически много изследователи обръщат сериозно внимание на всички страни на конфликта: от неговата типология, през особеностите и специфични черти на участниците в сблъсъка, техните интереси и цели, до динамичните характеристики на конфликта, които ги правят трудни за

разрешаване и не подлежащи на управление с традиционните и известните до момента методи и подходи.

В хода на протичане на конфликта възникват въпроси, свързани с нарушаване на правата на детето. Част от правната незащитеност са свързани с нарушена комуникацията в семейство и приятели, проблеми в образователната среда-закъснения, отсъствия, ниски образователни резултати или преждевременно отпадане от училище. Поради тази причина в семейната и образователна среда, и в общността не бива да се допуска зараждане на конфликтни състояния или регистриране на конфликт, но затова са нужни знания и умения от професионалната образователна общност.

Трудностите при разрешаването на конфликтите при деца ни провокира към тази публикация. Задачата, която е поставена в този материал е свързана с установяване познанията, които притежават бъдещите педагози за конфликта и конфликтните състояние с цел разпознаване, предотвратяване и управление на конфликтите при учащите. Тези знания за управление на конфликтни състояние при деца в начална училищна възраст са неизменна част от професионалните им компетентности с цел практическото им прилагане при спазване правата на детето.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Конфликтите са неразделна част от ежедневието ни и неизбежен елемент от съвместния живот с хората около нас. Често се свързват с различията в разбиране на правата, задълженията, отговорностите, обещанията, вземането на решения и целите, които всеки си поставя. Според Р. Стаматов, „конфликтите дълбоко засягат преживяванията на ”Аза” и другия”, (Стаматов, Р., 2006).

Конфликтите в учебното заведение може да възникнат между педагозите и отделния ученик, между децата и самите педагози, в определена група или паралелката, а най-сложните за решаване проблеми в съвременното училище са конфликтите с родителите. Според В. А. Сухомлински, конфликтът най-често възниква тогава, „когато учителят мисли несправедливо за детето. Мислете за детето справедливо и няма да има конфликти... Колкото по-малко са конфликтите, толкова по-дълбоко в духовния живот на колектива прониква взаимното доверие, толкова по-ярко се изявява и разкрива личността... Умението да се избегне конфликтът е една от съставните части на педагогическата мъдрост на учителя” (Сухомлински, В. А., 1983).

Педагогическата дейност, като специфична човешка дейност, не е предпазена от появата и задълбочаването на конфликтни ситуации. Причината за това е, че в образователната система, която включва - детска градина, училище и университет, се обучават и възпитават деца и младежи от 2,5-3 до 24-25 години, а често пъти и над тази възраст. При педагозите на щат също се наблюдава голям диапазон във възрастта от над 20-25 години до 67-68 години. В определени учебни заведения могат да се видят учители, които са назначени като лектори на хонорар или на граждански договори, надхвърлили, дори, 70 години. Тази цветен спектър, който работи в образователната сфера се отличава с различна степен на образованост, възпитаност, чувства, темперамент и дори тип нервна система. Към цветовата палитра ще прибавя вътрешното разбиране и отношение към учащи и техните родители, към процеса на обучение и овладяване на знания, към съученици, педагози и училищно ръководство.

Не без значение е да се създават ситуации и дейности насочени към децата, подчинени на принципи, между които уважение на личността (Целова, А, 2019), дружелюбие, разбирателство към всички народи, расови и религиозни групи, стимулиране на вътрешни и външни ресурси за преодоляване на трудности (Станева, Я, 2017).

Всеизвестно е, че конфликтните състояния ги има и ще има, но трудно се приема, че конфликтът не е война, а израз на различно мнение. Двуполусното мнение е неизбежно присъствие в ежедневната дейност на всяка социална система. Всяка една от страните желае нейната гледна точка да бъде приета. „Другото“ мнение се приеме като конфликт, който

протича с различна енергия, отличаваща се по скорост, форма и посока, а не като естествен спътник за подем и усъвършенстване.

Решаване на конфликти

Според Л. Милков общуването е естествен процес и основна форма на човешка дейност, а конфликтът е сред най-сложните форми на взаимодействие между индивидите. Той дори е свързан с властовите отношения между представителите на различните сили, със социалните позиции на класите, етносите, народностите, групите, колективите и отделните личности. За разрешаването на конфликтите, всяка страна използва разнообразни средства от най-различно естество, чрез които се постигат набеязаните цели и се удовлетворяват интересите на участващите (Милков, Л., 2014)

Й. Балтаджиева също е на мнение, че единствената форма на общуване е диалога, във и чрез който може да се постигне единомислие, въпреки сблъсъка на мнения и убеждения. Според нея в създадените конфликтни ситуации може да се поставят дълго неразрешени проблеми и разногласия, дори нерешени с дни и месеци. Противоречията между страните са в състояние да тлеят от години, но постоянно се възобновяват в търсене на оптимален вариант за тяхното решение. (Балтаджиева, Й., 2004)

По-голяма част от учените – конфликтолози са на мнение, че диалога е най-често използваната форма при разрешаване на конфликти. Значителна част от създадените конфликтни ситуации могат и се решават чрез общуване. Често това са широко използвани подходи, определени като непризнати нормативно, но с морален почерк. Работата с деца налага в институции и организации да се приемат етични кодекси и норми, относно отношението и поведението на служителите.

За разрешаване на конфликта от изключително значение е повишеното очакване от обучението на педагозите, относно професионалното усъвършенстване и разширяване на професионалната им компетентност, които да се справят с предизвикателствата в практика и да прилагат устойчиво партньорство (Радославова, Л., 2019, Нинчева, Д, 2026)

Процедура за разрешаване на конфликт в училище

Педагогическата дейност, като специфична човешка дейност, не е предпазена от възникване и задълбочаването на конфликтни ситуации. Поради потенциалното си деструктивно влияние върху детето, групата или цялата паралелка, конфликтът често се приема за неблагоприятно явление и се правят опити за неговото разрешаване, предотвратяване или ликвидиране.

Има ли друга страна конфликта? Анализът на функциите на конфликта показва, че се наблюдават и доста полезни последици от съществуването му.

Фолет аргументира положителен смисъл в науката конфликтология. Тя търси позитивните възможности на един зароден конфликт, като счита, че една власт трябва да претърпи трансформационни промени и да се превърне „от власт над във власт със“ (Bankova, 2019).

В други публикации, посветени на темата, авторите използват понятието “управление на конфликти” и го проследяват от зараждането до разрешаването му. Крайният резултат от този конфликт може да се определи като стимул за развитие на личността и екипа, като обединение и етап на самоусъвършенстване, като умение за изграждане на ефективна комуникация и т.н. Да се разреши конфликта така, означава да се промени поведението на едната или двете страни и да се използва за подобряване на социалните отношения, тоест да се използва като естествен и неизбежен двигател на социалното развитие.

Концепция на проучването. Съдържание на анкетната карта

За изследване на познанията на бъдещите учители по проблема с явлениято Конфликт в образователната среда се проведе анкетно проучване в Русенски университет „Ангел Кънчев“. В него участват студенти от 4 курс на учебната 2025/2026г., редовно/заочно обучение на специалност Предучилищна и начална училищна педагогика и Начална училищна педагогика

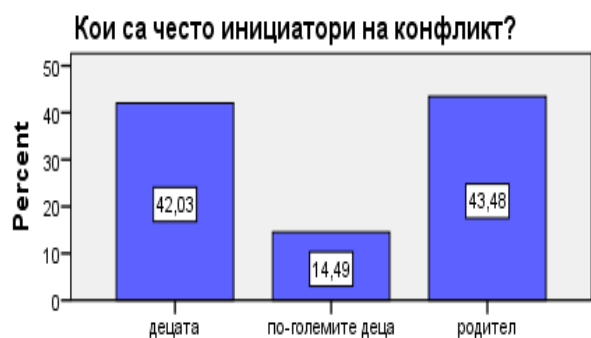
с изучаване на чужд език. Анкетата е авторска, като въпросите са групирани тематично в две групи. Първата група въпроси са свързани със съществуването на конфликт в училище и най-честата му форма на проява, а втората група обхващат въпроси, свързани с причините, стратегиите за справяне и последиците от съществуването на конфликтни ситуации. Целта е установяване съществуването на конфликт сред децата в училище; причините и последиците от възникването му, и предлагане на стратегии за разрешаването му.

Описание на извадката: Анкетирани са 69 студента. От събраната демографска информация само една анкета е попълнена от момче.

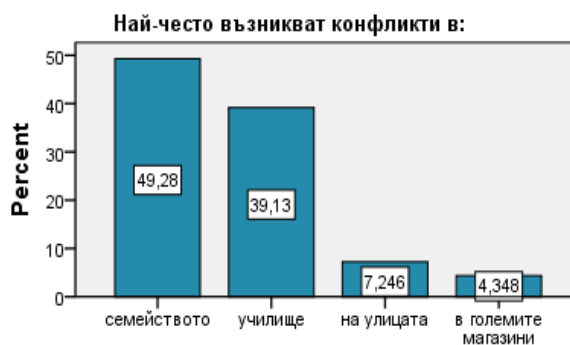
При изготвяне на анкетата са използвани въпроси от следния тип: най-голям процент са от тип „Single Best answer“ - въпросите с най-добър отговор имат няколко опции за отговор. В анкетата студентите могат да избират най-точния отговор, който се доближава до зададения въпрос. От тези въпроси се черпи най-много информация, тъй като анкетираните правят избор към най-подходящия отговор, а при липса - в предложените отговорите се дава възможност за дописване под формата на „Други“. Интерес представляват предложените отговори от студентите, които ще се използват при анализ на събраните данни. Също така има въпроси от вида „Dichotomous Questions“ (Yes/No Questions) - Дихотомните въпроси (или въпросите от вида Да или Не) са сравнително малко в изготвената анкета, но дават конкретна информация по поставения проблем.

В първата група са поставени въпроси с информация за познание на конфликта от младите хора. Още в началото към анкетираните е зададен въпрос: Какво според вас е конфликт? Резултатите са следните: над 76,9% от студентите смятат, че представлява „спор“, над 20% - „агресия“ и 2,9 % - „борба“.

Другите интересни въпроси са свързани с лицата, които са инициатори за създаване на конфликт (фиг.1) и мястото на възникване на конфликтните ситуации (фиг.2)?

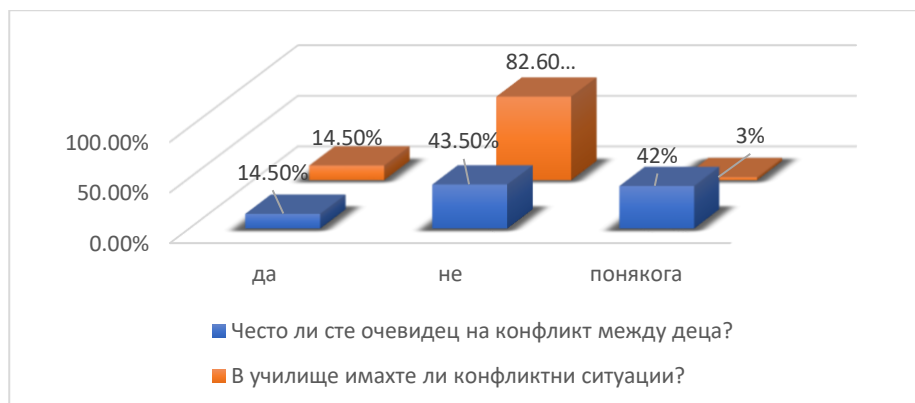

Фиг. 1

фиг.2

Изследването тук се задълбочава, като се търси информация дали сте очевидец на конфликт между деца? Очаква се с интерес резултата при предоставен положителен отговор. На фиг. 3 се вижда, че положителен резултат са дали 14,5% от анкетираните и на двата въпроса. Най-често конфликтните ситуации са между „съученици“, като конфликта, който се наблюдава е „агресия с думи“. Към отговорите има посочена още една разновидност на конфликтна ситуация: с „учител“.

Фиг.3

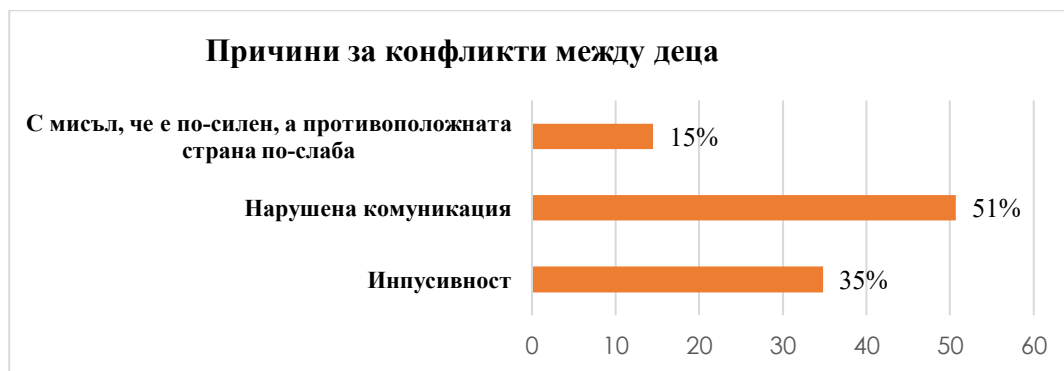
Въпросите към втората група носят информация за познанията на студентите при разпознаване на конфликт и подходите за управлението му. Към студентите е зададен следния въпрос, свързан с разпознаване на конфликта, а също така за „управление“ на конфликта (фиг.4). На първата фигура се виждат отговорите, като най-голям процент от студентите дават положителен отговор за разпознаване на конфликт - 68%, 15% се нуждаят от подкрепа, и само 17% смятат, че не притежават нужните знания.

Резултатите по отношение на „управление“ на конфликти се доближават до тези, свързани с познание на конфликтните ситуации. Положителен отговор са предложили 55% от анкетираните, а 29% смятат, че се „нуждаят от подкрепа“ (фиг.4).

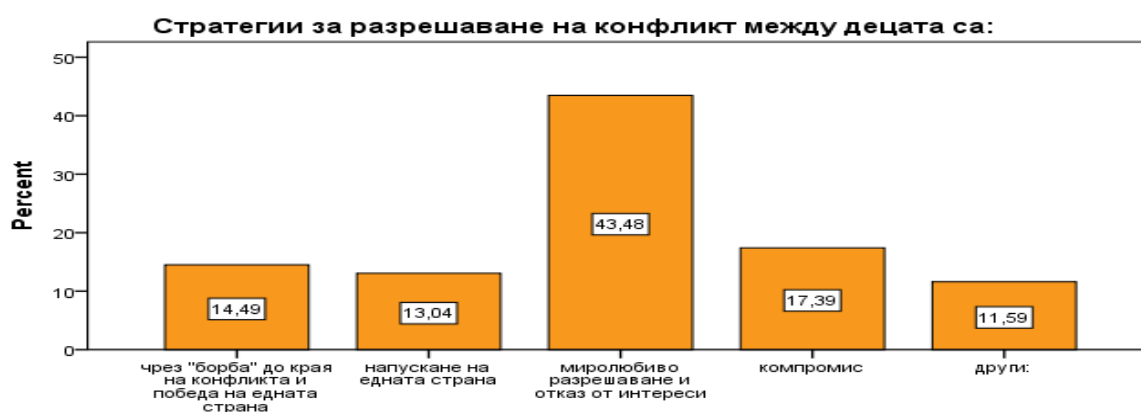
Фиг. 4

Друг въпрос: На студентите са зададени въпроси: Причините за възникване на конфликтни ситуации (фиг.5) и стратегии за разрешаването им (фиг. 6). От предложените в анкетата шест варианта, най-предпочитани отговора са:

Фиг.5

На фиг. 6 се виждат отговорите на зададен интересен въпрос свързан със стратегии за разрешаване на конфликт, който е възникнал в образователната среда. Отново се забелязва категоричност в един от отговорите предоставен от анкетираните. Близко 50% от студентите са на мнение, че най-успешна стратегия „миролюбиво разрешаване и отказ от интереси“, а на второ място се нарежда „компромисът“.

Фиг.6

ИЗВОД

Целта на проведеното изследване е да се установи имат ли студентите-бъдещите педагози нужните познания за разпознаване и „управление“ на конфликтни състояния. Събрана е информация от студенти 4-ти курс, от която се установява че повече от половината анкетирани посочват, че имат основни познания за явлението „конфликт“, както и че са в състояние да го „управляват“. Ще отбележим, че близо 1/3 от студентите са отбелязали, че се „нуждаят от подкрепа“, което буди притеснение, но и търсене на пътища за предоставяне на подкрепа. Интерес представляват отговорите, които установяваме във фиг.5, свързани с причините за конфликт. Като най-голям процент се отбелязва (над 50%) отговора „нарушена комуникация“ между децата, която е посочена като повод за възникване на конфликт, следвана от „импулсивност“.

Във последната фигура се установяват отговори от студенти, предоставени за търсене на стратегии за разрешаване на конфликти. Видно от фиг.6 е, че близо половината от анкетираните са на мнение за най-важната стратегия „миролюбиво разрешаване и отказ от интереси“, а на второ място се нарежда „компромисът“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Конфликтът е индикатор за дефицит, който показва, че училищната среда не е подготвена да интегрира високите постижения по начин, който не застрашава останалите деца в групата. Нужни са правилните стратегии конфликтът да се превърне в инструмент за дълбоко разбиране и развитие на личността – от разрушителен до ресурс и източник на усъвършенстване.

Конфликтни ситуации в училище са неизбежни, но те често нарушават правата на детето. Нарушени права, според Конвенцията за правата на детето могат да бъдат: Закрила при злоупотреба и насилие (чл. 19), Свобода на изразяване (чл. 13), Достъп до подходяща информация (чл. 17), Право на образование и развитие (чл. 29) КПД и др.

Важност на ранната диагностика е установяване на диалог и сътрудничество. Ако учителят реагира още със зараждането му, то травмите за децата ще бъдат избегнати или минимизирани.

Системата на висшето образование има за цел формиране на личности с възможност да развиват умения за прилагане на знанията в практика. Чрез усвоените знания за управление на конфликти и по права, бъдещите педагози ще са в състояние да управляват и контролират поведението децата в образователната среда.

Предложение:

- Стимулиране на студентите за включване в програми или проекти за подкрепа и с възможност за работа с деца в риск, попаднали в конфликтни ситуации.
- задълбочаване на конфликтологичната подготовка на студентите, която е част от педагогическата и овладяване на важни за общностната работа качества, като търпимост, комуникативност, рефлексивност и др.
- задълбочаване познанията на бъдещите педагози по образование по права на детето с цел недопускане нарушаването им в образователна среда.

ЛИТЕРАТУРА

Bankova, Iv. (2019). Administrative Conflictology. Varna: University Library "Ch. Hrabar")
(Оригинално заглавие: Банкова, Ив. (2019). Административна конфликтология. Варна: УИ „Ч. Храбър“

Baltadzhieva, Y. (2004) Intrapersonal Conflicts in the Pedagogical Process. Pedagogy, No. 3.
(Оригинално заглавие: Балтаджиева, Й., (2004) Вътрешноличностни конфликти в педагогическия процес, Педагогика, кн. 3.

Dimitrov, D. V., Sociology of conflict, Ratio-90, S., 1999, **(Оригинално заглавие:** Димитров, Д. В., Социология на конфликта, Рацио-90, С., 1999,

Milkov, L. (2014). Conflictology. Sofia: Yuni Express Ltd., 2014. ISBN 954–9454.
(Оригинално заглавие: Милков, Л. Конфликтология., Издателство: „Юни Експрес“ ООД, С, 2014, ISBN 954 – 9454

Nincheva, D. (2026). Interaction between systems when working with child victims and perpetrators of crimes in the context of the best interests of the child. //Collection of scientific papers from the Traveling Seminar "55 Years of Shumen University "Bishop Constantine of Preslav", Bucharest - Cyprus (May 31 - June 03, 2026). Shumen, UI "Bishop Constantine of Preslav", 2026, ISBN 978-619-201-922-8, pp. 83-91. **(Оригинално заглавие:** Нинчева, Д. (2026). Взаимодействие между системите при работа с деца жертви и извършители на престъпления в контекста на най-добрия интерес на детето. //Сборник научни трудове от Пътуващ семинар „55 години Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Букурещ – Кипър (31 май – 03 юни 2026 г.). Шумен, УИ "Епископ Константин Преславски", 2026, ISBN 978-619-201-922-8, с. 83-91.

Radoslavova, L.(2019) Development of emotional intelligence through the learning process in primary school age. In: "Optimization of educational strategies for regulating emotions and feelings

in education and the socio-pedagogical sphere", NSF: 19-FPNO-02,2019, ISBN: 978-619-207-183-7) (**Оригинално заглавие:** Радославова, Л., (2019). Развитие на емоционалната интелигентност чрез процесът на обучение в начална училищна възраст. В: „Оптимизиране на възпитателните стратегии за регулиране на емоции и чувства в образованието и социално-педагогическата сфера“, ФНИ: 19-ФПНО-02, , ISBN: 978-619-207-183-7)

Stamatov, R., Psychology of Communication, Hermes, Plovdiv, 2006.,p. 44. (**Оригинално заглавие:** Стаматов, Р., Психология на общуването, Хермес, Пловдив, 2006.,с. 44.

Sukhomlinsky, V. A., The Wise Power of the Collective, Narodna Prosveta, S., 1983., p. 184. (**Оригинално заглавие:** Сухомлински, В. А., Мъдрата власт на колектива, Народна просвета, С., 1983., с. 184.

Khasan, B. I., P. A. Sergomanov, Psychology of Conflict and Negotiations, ACADEMIA, M., 2003. https://academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_7015.pdf (**Оригинално заглавие:** Хасан, Б. И., П. А. Сергоманов, Психология конфликта и переговоры, ACADEMIA, M., 2003. https://academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_7015.pdf

Staneva, Y.,(2017) Kriterii za rezilians pri rodditeli v risk ot razdjla s detsata im (izsledvane na slychaj), sp. Pedagogika, kn.7, Sofij, 2017. (**Оригинално заглавие:** Станева, Я., Критерии за резилианс при родители в риск от раздяла с децата им (изследване на случай), сп. Педагогика, книга 7, София, 2017)

Tselova, A.,(2019) Evaluation of the functionality of the system for the protection of children at risk in the Republic of Bulgaria (Rezultati ot empirichno izsledvane-El. Spisanie "i-Prodaljavasho obrazovanie" SU "Sv. Kl. Ohridski", 2019, ISSN 1312-899X –<https://diuu.bg/emag/8599/> (**Оригинално заглавие:** Целова, А., Оценка на функционалността на системата за закрила на деца в риск в Република България (Резултати от емпирично изследване)– Ел. списание „i-Продължаващо образование“, СУ „Св. Климент Охридски“, Департамент за информация и усъвършенстване на учители, 2019, ISSN 1312-899X –<https://diuu.bg/emag/8599/>

Конвенция за правата на детето Приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г., <https://www.mlsp.government.bg/uploads/35/sv/kpd-1-3.pdf>

Национална мрежа за децата (2025) ,БЕЛЕЖНИК 2025 Какъв е средният успех на държавата в грижата за децата? https://nmd.bg/wp-content/uploads/2025/04/belejnik2025_web_low-res.pdf